

ERNŐ LAZAROVITS

CĂLĂTOR PRIN IAD

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN
CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE

ERNÓ LAZAROVITS

S-a născut la Șimleu Silvaniei, în anul 1924. În contextul anexării Transilvaniei de Nord la Ungaria, se stabilește la Budapesta, unde este recrutat în detașamentele de muncă forțată. Astfel, parcurge un dramatic traseu în spațiul concentraționar nazist, parcurgând aproape în întregime lanțul de lagăre de exterminare în masă. Reușește să supraviețuiască oribilelor încercări și să depună, astăzi, mărturie zguduitoare despre această „hoinăreală” prin iadul Holocaustului, care a marcat tragic secolul XX: este volumul de față.

Actualmente, profesorul Ernő Lazarovits este director pentru relații externe în comitetul de conducere al Federației Comunităților Evreiești din Ungaria.

ERNŐ LAZAROVITS

Călător prin iad

Povestea adevărată a unui supraviețuitor

Prefață de Oliver LUSTIG
Traducere din limba engleză de
Cristina Caroline Paula PAUL

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

Cluj-Napoca, 2004

CONSULTANȚI: ALEXANDRU GIHIȘA, VASILE GRUNEA
REDACTOR: VASILE SĂLĂJIAN
DTP: FOGARASI EDITII
CONCEPȚIE GRAFICĂ: RADU POP

© INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN
2004

Prezenta traducere s-a făcut după:
Wanderer in Hell. A true story from a survivor,
volum în curs de apariție în Marea Britanie.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LAZAROVITS, ERNŐ
Călător prin iad: povestea adevărată a unui supraviețuitor/
Ernő Lazarovits; trad.: Cristina Caroline Paula Paul. – București:
Editura Institutului Cultural Român, 2004
ISBN 973-86871-5-2

I. Paul, Cristina Caroline (trad.)

821.111-94=135.1

Lucrarea executată
la Imprimeria „ARDEALUL” Cluj
B-dul 21 Decembrie nr. 146 Cluj-Napoca
Tel.: 413871; Fax: 413883
Comanda nr. 4108/2004

PREFAȚĂ

SE ÎMPLINESC, ÎN CURÂND, 60 de ani de la eliberarea *Birkenau-Auschwitz*-ului – simbol al celei mai mari crime din istorie, evocat și cunoscut sub numele de *Holocaust*.

Este un nume care subsumează conceperea și înfăptuirea deliberată a întregului complex de măsuri și acțiuni menite să extermine sistematic și în totalitate poporul evreu din întreaga Europă. Inclusiv cultura și amintirea lui. Șirul nesfârșit de crime fără asemănare săvârșite la *Birkenau-Auschwitz* și în celelalte lagăre ale morții din Polonia, ca de altfel în întreg sistemul de lagăre de concentrare ce au împânzit *Reich*-ul nazist, s-a soldat, după cum se știe, cu moartea a 6.000.000 de evrei.

Dar la *Birkenau-Auschwitz*, la *Dachau* și *Mauthausen*, la *Buchenwald* și *Bergen-Belsen* n-a fost batjocorit, umilit și ucis doar evreul, acolo a fost batjocorit, dezonorat și asasinat cu un dispreț barbar Omul cu O mare, a fost călcată în picioare însăși demnitatea umană. Milioanele de victime ale Holocaustului, transformate în fum și cenușă, spulberate de vânturi în cele patru zări ale pământului, lăsate fără mormânt, nu se pot odihni decât în memoria colectivă a generațiilor de azi și de mâine.

Consider că Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane merită felicitări pentru inițiativa de a cinsti memoria victimelor Holocaustului editând acum, în preajma celebrării împlinirii a 60 de ani de la eliberarea *Birkenau-Auschwitz*-ului, o carte de memorii ale unui supraviețuitor al Holocaustului.

Autorul, Ernő Lazarovits, s-a născut în 1924, în Șimleu Silvaniei. În următorul an, familia se mută la Cluj-Napoca, oraș în care își va termina studiile elementare și liceale, după care va pleca la Budapesta pentru a încerca să urmeze o facultate, dar, din cauza legii „*Numerus clausus*”, nu va reuși. În 1944 a fost concentrat într-un detașament de muncă forțată în cadrul căruia, peste câteva luni, va începe să „*hoinărească*” prin „*iadul*” numit Holocaust (așa cum reiese chiar din titlul volumului *Călător prin iad*). Se știe că acest „*iad*” avea trei „*compartimente*” distincte.

În primul, victimele erau duse la execuție în masă. Bătrâni, bărbați, femei și copii la un loc. Fiecare lot își săpa groapa comună; apoi, dezbrăcate, în pielea goală, victimele – împinse la marginea gropii și secerate de focul mitralierelor ori împușcate în ceafă – se rostogoleau în groapă.

În cel de-al doilea, victimele erau exterminate tot în masă, dar în camere de gazare ultramoderne, cu o capacitate de 2.000/cameră și, apoi, transformate în fum și cenușă în crematorii, fiecare având cuptoare căptușite cu cărămizi ce rezistau la foc câte 24 de ore fără oprire.

În al treilea „*compartiment*”, se murea individual (execuțiile în masă reprezentau excepții): de foame, sete, frig și boli; bătut, torturat, spânzurat; injectat în inimă cu fenol, înecat ori împușcat etc.

Ernő Lazarovits a ales drept subiect al evocării sale un segment mai particular: un *marș al morții*.

Marșul evocat a pornit din Budapesta după preluarea puterii de către szálasiști (Partidul „Crucea cu Săgeți”), care, împreună cu naziștii, erau ferm hotărâți să-i lichideze pe toți evreii din Budapesta, nedeportați încă la *Birkenau-Auschwitz*, cum aceeași soartă le era destinată tuturor evreilor din întreaga țară, inclusiv din teritoriile ocupate.

După asasinarea a mii și mii de evrei din Budapesta pe stradă, în casele lor ori în masă și împușcați pe malurile Dunării, când frontul a început să se apropie de capitala țării, mii și mii de bărbați și femei, împreună cu detașamente întregi de bărbați con-

centrați la muncă forțată, au fost cu toții încolonați și porniți în nesfârșite șiruri spre apus.

Amintindu-și primele episoade ale acestui marș, Ernő Lázarovits notează:

„Mărșăluiam printr-o pădure de pini înalți și falnici. Îmi imaginaam că la celălalt capăt al pădurii vom găsi un sat plin de case, unde ne vom putea odihni și mânca ceva. Doar la asta mă gândeam. Și cât de dezamăgit am fost când am ieșit din pădure și în fața ochilor se așterneau alte câmpii. Încă o dată a trebuit să ne petrecem noaptea sub cerul liber... Era o noapte cu lună plină și lumina sa, aproape la fel de puternică ca cea a zilei, strălucea peste întreg câmpul și peste noi. Oribila priveliște îmi amintea de un cimitir. Trupuri nemișcate, întinse: movile funerare, pietre funerare... Priveam luna și stelele și mi-am amintit ultima noapte de „Seder“ pe care am petrecut-o cu familia mea... Mi-am amintit de acea perioadă din istoria evreilor când Dumnezeu ne-a eliberat din gheara Faraonului și ne-a ajutat să fugim din Egipt. Oh! Am suspinat adânc, dacă ar putea El să facă un miracol acum... dacă ar putea El să ne elibereze din această ultimă sclavie și suferință. Ce crime au înfăptuit evreii ca să trebuiască să sufere atât de mult, și pe care să le ispășească? Dar degeaba am căutat un răspuns pe cer.”

În dorința sa de a-l ajuta pe cititor să înțeleagă ce a însemnat marea crimă numită Holocaust, autorul nu este preocupat, în primul rând, de a releva cruzimea și dimensiunile atrocităților săvârșite ci, mai ales, de a sublinia batjocorirea victimelor, cinismul și perseverența cu care SS-iștii căutau să le dezumanizeze, să le zdruncine moralul, să le anuleze orice speranță, orice încredere în supraviețuire.

Ororile sunt evocate simplu, concis, fără detalii. Autorul îl lasă pe cititor să judece și să aprecieze sălbăticia călăilor din discuțiile dintre *Häftling*-i, din gândurile și sentimentele acestora, din zbuciumul și coșmarurile care îi chinuiau zi și noapte, măcinându-le fără milă fibrele tot mai plăpânde ale rezistenței psihice. Un singur exemplu:

„Timpul trecea extrem de încet și așteptam nerăbdători întoarcerea camarazilor noștri. În cele din urmă, ușa s-a deschis și camarazii noștri au intrat, iar Klein, care fusese și el printre cei douăzeci, s-a prăbușit lângă mine. Fața îi era albă ca varul și tot corpul îi tremura de frică. Haina îi era plină de noroi și pete de sânge, la fel și mâinile. Nu am îndrăznit să-l întreb unde fuseseră duși sau ce fuseseră obligați să facă. Singur, a început să-mi povestească cu o voce tremurândă și plină de disperare: «Când am ieșit am văzut că aleseseră câte douăzeci din fiecare baracă și ni s-a ordonat să urcăm pe același drum de munte pe care am venit. Îți imaginezi cum m-am simțit când m-am gândit că trebuia să mă întorc la locul masacrului de ieri, cu toți camarazii noștri zăcând la pământ. Dar când am ajuns acolo, spre surprinderea noastră, nu se vedea nici un corp nicăieri, doar pete de sânge pe asfalt. Unul dintre soldații SS i-a luat pe douăzeci dintre noi, care s-au întors cu lopeți și târnăcoape. După ce ni le-au împărțit pe toate ne-au dus pe cealaltă parte a drumului, lângă gardul de siguranță. Am crezut că o să leșin. O privești teribilă mi-a apărut în fața ochilor. Acolo zăceau unii peste alții, într-un șir, cadavrele tovarășilor noștri de companie. Îi rostogoliseră pur și simplu pe marginea drumului cu o zi înainte, ca să poată trece convoaiele lor... A trebuit să cărăm trupurile și să le aruncăm în imensa groapă.»”

După cum arată autorul, singurul refugiu, singura posibilitate de a scăpa de imaginea ororilor de peste zi la care era martor ocular o constituia fuga în trecut, „retrăirea” secvențelor din copilărie și anii adolescenței, petrecuți în mijlocul celor dragi, secvențe ce se perindau la nesfârșit în fața ochilor închiși.

Pentru foarte multe dintre victimele Holocaustului – îi am în vedere nu numai pe supraviețuitori, ci pe toți cei care au înfruntat moartea, au militat cu tenacitate împotriva ei, chiar dacă nu le-a fost dat să apuce clipa eliberării, principalul izvor de putere a fost credința în Dumnezeu.

După un moment în care „*au văzut moartea cu ochii*”, între autor și cel mai bun prieten al său, Klein, are loc următorul dialog semnificativ:

„*Știi, a spus Klein gânditor, și eu am cerut ajutor lui Dumnezeu, chiar dacă, după cum știi, nu sunt credincios, pentru că părinții mei nu au pus mare preț pe asta. Nu eram atent în timpul orei Torah la școală, așa că tot ce mi-a venit în minte a fost rugăciunea «Șema Israel», pe care am repetat-o de mai multe ori acum. Se pare că Dumnezeu m-a auzit, pentru că sunt încă viu*”.

„*Da, continuă Lazarovits, și eu mă rugasem, cerând ajutor de la Dumnezeu să mă salveze măcar de data asta, ca să-mi revăd familia. El mi-a auzit ruga și mi-a răspuns. Dar de ce nu a auzit rugile tuturor celor care rămăseseră răniți, de moarte sau morți deja, celor care tocmai fuseseră uciși? Ce păcat comiseseră ei ca să moară în acest mod brutal și oribil. Mi-am pus întrebările acestea, plin de amărăciune. De ce au trebuit să fie niște atâtea oameni nevinovați? Unde vor fi ei înmormântați? În ce groapă comună aveau să își găsească odihna veșnică? Va fi căutat locul acela de către rude, prieteni sau altcineva, pentru a aduce o floare în amintirea lor?*”

Ernő Lazarovits era un optimist din fire, iar când realitățile din jur – dure, neîndurătoare, terifiante – încercau să-i diminueze încrederea în sine, el se zbătea cu încăpățănare să-și impună, să-și mențină speranța în supraviețuire.

„*Nu-mi imaginasem vreodată că cineva poate să îndure atâta suferință. Ceea ce era doar începutul experiențelor mele teribile, erau lucruri pe care cei care veniseră de la Kőszeg și Sopron le trăiau de multă vreme. Cum puteau să reziste? Puteau pentru că erau nevoiți, pentru că nu aveau altă cale. Ce mai trebuia să înfruntăm? Ce ne rezerva viitorul? Fața mea demonstra hotărârea de a lupta cu răul care se abătuse asupra mea și asupra tuturor celor care, asemeni mie, mășăluiau către necunoscutul întunecat. Trebuia să rezist, nu trebuia să-mi pierd nicioda-*

tă speranța, nici chiar în momentele cele mai dificile, pentru că îngerii lui Dumnezeu mă păzeau și mă apărau de cele mai rele lucruri...”

Rezistența în Holocaust, fără principalele ei forme de manifestare – solidaritatea și ajutorul reciproc – era de neconceput.

„Am reușit cu greu, se destăinuie Lazarovits, să ne într-ajutorăm, să ne ridicăm în picioare.

Erau mulți asemeni nouă, ale căror picioare erau umflate, pline de răni de la ghetetele roase de atâta umblat. În pauze ne oblojeam picioarele cu pudră de picioare, pentru a putea să rezistăm marșului. Tot mai mulți oameni rămâneau în urmă, iar cei în vârstă nu mășcăluiau în fapt, își târau trupurile. Cei dintre noi care eram tineri îi ajutam uneori pe cei în vârstă, lăsându-i să se sprijine de umerii noștri. Asta era tot ce puteam să facem pentru ei. Mai târziu, acești bătrâni nu mai reușeau să țină pasul nici cu ajutorul nostru și ne implorau să-i lăsăm să se odihnească la marginea drumului.

Deși... a rămâne în urmă însemna moarte...!”

Ernő Lazarovits nu se revoltă, nu impută, nu acuză. El povestește. El descrie fapte, întâmplări care au avut loc în fața ochilor săi, întâmplări și fapte care au fost tot atâtea crime greu de imaginat, incredibile, iar el știe că martorii n-au dreptul să tacă.

Evocările sale, fiecare pagină din volum, se transformă în conștiința cititorului într-un țipăt de durere, într-un apel și un avertisment.

Să nu uităm cea mai mare crimă din istorie numită Holocaust! Să păstrăm neștersă amintirea victimelor! Să educăm astfel generațiile de azi și pe cele de mâine încât repetarea unei asemenea tragedii pustiitoare să devină imposibilă!

OLIVER LUSTIG

ERA UNUL DIN locurile patriarhale cele mai frumoase, mai întinse și mai deluroase ale Austriei, de la capătul estic al Alpilor. Norii albicioși alunecau alene pe întinsul cerului, mânați de vântul primăverii incipiente. Mai era ciripitul săltăreț al păsărilor. Restul idilic al tabloului se adăuga, senzorial, treptat, pentru a întregi elementele unui instantaneu de neuitat.

E ceea ce mi-a rămas în memorie, ca un decor în interiorul căruia se juca o piesă. Această piesă fusese scrisă de istoria însăși – nu eram decât unul din multele sute de mii de figuranți forțați să o joace.

Dar iată cadrul complet: un șir nesfârșit de oameni șerpuind de-a lungul drumului prăfuit. Trecerea iernii era marcată de incerte pete de zăpadă ce se topeau între copacii aliniați pe ambele părți ale traseului. Ne aflam în primele zile ale lunii martie 1945 – și zgomotul pașilor noștri obosiți și epuizați răsuna asemeni sunetului monoton și îndepărtat al tobelor din junglă.

Mărșăluiam de două zile prin acest peisaj parcă ireal, dar „pașnic”, a cărui frumusețe nimeni, atunci, nu o putea aprecia cu adevărat. Gândurile ne erau într-o cu totul altă parte: la căldura căminului pe care barbarismul anilor din urmă o alungase, la cei dragi care ne fuseseră luați cu forța și, nu în ultimul rând, la propriile noastre destine, marcate ineluctabil. Era acesta ulti-

mul nostru marș? Ne vom întoarce vreodată acasă, îi vom revedea vreodată pe cei apropiați? Chiar și în timpul popasurilor, gândul îmi fugea doar la casa mea, la familia mea și la viitorul meu ce părea fără nici un orizont.

Nu știu exact cum să explic, dar încă din prima zi din ceea ce se chema concentrare la muncă forțată la Jolsvar, în mai 1944, apoi în perioada petrecută în lagărul de la Mathausen – ce mi s-a părut fără de sfârșit – și până la eliberarea din cel de la Gunzkirchen, în mai 1945, mi-am păstrat optimismul. Și pot să mulțumesc încrederii mele în viață că am reușit să supraviețuiesc tuturor ororilor prin care am trecut. Am crezut neabătut că voi supraviețui războiului și că îmi voi revedea familia, că Dumnezeu mă veghea, iar această stare încrezătoare în steaua mea, însoțită de puțin noroc, a fost hotărâtoare.

Încă de la Deutsch-Schutzen, în timp ce mărșăluiam prin centrul Austriei spre necunoscut, evenimentele din ultima vreme mi se derulau în minte asemenea unui film. Se împlineau trei săptămâni de la ultima percheziție completă pe care am suportat-o la Szombathely, când jandarmul ungur ne predase TODT-ului (grupul tehnic german), care, la rândul-i, ne predase, la Deutsch-Schutzen, pentru a săpa tranșee.

Făceam treaba asta din zori și până târziu în noapte și, după cum am aflat după război, „roadele” chinurilor noastre nu au fost niciodată folosite. Tot ce primeam, în schimb, era puțină mâncare, dimineața și seara. Din aceste infime resurse, reușeam să punem deoparte pâine și gem, pentru a le consuma mai târziu, în timpul pauzei din jurul amiezii.

„Locuințele” erau destul de decente. Un grajd al unei ferme, de la capătului satului, ne servea drept „dormitor”. Era un palat în comparație cu locul în care aveam să dorm mai târziu, în vârful dealului din Fertőrákos. Mirosea plăcut a lemn proaspăt de pin și a fân. În plus, adăpostul era încălzit de o sobă de fier amplasată în mijloc, focul fiind întreținut de cei slăbiți și invalizi, care nu puteau munci cu noi, afară.

Zilele se derulau monoton sub cupola unui cer plictisit. Dimineața eram duși la doi kilometri în afara satului pentru a scormoni aceleași tranșee până la căderea nopții. Eram destul de norocoși, pentru că pământul nu era prea tare – fusese folosit la cultivarea grâului.

Linia frontului se întrezărea în apropiere. Zilnic, la aproape aceeași oră, bombardiere imense zburau deasupra noastră, lăsând în urmă dâre subțiri de fum. Se auzeau și tirurile antiaerienelor atunci când germanii încercau să le doboare, urmate de șuieratul bombelor, de exploziile ce le urmau. Boncănitul târnăcoapelor care izbeau pământul se amesteca cu nervoasa uruială a avioanelor care se întorceau.

Paznicii noștri priveau îngrijorați aparatele amenințătoare și-și strigau apoi ordinele obișnuite: „*Los... Los...*” (Mișcați... Mișcați)! Repetau aceste comenzi de câteva ori pe zi, dar țipau mai tare atunci când apărea comandantul TODT pentru a face prezența la amiază. Era un om mai în vârstă, cărunt și tăcut. Nu vorbea niciodată, în timp ce inspecta rezultatele activității noastre, cu nici unul dintre noi; cu subalterii, vorbea foarte rar. Li se adresa doar când era în chestiune mutarea în locația noilor tranșee ce trebuiau săpate.

În acest mod, au trecut trei săptămâni, fără să se fi întâmplat ceva deosebit, cu excepția faptului că tunurile păreau a se auzi tot mai aproape. Sau poate doar voiam noi să credem astfel, că ceea ce auzeam era adevărat. Mintea unui om îi poate juca feste atunci când nu a mâncat și nu s-a odihnit suficient de mult timp.

Apoi, într-o zi, s-a petrecut ceva neobișnuit. Era în jurul orei 11 dimineața, când am observat niște soldați apropiindu-se. Un ofițer călărea în fața lor. Atunci am realizat că acești soldați se îndreptau spre vest sau, cum ar fi spus ei, „se retrăgeau organizat”. Purtau uniforme ale trupelor de elită din Ungaria, numite Crucea cu Săgeți (organizația fasciștilor extremiști unguri). Puștile, agățate de umăr, li se băteau de mijloc și, judecând după uniformele pline de praf și fețele alungite, erau obosiți și epuizați.

Când au ajuns în dreptul nostru, ofițerul și-a ridicat mâinile, făcându-le semn ostașilor să oprească. Apoi a plesnit crupa calului, venind drept spre noi. S-a oprit brusc, căpățâna armăsaru-lui smucindu-se în spate, și, după ce căpetenia ne-a aruncat o privire lungă și răutăcioasă, l-a întrebat pe paznicul german cel mai apropiat:

„Unde e comandantul vostru?”

Nemțul habar nu avea despre ce era întrebat, din moment ce nu știa boabă de maghiară.

„*Ich verstehe sie nicht. Sprechen sie Deutsch?*” (Nu înțeleg ce spuneți. Vorbiți limba germană?)

„Comandant?”, a lătrat ofițerul, de parcă dădea un ordin în plus.

Un paznic din apropiere a plecat imediat, întorcându-se împreună cu comandantul și cu un civil, care era interpretul personal al acestuia.

Comandantul nu era într-o dispoziție potrivită pentru a fi deranjat din biroul său, mai ales că era o zi rece și cu vânt. Ungurul a sărit de pe cal într-o manieră destul de teatrală și, ținând biciul din piele în mâna stângă, a strâns mâna comandantului german cu dreapta.

„Aș dori să iau câțiva prizonieri evrei cu mine”. A rostit aceste cuvinte pe un ton arogant, care demonstra că nu accepta drept răspuns un „nu”.

„De ce aveți nevoie de ei?”, a întrebat comandantul, destul de surprins de lipsa de respect a ofițerului ungur. Totul era tradus de către interpret.

„După cum puteți observa și dumneavoastră”, perora ofițerul, arătând cu degetul înspre subordonații aflați la câțiva metri distanță, „avem mulți tineri care ni s-au alăturat și care au fost luați doar acum câteva săptămâni din satele lor, pentru a fi transformați în soldați adevărați. Unii dintre ei țin o armă în mână pentru prima oară. Am nevoie de evrei...” și, ridicând tonul, a continuat: „...pentru că sunt prea mulți, pentru a-i folosi drept ținte!” Vocea îi era de un sadism extrem.

A rostit toate acestea destul de tare pentru a fi auzit de toată lumea, chiar și de cei aflați mai departe, toți fiind șocați. Stăteam nemișcați, asemeni unor statui aflate pe punctul de a fi făcute țândări.

„*Șema Israel*”, a rostit Roth, evreul *hasid* bărbos, care săpa lângă mine. „Ce ni se va întâmpla?” – era întrebarea pe care brațele sale întinse spre cer o exprimau. Eram la fel de șocat, nu știam ce să-i răspund. Urmăream expresia feței comandantului neamț, în vreme ce interpretul îi traducea vorbele sadicului ofițer. Germanul aștepta răbdător, fără a-și dezvălui adevăratele sentimente sau gânduri, aruncând o privire lipsită de expresie ticălosului și apoi soldaților care adăstau puțin mai departe. L-a ațintit din nou cu privirea pe ungar. În momentul în care i-a fost adus la cunoștință motivul, părea că a înțeles ceva greșit sau că nu-i venea să-și creadă urechilor. Erau momente cu adevărat imposibile; cu toate acestea, asistam la scenă oarecum detașat, dar urmă rind-o cu mare atenție.

„Despre ce vorbiți? Am auzit bine? Drept țintă?”, l-a chestionat comandantul. Apoi, privindu-l drept în ochi, fără cea mai mică ezitare, i-a răspuns:

„Nici într-o mie de ani! În plus, după cum puteți vedea, avem nevoie de evreii ăștia pentru a săpa tranșee”. Nemaiașteptând vreo reacție din partea fascistului ungar, i-a întors spatele și s-a îndreptat spre biroul său.

Fața tânărului ofițer maghiar arăta o profundă dezamăgire – și privirea acestuia, mânioasă, a rămas fixată pe spatele comandantului până când acesta a dispărut îndărătul caselor. Apoi a încălecat cu o săritură scurtă și, lovind nervos calul de sub el, a început să murmure tot felul de înjurături la adresa noastră, a evreilor, în timp ce se întorcea la camarazii săi. Am răsuflat cu toții ușurați.

„Ei bine, am supraviețuit și de data aceasta”, a constatat Roth, care se oprise din plâns și stătea aninat în lopată.

„Cu siguranță”, am replicat, folosind târnăcopul pentru a izbi cu putere și mânie în pământul negru, potrivit.

Ne-am reluat munca fără a mai aștepta ordinele paznicilor, pentru că, de această dată, fiecare lovitură în pământ era desti-

nată acelor bestii din Crucea cu Săgeți, care vroiau să ne extermine cât mai repede și într-un mod cât mai brutal.

Restul dimineții a trecut fără a mai vorbi unul cu altul. După-amiază, comandatul a venit pentru a-și face inspecția obișnuită. A înconjurat locul; pe fața sa se vedea că era nervos. Trecea printre noi asemeni unui lunatic, fără a spune nimănui nimic. După ce a aruncat o privire de ansamblu, a plecat grăbit.

Și a fost sfârșitul zilei. Ne-am aliniat cu toții, unii cu lopeți, alții cu târnăcoape, și am pornit, extenuați, către „locuințe”. De obicei, mai vorbeam pe drum; de data asta – nu. După ce ne-am depozitat uneltele, ne-am așezat la coadă pentru supa caldă oferită drept „cină”, pe care am sorbit-o cu nesaț. Ne-am întors apoi la „lăcașurile” noastre și ne-am întins pe fânul proaspăt. În timp ce unii au adormit imediat, alții căutau în tavan, jinduind ceva la care să viseze. Momente din copilărie, casa în care au crescut, mobila și multe detalii ale unei vieți normale, în care membrii familiei stăteau la masă, luând cina și povestind despre nimerurile zilei.

Eram și eu extenuat, dar a trecut mult timp până să reușesc să adorm. Auzeam bubuitul tunurilor din ce în ce mai aproape, cu explozii din ce în ce mai dese. Până la urmă, monotonia canona-dei m-a adormit. Însă un obuz a explodat în apropiere și am sărit cu toții din somn. A mai urmat o bubuitură și încă una, astfel că ni se părea că ne aflăm în mijlocul unui cutremur. Klein, care se culcase lângă mine, a deschis ochii și m-a întrebat:

„Ce se întâmplă? Ce s-a întâmplat? Au venit deja rușii?” Visase, se pare, că sosiseră rușii să ne elibereze. Nu era deloc de mirare, deoarece cât era ziua de lungă ascultam bătaia tunurilor din ce în ce mai aproape. Din păcate, nu puteam să ne informăm ce se întâmpla cu adevărat. Eram amplasați la capătul satului și nici unul dintre săteni nu vroia nici măcar să se apropie de noi.

Bubuiturile gurilor de foc s-au intensificat, iar obuzele cădeau tot mai aproape de noi! Întreaga companie se trezise, ușa grajdului s-a deschis și comandantul a dat ordin:

„Aufstehen schnell!”

Ne-am strâns lucrurile și ne-am aliniat. Era o agitație mare și toată lumea se grăbea să-și umple ranița cu ce mai avea. În câteva minute, eram afară, gata de plecare. Ne încercau sentimente contradictorii din pricina ordinelor de aliniere, deoarece, după mai mult de un an de concentrare, știam cu toții că astfel de porunci nu însemnau întotdeauna că o luam din loc, ci și faptul că urma să fim supuși unei percheziții complete. Trebuia să trecem prin încă o percheziție după abia doar patru săptămâni de la ultima, înainte de a veni aici?, m-am gândit eu. Dar nu era timp pentru etalarea dubiilor.

„Așezați-vă ranițele jos, la picioare!”, a fost ordinul. Da, încă o percheziție afurisită, gândeam – și amintirea celei din urmă mi s-a derulat din nou prin fața ochilor.

*

De fapt, ce s-a întâmplat?

Un jandarm m-a împins cu forța într-o încăpere. Am înregistrat fiecare crăpătură, fiecare colț al adăpostului, nuanța gălbuie a podelei ceruite, pereții albi, firul murdar și negru de care atârna un bec slab. În mijlocul camerei, se afla o masă maro, în spatele căreia stătea un jandarm. Între două vârste, sergentul avea obraji roșii, care îi colorau fața proaspăt bărbierită, poavazată cu un smoc de păr castaniu ce-i atârna peste frunte. Mă măsură cu ochii lui mici, rotunzi și înfundați în orbite, în timp ce stăteam între ușă și masă, ținând rucsacul strâns. Pentru o clipă, am tremurat, cuprins de teamă. El a observat starea mea, deoarece a început să zâmbescă răutăcios – și am început să simt că ceva extrem de rău urma să mi se întâmple.

Văzusem deja vreo douăzeci dintre noi intrând în camera aceasta, dar nu a fost vreunul care să iasă prin același loc. Era de parcă ar fi fost aruncați într-o gaură secretă, pe undeva, printr-o trapă a încăperii. Unde ar fi putut să dispară? Ce le fusese

sortit? Afară mai așteptau vreo nouăzeci dintre tovarășii mei de suferință și calvar, înconjurați de opt sau zece jandarmi, care aveau de grijă ca prizonierii să nu vorbească unii cu alții.

Jandarmul așezat la masă a întrerupt nemilos scurtul moment de așteptare încordată, să-i zic oare de liniște?, ce mi se păruse o veșnicie. Vocea îi era rece și brutală, de parcă i se adresa unui animal sălbatic și nu unei ființe umane.

„Hai, mișcă! Nu-mi zice că aștepți să-ți prezint o cerere scrisă acum? Hai, mai aproape!” Văzând că ezit, strigă nervos: „Mișcă-te!”

Am făcut câțiva pași către masă, genunchii îmi tremurau nebuște. M-am străduit să mă urnesc din loc, deoarece jandarmul care mă împinsese înăuntru stătea chiar lângă mine, suflându-mi în ceafă. Privirile ni s-au întâlnit din nou și tot ce am văzut în ochii lui reci, de un albastru deschis, a fost o fulgerătură rece, de gheață și lipsită de orice compasiune omenească, plină de brutalitate și ură duse la extrem. M-am speriat foarte tare, încât n-am fost în stare să-mi descleștez vreun mușchi.

„Mișcă!” a urlat gardianul, izbind cu pumnul în tăblia mesei. „Golește tot pe masă! Fiecare bucată afurisită de rahat din rucsacul ăla al tău!” Se comporta ca un apucat; s-a ridicat în picioare. Uniforma îi stătea strâns lipită de trupu-i supraponderal. Mâinile îmi tremurau în timp ce desfăceam șireturile rucsacului. Am început să îl golesc încet. Primul obiect a fost gamela, iar când am pus-o pe masă, lingura din ea a făcut zgomot. Au urmat pătura decolorată, ceva lenjerie, setul de spălat și perechea de pantaloni de rezervă. În final, am ajuns la fundul rucsacului și am ezitat să scot ultimul obiect. Jandarmul mi-a observat ezitarea și a explodat:

„Acuma ce mai e? Ai adormit? Bine, atunci o să te trezesc eu!” A făcut un semn cu ochiul jandarmului din spatele meu, care m-a împuns în piept cu capătul baionetei. M-am strâmbat de durere, dar am tăcut din gură. Cu mâinile tremurând, am extras obiectul meu cel mai de preț, un săculeț de catifea, brodat cu litere aurite, în care se afla *tefilin*-ul meu, *talis*-ul meu și cartea

mea de rugăciuni. Nu voiam să arăt nimănui comoara care-mi aparținea, deoarece aceste obiecte religioase aveau o valoare inestimabilă pentru mine. Îmi fuseseră dăruite la *Barmitzva*, cu ani în urmă, iar *tefilin*-ul mai ales, fiind o moștenire de familie, reprezenta totul pentru mine. În acel moment, străfulgerat parcă, m-am reîntors cu mintea la acea zi specială din 1937 de la sinagoga *Poale Tedeck*, unde avusese loc ceremonia de *Barmitzva*. Mai târziu, la noi acasă, când mi-am terminat discursul în fața mai multor invitați, tatăl meu, cu lacrimi în ochi, mi-a dăruit setul *tefilin*, care îi fusese dăruit de către tatăl său la vârsta de 13 ani, căruia, la rândul său, îi fusese dăruit și tot așa, de-a lungul generațiilor. Atunci când intrasem în posesia acestor obiecte prețioase, le-am îmbrățișat strâns și am promis că le voi păstra cu orice preț până când va veni rândul meu să le dăruiesc mai departe. La vremea aceea, nu mi-aș fi putut imagina că va veni ziua în care îmi voi încălca promisiunea.

Încă o dată jandarmul de la masă a urlat la mine.

„Haide, ce e aia?”

Am strâns la piept săculețul, sperând că voi putea cumva să-i ascund conținutul într-una din cămăruțele inimii mele, care bătea nebunește.

Ticălosul mi-a smuls comoara din mâini, dar, pentru o clipă, am recuperat-o. Am fost înghiontit de cel din spatele meu pentru a o pierde din nou. Întreaga-mi atenție era de-acum dirijată pe actul de intruziune asupra conținutului săculețului, astfel că nu am luat în seamă durerea, pe care altfel aș fi resimțit-o. Bărbatul a dezlegat șnurul săculețului, lăsându-i conținutul să cadă pe masă. Sentimentele pe care le încercam față de acest atac erau atroce - și o lacrimă fierbinte, de durere amestecată cu furie, mi-a mișcat în ochi. Era asemeni unei lave, care-și croia drum fără stăvilar. Agresorul nici nu mă băga în seamă, pentru că se concentra asupra inventarului revărsat pe tăblia mesei, ca un vânător care își admiră prada. A scos *tefilin*-ul și a exclamat ca un nebun:

„Asta e! L-am găsit!” Mi-a înșfăcat odoarele și le-a aruncat într-un colț al camerei. Am putut observa că, în același colț, se

afļa un adevărat munte de „comori” (*tefilin*-uri și alte obiecte religioase).

Nu m-am mai putut abține și, aplecat peste masă, ținându-mă strâns de ea, l-am implorat:

„Vă rog să nu mi le luați! Orice, dar nu pe acestea! Au fost ale bunicului meu – și îmi sunt foarte dragi..., vă rog...” Vocea-mi era înecată de plâns. Sergentul-jandarm m-a străfulgerat cu mirare.

„Ce? Cum îndrăznești?”, a zbierat el. „Îți permiți să te porți așa, lipsit de respect?” În clipa următoare am fost lovit foarte tare în față. obrazul mi s-a umplut de sânge, m-am clătinat și camera a început să se învârtă. Am căzut spre celălalt jandarm, care m-a lovit la rândul său.

„la-l de aici!”, a ordonat sergentul și, întorcându-se către mine: „Bagă-ți lucrurile înapoi și dispari!”

Am reușit cumva să îmi înfund repede restul lucrurilor în rucsac și, în momentul în care am terminat, camaradul său m-a luat de guler și m-a târât afară pe o altă ieșire. M-a împins pe niște scări de lemn, care scârțâiau strident. Am ajuns, în cele din urmă, la o ușă de metal pe care a deschis-o. În spatele ei, o cameră murdară, plină de praf și urât mirositoare, înțesată de tovarăși de suferință, care își țineau strâns boccelele, acoperiți fiind cu pături. Ușa a fost trântită și închisă în urma mea. S-au adunat în jurul meu și au început să mă întrebe ce s-a petrecut; plângeam așa de tare, încât nu puteam să-mi controlez nici măcar respirația. Sughiam ca pe vremea când, copil fiind, făceam pozne și-mi luam răsplata. Când m-am liniștit, prietenul meu roșcat și pistriuat, Emil Rosenthal, care fusese recrutat împreună cu mine la Jolsvar, m-a atins ușor pe umăr și m-a întrebat:

„Spune-mi, ce s-a întâmplat? Ai fost și tu bătut? Eu am fost, pentru că nu am vrut să le dau *tefilin*-ul”.

Rosenthal era fiul unui măcelar *kosher* din Sighetu Marmăției, chiar mai religios decât mine.

„Imaginați-vă, băieți”, a intervenit István Szántó, care se alăturase companiei noastre ca muncitor cu banderolă albă, după ce trecuse printr-o întreagă aventură, „porcii ăștia m-au bătut pen-

tru că nu aveam obiectele de rugăciune! Nici măcar nu știam ce vroiau de la mine. Nu aveam nici cea mai mică idee despre ce vorbeau. A fost inutil să le explic că am fost crescut în religia catolică și chiar am urmat o școală iezuită. Nici măcar nu m-au ascultat”.

„De ce ne-au luat doar *tefilin*-urile?”, s-a mirat cu amărăciune Weiss. El era cel atotștiutor, cel mai norocos și mai vesel din companie. „La urma urmei, la celelalte percheziții nici măcar nu îndrăzneau să se atingă de odorele noastre sacre”.

Mi-amintesc cum, odată, în iulie 1944, îmi luaseră câteva volume scrise de Attila József, faimosul poet ungur, și Heine. Fără ca măcar să se uite la cărți, jandarmul mustăcios a remarcat repede: „Citim propagandă comunistă acum?” Și mi le-a aruncat într-un colț, plin de alte lucruri luate de la tovarășii mei.

„Da, da, așa o percheziție nu s-a mai întâmplat niciodată”, a repetat Weiss și, cu umorul său negru obișnuit, a adăugat: „Câtă lipsă de respect!” La această remarcă, s-a încercat să se răspundă cu un zâmbet palid, indecis. Mai târziu, treptat, tot mai mulți dintre tovarășii de suferință ni s-au alăturat, după ce trecuseră prin aceeași percheziție brutală, până când întreaga companie era reunită.

A venit noaptea – și prin crăpăturile din tavanul de lemn pătrundea din când în când lumina unei stele, așa cum se întâmplă în cărțile de povești. Un timp, am ascultat șoaptele oamenilor și am încercat apoi să adorm, cu ranița în loc de pernă, strâns înfășurat în pătură. Eram neliniștit, întrebându-mă ce ni se va mai întâmpla dimineața. Nu puteam să adorm, deoarece plânsul și lacrimile continuau să mă sufocă. De ce îmi luaseră doar *tefilin*-ul? Mă obseda acest gând, fără a găsi vreo explicație. Apoi, a început să se facă tot mai rece acolo unde stăteam și, în curând, am căutat să ne apropiem tot mai mult unii de alții, pentru a evita asaltul insidios al frigului. În cele din urmă, am adormit.

A doua zi, dis-de-dimineată, ne-am început marșul spre Deutsch-Schutzen.

Trecuseră patru săptămâni de când ne fuseseră confiscate relicvele sfinte, iar acum compania stătea obosită, cu genunchii tremurând, întrebându-ne fiecare ce se va întâmpla. Klein m-a înghiontit.

„Ce crezi?”, m-a chestionat agitat, „de ce ne-am aliniat așa de devreme?”

„Habbar nu am”, i-am replicat cu voce slabă. Încă îmi stătea gândul la percheziția de la Szombathely. Aici, în Deutsch-Schutzen, în această dimineață rece, în timp ce ceața care se lăsase peste pădurile din apropiere era alungată de un vânt ascuțit, puteam să simt acel miros aparte, care anunță apropierea primăverii.

Comandantul companiei noastre de muncă forțată a sosit curând, înconjurat de aceleași gărzi, îmbrăcate în uniformele lor obișnuite, singura diferență fiind armele care le atârnav pe umeri. Această desfășurare de forțe mi-a întărit convingerea că urma să fim percheziționați din nou. Între timp, exploziile obuzelor de tun întrerupeau firava liniște. Comandantul ne-a ordonat să ne aliniem și, ca de obicei, ne-am îndreptat către bucătăria taberei. Am respirat ușurați – și calmul s-a reinstalat atunci când am văzut cazanul aburind și pe Kohn, bucătarul cel gras, roșu în obraji și cu fața zâmbitoare, așteptând lângă el cu obișnuitul polonic în mână, gata să ne toarne din lichidul cald.

„Auf! Auf!”, a urlat comandantul, „weiter”... Astfel, popasul era gata. Abia am reușit să mă ridic, pentru că mă simțeam precum unul abia trezit din somn. Și pentru o clipă n-am știut unde mă aflu.

„Ce s-a întâmplat? Ai adormit?”, m-a întrebat Klein, scuturându-mi umerii. M-am uitat în jur, buimac. Era a doua zi de când părăsisem Deutsch-Schutzen și tot ceea ce făcusem de atunci a fost să mărșăluim fără încetare. Ar fi fost mai bine, nu-i așa?, să ne fi odihnit mai mult pe iarba proaspătă, sub soarele slab de primăvară. Iluzii deșarte... Pentru a ne economisi energia și ca marșul să fie mai ușor de suportat, nu vorbeam între noi. Dar

gândurile erau libere să zboare. Visam cu ochii deschiși la o cafea proaspătă când imaginea lui Kohn, bucătarul, mi s-a dezvăluit în fața ochilor. Stăteam dinaintea lui cu gamela în mână, holbându-mă la fața lui sănătoasă, ovală, cu pielița obrajilor roșie. Înțelegând de bună seamă la ce jinduiesc, a scufundat adânc polonicul în cazanul de aluminiu și mi-a turnat o porție consistentă de zeamă fierbinte. (Kohn nu ne-a mai însoțit și, mai târziu, mult timp după ce războiul se încheiase, am aflat că supraviețuise și emigrase în Australia, unde a lucrat ca bucătar până când a devenit proprietarul unuiu din cele mai de succes restaurante de acolo.)

„Da! N-ar fi minunat să primim și noi o cană din așa-zisa cafea, cu o bucată de pâine?”, mi-a trecut prin gând. Cei mai mulți dintre noi mâncaseră deja felia de pâine unsă cu marmeladă, înainte să ne reluăm marșul, crezând că va mai fi încă o oprire pentru masă. Ce greșeală! Poate că eram atât de naivi deoarece nu experimentaserăm încă forma extremă de foamete, care a urmat. De altfel, ni se dăduse întotdeauna ceva de mâncare, mai ales în Ungaria. E adevărat că rațiile de mâncare nu fuseseră niciodată satisfăcătoare. Astfel că trebuia să „improvizăm”. După ce eram instalați peste noapte în „dormitoare”, de fiecare dată când ajungeam în vreun sat ne furișam, acoperiți de întunericul nopții, pentru a „explora”. Exploram pentru a vedea care familie ne va asculta rugămințile. Deși războiul era în plină desfășurare, chiar și cele mai sărace familii ne ofereau câte ceva de-ale gurii. Într-unul din sate, al cărui nume nu-l mai rețin, într-una din case am auzit copii jucându-se. Poarta era deschisă, nu se simțea prezența câinilor, așa că am intrat și am bătut la ușă. După o încercare repetată, a răspuns o voce speriată de femeie:

„Cine e acolo?”

„Om bun”, am răspuns.

Nu mi-a venit nimic mai potrivit în minte în acel moment, dar am auzit cum se ridică lanțul de siguranță și ușa s-a deschis încet, cu un scâțâit. O femeie în jur de treizeci de ani a apărut în ușa întredeschisă și, spre marea mea surprindere, m-a invitat înăun-

tru. Bucătăria în care am intrat era imensă și lumina lămpii cu petrol lăsa să se vadă o masă înconjurată de șase copii și o femeie în vârstă. Fiecare avea în față felul meu preferat de mâncare: tăiței cu mac.

„Haide, luați loc, domnul meu”, m-a îmbiat femeia în vârstă, „și nu ne dezamăgiți, refuzându-ne”.

După ce gazda cea tânără mi-a observat ezitarea, a așezat un scaun mai aproape de masă, lângă mine. Purtam haine de civil și banderola galbenă pe braț. Țineam strâns șapca de soldat, care le era și ea dată muncitorilor concentrați la muncă forțată. M-au întrebat cum mă pot ajuta. Le-am spus că eram un muncitor evreu, a cărui companie avea ordin să petreacă noaptea în sat și că aș vrea să cumpăr niște mâncare cu puținii bani pe care îi mai aveam la mine.

„Ei bine, nu avem nici noi prea multe de-ale gurii, deoarece soții noștri sunt pe front și trebuie să avem grijă de acești șase copii. Credeți-mă, nu e deloc ușor”, a spus tânăra femeie, somnoroasă.

Eram deja în picioare, gata de plecare, respectând faptul că ar fi fost o rușine să-i mai deranjez. La urma urmei, era foarte greu să faci rost de mâncare pentru șase copii înfometați în acele vremuri grele. Dar femeia în vârstă m-a oprit.

„Dacă nu vă supăra, am fi mai mult decât onorate să vă oferim din tăiței noștri cu mac” – și fără a mai aștepta acceptul meu, mi-a așezat o farfurie în față și mi-a întins o furculiță. Fără nici o ezitare, a început imediat să-mi toarne o porție de tăiței aburinzi și cu miros îmbietor. Erau acoperiți de atât de mult mac, încât abia dacă se mai vedeau. Am început să mănânc tăiței cu o așa mare poftă încât nu mi-am dat seama că ei încetaseră să mai mestece, uitându-se surprinși la mine. M-am simțit destul de stânjenit. Dar femeile au făcut un efort pentru a-mi înlătura stânjeneala, spunându-le copiilor să mănânce mai departe.

„Haideți, copii, nu vă mai jucați cu mâncarea... Vedeți, doar se joacă cu tăiței”, mi s-a adresat femeia tânără, blând. „Și când mă gândesc cât de mult îi plac soțului meu tăiței cu mac!”

Între timp, mi-a luat farfuria din față și a așezat întreaga oală cu tăitei dinaintea mea. „Vă rog să-i mâncați pe toți. Și așa n-au mai rămas mulți”, a spus, arătând spre oală, care nu era încă nici pe jumătate golită. I-am mulțumit și, întorcându-mă spre copii, am încercat să sparg gheața:

„Haideți să ne întrecem, să vedem cine termină primul tăiteii!”

Se pare că ideea le-a fost pe plac, deoarece au început să-și mănânce tăiteii într-un ritm alert. La un moment dat, unul dintre copii a exclamat: „Am câștigat, eu sunt îngerașul!”, fiind urmat de ceilalți, care au exclamat același lucru. Am continuat să mănânc tăiteii până când s-au terminat. Fără a mă mai gândi, am recuperat și ultimul bob de mac din oală. După ce femeile au dus copii la culcare, am petrecut mult timp povestind despre viață și război. Era destul de târziu când le-am mulțumit pentru ospetie, ridicându-mă să plec. Spre marea mea surpriză, femeia mai în vârstă a intervenit: „Vă mulțumim pentru că ne-ați binecuvântat casa. Dacă nu ați fi venit, copiii noștri nu ar fi avut chef să mănânce și s-ar fi dus la culcare flămânzi. E păcat că compania dumneavoastră nu rămâne aici mai mult timp, pentru că ne-ar fi făcut plăcere să vă primim și mâine”.

*

În dimineața în care am ieșit din Deutsch-Schutzen, ne-a apărut în față, pe marginea drumului, un teren de fotbal plin de mii de oameni istoviți. Compania noastră a fost îndrumată tot într-acolo, pentru a se alătura acelor figuri fantomatice. Tineri și bătrâni își întindeau mâinile și implorau o bucată de pâine. Mărșăluiseră de patru zile, fără mâncare și fără apă.

„De unde veniți?”, l-am întrebat pe bărbatul tânăr, în jur de douăzeci de ani, cu ochelari, care s-a întâmplat să stea lângă mine. Trupul său slab era acoperit de o haină uzată, legată cu sfoară. „De la Kőszeg”, a venit răspunsul cu o voce slabă, „dar sunt oameni aici din toată regiunea transdanubiană”.

Am fost nevoiți să punem capăt începutului de conversație.

„*Achtung, achtung, still bleiben...*” (Atenție! Atenție! Liniște...), s-a auzit strigând un ofițer sau subofițer, cu o voce stridentă. Și într-o clipă, așa cum se întâmplă atunci când dirijorul unei orchestre lovește pupitrul cu bagheta, toți au tăcut. Ne-a informat că vom porni în curând la drum și că se așteaptă să fim foarte disciplinați. Ne-a spus clar că era interzis să ieșim din rând și că cea mai mică nesusunere va fi pedepsită sever. La sfârșitul discursului, niște soldați SS tineri ne-au aliniat pe cealaltă margine a drumului.

„Dacă ăștia vor fi gărzile noastre, atunci nu ne putem aștepta la nimic bun”, mi-a șoptit în ureche tânărul cu care vorbisem, „nu sunt deloc diferiți de cei pe care i-am avut până acum”. Eram pe punctul de a spune ceva, când el și-a dus degetul slab la buze, pentru a-mi face semn să tac, iar apoi la gât, pentru a-mi da de înțeles că și vorbitul putea să ne aducă moartea.

Cu toate acestea, el a fost cel care a redeschis discuția. Cu o voce joasă și rugătoare, m-a implorat să-i dau o fărâamă de pâine. Am simțit că mi se rupe inima, așa că am căutat în rucsac și am rupt o bucată din pâinea pe care o pusesem deoparte și i-am băgat-o în buzunarul hainei. O lacrimă de recunoștință i se prelinse din ochii săi uscați, în timp ce dădea din cap, mulțumindu-mi. În clipa următoare, a scos bucata din buzunar și și-a aruncat-o în gură.

Între timp, se auzeau ordine de felul „intrați în rând”, „începeți să mășăluiți”, șirul luând astfel avânt; mi-am păstrat locul lângă camarazii din compania mea. Klein era la dreapta. O vreme, am mers pe drumul principal, dar apoi ne-am abătut pe unul mic și prăfuit, care ne-a dus adânc în pădure. Când am ajuns într-un punct mai ridicat al traseului, am aruncat o privire în urmă și am avut de văzut, șerpuitoare, masa aceea imensă de oameni epuizați, fantomatici, ce avansa, val după val. Până când vor reuși oare să mășăluiască după ce nu fuseseră hrăniți deloc în Deutsch-Schutzen, deoarece ajunseseră noaptea târziu și își petrecuseră

noaptea în aer liber, în frig? În acea clipă, nu mi-am dat seama că și noi vom suferi de aceleași lipsuri mistuitoare, inclusiv de aceleași nopți friguroase, sub cerul liber, care îi măcinaseră pe ei.

Eram pe drum de multe ceasuri atunci când ni s-a ordonat să luăm o pauză; ne aflam într-un luminiș. Ne-am aruncat pe iarbă, extenuați. Am luat doar o mică înghițitură de apă, deoarece trebuia să-mi economisesc resursele, neștiind când voi mai avea ocazia să mă alimentez. Și, totuși, acea gură de apă mi-a potolit setea. M-am gândit: unde ne aflăm? Nu aveam nici cea mai mică idee încotro eram duși. Nu erau nici un fel de indicatoare de-a lungul drumului, care să ne ofere o cât de mică posibilitate de poziționare. Singurul lucru pe care îl puteam ghici era că ne îndreptam spre vest. Prima oprire a fost scurtă, dar cel puțin mai avusesem două de același fel în acea zi.

În timpul unui popas, am constatat că cineva, nu departe de mine, îngâna cântere italiene. La început, am putut desluși doar melodia: mi s-a părut că halucinez. L-am bățut pe umăr pe prietenul care adăsta lângă mine.

„Auzi și tu?”. S-a ridicat într-un cot și a ascultat.

„Nu poate fi adevărat! Da, aud și eu! Haide, să aflăm cine are chef de doinit”.

Am căutat în direcția din care venea cântecul. Ceva mai departe, pe o ridicătură, se afla un personaj ciudat, ce se avânta în triluri destul de încrezător. În ciuda epuizării, mulți alții se strânseseră în jurul cântărețului. Pe măsură ce ne apropiam, realizez că acest personaj mi-era cumva cunoscut, că îl mai văzusem înainte. Când am fost mai aproape, l-am recunoscut. Era Imre Halmai, actor mult aclamat al teatrului de cabaret. Acum era aici, cântând, purtând o haină roasă, strânsă cu un fel de sfoară, cu fața nerasă și părul încâlcit. Era șocant și dureros să-l revezi pe acest om, care fusese întotdeauna elegant și arătos, prezentându-se acum într-o stare deplorabilă. A spus și câteva glume, dar nimeni nu avea dispoziția potrivită pentru a se amuza. După

ce și-a încheiat recitalul, cei din jurul său i-au dat din mâncarea de care se puteau lipsi. Era felul lor de a-și exprima aprecierea. În fapt, era un bilet dătător de viață.

Am petrecut noaptea sub cerul liber, fără mâncare, fără un acoperiș deasupra capului. M-am înfășurat în pătură, sperând să scap de frig, dacă nu și de gânduri.

*

În Füleke, ne-am petrecut nopțile într-un luminiș, dar era vară și cald. Ne uitam la stele, în timp ce Andris Sándor interpreta la vioară bucăți din Mendelsohn. Scrutam necuprinsul astrelor, sperând că-mi va fi dezvăluită soarta. Avusesem atâta încredere că, în viitor, totul va fi bine! Dar acum voiam să știu care-mi era ursita, așa cum nu-mi dorisem vreodată. Ce bine ar fi să putem arunca o privire înaintea timpului, să ne cunoaștem soarta, cu bucuriile, regretele și durerile ei – și ce nu va merge. Nu, nu, n-ar fi un lucru așa de bun, totuși. Nimeni nu a putut cu adevărat să prezică viitorul, pentru că suntem făcuți în așa fel încât cel mai bun lucru pe care îl putem face este să ne folosim imaginația pentru a simți viitorul. Dar soarta adevărată a vieții unui om depășește chiar și puterea imaginației. Ce gânduri nebunești îmi puteau trece prin minte, în timp ce stăteam întins sub cerul liber, înfășurat în pătură, încercând să adorm! Mi-ar fi plăcut să pot trece peste situația în care mă aflam, mi-ar fi plăcut să pot scăpa de amintirile urâte ale ultimelor zile, ca să-mi pot spune că nimic din toate cele prin care treceam nu sunt reale, că erau reziduurile coșmarurilor plăsmuite de imaginația mea bogată.

De-a lungul copilăriei, avusesem des coșmaruri; mă trezeam speriat, gata să fug în patul părinților, să mă ascund între ei, pentru ca nici atunci, acolo, să nu fiu în stare să adorm decât după multă vreme. Imaginile unor fantasme îngrozitoare nu dispar atât de ușor.

*

Atunci și acolo, în peregrinajul groazei, nu era dificil a arunca cârligul în memorie pentru a aduce la suprafață bulgărele numit copilărie, cu cele bune și cu cele rele ale ei. Încă de când fusesem recrutat la muncă forțată, am reușit să câștig puteri noi doar prin faptul că îmi reaminteam trecutul. Astfel, îmi revenea pe retină panorama peisajelor rustice, romantice și deluroase ale Sălajului, regiunea care inspirase pana atâtor poeți.

M-am născut în Șimleu Silvaniei, într-o casă veche, la poalele Măgurei. A fost o mare bucurie pentru familia noastră faptul că li se născuse un băiat, că va fi cineva care să citească rugăciunea *kaddish*, dar... să nu ne grăbim. Împrejurările nașterii mele nu au fost obișnuite și doar după *Barmitzva*, la vârsta de treisprezece ani, îmi va fi dat să aflu detaliile. Mama așteptase să ajung la majorat pentru a-mi povesti ce se întâmplase. Nu voi uita cât de atent am ascultat-o mărturisindu-se, în vreme ce îi priveam fața dragă. Mi-a spus că, înainte de a veni eu pe lume, mai avusese patru băieți, care muriseră însă curând după naștere. Nici chiar doctorii nu au putut explica pricina morții lor. Atunci când a rămas din nou însărcinată, a mers la rabinul din Tinódi și i-a dezvăluit motivele supărării ei. Rabinul a ascultat-o, în timp ce, oarecum neglijent, privea spre cer, ca apoi să-i spună:

„Draga mea doamnă, mergeți acasă liniștită, pentru că veți da naștere unui băiat, care va trăi. Dar trebuie să promiteți că veți crește băiatul de o manieră religioasă. Pentru că dacă nu veți respecta aceste constrângeri, îl veți pierde chiar în momentul în care vă va aduce cea mai mare bucurie”. I-a mai sfătuit pe părinții mei să se mute într-alt oraș. Mama a jurat că așa va face, cum i-a recomandat rabinul. S-a întors acasă liniștită. Iată împrejurările în care am venit eu pe lume – ca un „*Ausgebeten Kind*”, adică un „copil născut din rugăciuni”.

La șase luni după nașterea mea, familia s-a mutat la Cluj. Motivul pentru care a fost ales acest loc îmi este încă necunoscut,

dar am trăit aici următorii optsprezece ani. Aveam abia vreo trei când părinții m-au înscris la *heder* (școala primară religioasă). În timp ce ceilalți copii se jucau întreaga zi, eu eram deja ocupat, de dimineața până seara, singura excepție fiind pauza de masă, cu învățarea alfabetului ebraic (Alef-Bet), care nu era floare la ureche pentru un copil de trei ani. La doar cinci, puteam citi fluent din Torah. Nu numai că puteam descifra documentele în ebraică, dar am și învățat să scriu în idiș. Cum îmi petreceam timpul la *heder*? Chiar și după atâția ani, îmi revin în minte, destul de clar, nenumărate amănunte...

Heder-ul, care înseamnă și „cameră”, era o mică încăpere în curtea sinagogii. Mobilierul era simplu: o masă lungă din lemn de pin, cu bănci din aceeași esență finisată. La capătul mesei stătea *melamed*-ul (învățătorul), cu o barbă mare. Am doar amintiri vagi despre Reb Majse, primul meu învățător, dat fiind faptul că aveam doar trei ani. Îmi amintesc însă că avea o față prietenoasă și uneori îmi dădea caise.

Păstrez amintiri mult mai exacte, chiar mai puternice, despre *melamed*-ul pe nume Goldner. Pe atunci, eram deja în primul an al școlii primare. Era foarte sever și scotea repede bățul subțire atunci când observa că cineva nu era cuminte ori nu era atent. În astfel de situații, ne lovea peste palme. Îmi amintesc că, într-o zi, mă uitam pe fereastra clasei, urmărind niște băieți care jucau fotbal în curtea școlii. Deodată, am simțit cum cineva stătea chiar în spatele meu și, când m-am întors, l-am surprins pe Goldner aplecat deasupra mea. Cu o voce severă, s-a răstit: „Continuă de unde a rămas Samuel”. Priveam confuz paginile din cele *Cinci Cărți* ale lui Moise, aflate în fața mea, dar nu știam pasajul pe care să-l caut, pentru că nu aveam idee unde ajunsese lectura.

„Ridică-te și întoarce-te către mine!”, a cerut el, sub forma unui ordin ce nu trebuia încălcat. M-am ridicat, m-am întors către el, ca apoi să răsunе acele cuvinte familiare și de temut: „Întinde palmele!” Mi le-am deschis încet și, cu ochii strânși, am așteptat temător. Am auzit șuieratul în aer al bățului, urmat de durerea usturătoare când mi-a atins palmele. M-am strâmbat de durere

și am așteptat lovitura următoare – de data asta n-a mai venit. „Acum stai jos și să fii atent la lecție data viitoare”. Palmele îmi ardeau. M-am așezat – și din ziua aceea am fost foarte precaut, de teamă să nu mai fiu vreodată lovit cu bățul.

*

Unul din evenimentele cele mai importante și de neuitat ale copilăriei a fost *Barmitzva* și toate pregătirile pentru el. Rabinul Mandelbaum, cel mai în vârstă rabin din sinagoga noastră și un om foarte cult, a fost cel care m-a îndrumat îndeaproape. M-am pregătit cu multă grijă, învățând *maftirt* (citatul reluat, ca de obicei, din Cartea Profeților și rostit la finalul rugăciunilor Torah de Sabbath), precum și *droshet*. Pe acesta din urmă, trebuia să-l spun la petrecerea *Barmitzva*, de după ceremonia oficială.

Ziua cea mare a venit. Sinagoga era plină de lumini strălucitoare, dezvăluindu-i întreaga splendoare. Vocea cantorului era și ea mai frumoasă ca de obicei: cel puțin mie, așa mi se părea. Bărbații, cu șalurile de rugăciune, se aflau cu toții într-o poziție solemnă. Când, în sfârșit, am fost chemat să citesc din Torah, am urcat pe podium încrezător. Am spus rugăciunea tradițională cu voce tare și cu așa putere încât întreaga congregație m-a ascultat. Apoi am cântat *maftirt*, pentru care avusesem nevoie de luni de zile ca să-l învăț, cu rabinul Mandelbaum stând la dreapta mea, ascultând cu atenție cum evolua vocea mea blândă, de soprană. Din când în când, priveam într-o parte pentru a vedea reacția rabinului. Îmi dădeam seama din zâmbetul său cald că era destul de mulțumit de eforturile mele și asta mă făcea fericit. Toți ceilalți au păstrat tăcerea de-a lungul întregii ceremonii. De fapt, era cei mai liniștiți oameni pe care îi cunoscusem vreodată. Altădată, toți vorbeau între ei, mai ales în timpul citirii Torei, discutând evenimentele din ultimele zile sau dezvăluindu-și probleme personale și familiale. De această dată însă, își păstrau gândurile pentru sine și, în momentul în care am terminat lectura, tot ce-am

auzit au fost urale și felicitări. Rabinul Mandelbaum a fost primul care mi-a strâns mâna și m-a felicitat personal, iar când m-am întors la locul meu, lângă tata, acesta m-a strâns în brațe, cu lacrimi de bucurie pe obraji. Apoi m-a sărutat pe frunte de câteva ori, de parcă aș fi fost un erou care tocmai salvase întreaga omenire de la dezastru. Căldura pe care o simțeam era minunată.

Nu voi uita, apoi, cât voi trăi, petrecerea *Barmitzva*, ținută după ceremonie, la noi acasă. Conform obiceiului, la astfel de ocazii speciale, întreaga congregație era invitată și mulți din congregație au venit nu doar pentru că îl cunoșteau pe tatăl meu foarte bine, dar și pentru faptul că era considerat ca unul dintre cei mai onești și direcți oameni. Îl respectau pentru că era foarte bine informat, pentru că știa așa de multe despre tot ce se întâmpla pe mapamond. Casa noastră era plină de lume, astfel că era imposibil să te miști fără a te freca de umerii celorlalți. Toți ascultau cu atenție, așezați la masa bogată sau în picioare în jurul ei, în timp ce mi-am ținut discursul, plin de citate din *tefilin* și *midras*. Îmi amintesc că le-am mulțumit părinților mei pentru că m-au crescut și comunității evreiești pentru că m-a acceptat ca un adult de valoare egală. Le-am spus că știam câtă responsabilitate trebuia să îmi asum acum și cât respect și am jurat că niciodată nu voi face nimic care să-i facă de rușine pe părinții mei sau comunitatea mea, că voi fi un om onest. Din toate citatele frumoase, unul mi-a rămas cel mai aproape de inimă: „Păzește-te de cuvinte urâte și de minciună”. De-a lungul vieții mele, am făcut tot ce mi-a stat în putință pentru a-mi respecta promisiunea. După ce am terminat de vorbit, tata m-a îmbrățișat și, impresionat de ceea ce spusese, mi-a dăruit *talit*-ul și cutiile de rugăciuni *tefilin*, care aparținuseră bunicului meu. Mama mi-a dat un frumos inel de aur, cu un blazon pe care evreii nobili îl foloseau pentru a sigila cu ceară scrisorile, pe care l-am purtat cu mândrie până în ziua în care am fost recrutat. Invitații mi-au dăruit tot felul de lucruri. Discursul rabinului Mandelbaum ne-a umplut ochii cu lacrimi de bucurie.

*

Înaintam, zi de zi, însetați și flămânzi, către o destinație necunoscută. Visele se confundau cu realitatea, iar fantezia se amesteca cu amintirile, până când totul în mintea noastră era încețoșat și supraréal. Pentru a nu-mi pierde mințile, îmi adunam amintirile, fie ele plăcute sau nu. Aveam nevoie de ele pentru a-mi pune la adăpost viitorul imediat. Era un mod ciudat de a gândi, forțat de împrejurări pe care nu le puteam controla. Amintirile erau o sursă de putere, de voință de a merge mai departe și care, astfel, m-au ținut în viață atunci când ar fi fost atât de ușor să renunț și să mor.

Părinții m-au înscris la școala primară *tarbut*, pe care am urmat-o timp de patru ani, petrecând diminețile acolo și după-amiezele la *heder*. După ce am absolvit școala primară, părinții n-au mai știut ce să facă cu mine. În cele din urmă, m-au trimis la un liceu românesc de stat, unde nu se plăteau nici un fel de taxe de școlarizare și totuși se oferea o educație de calitate. În acele zile, Clujul avea o rețea de învățământ foarte variată. Pe lângă multele școli de stat și private, existau și câteva școli confesionale, unde se putea învăța în limba maghiară, dar taxele percepute erau atât de mari încât părinții mei nu și le-ar fi putut permite în nici un chip. Așa că am sfârșit prin a merge la o școală de stat românească și anii petrecuți acolo mi-au lăsat amintiri dintre cele mai interesante, pe care le păstrez încă, deoarece acolo, în acel mediu, am început să descopăr realitățile vieții. Abia de-acum încolo mi s-a relevat lumea de afară, de dincolo de granițele vieții mele imediate.

Adevărul este că mi-a fost greu să mă obișnuiesc cu noua stare de lucruri și cu noul context. Prima dată când am intrat în clasă, am fost înconjurat de atât de multe fețe noi și curioase încât, fiind și o persoană timidă, m-am făcut roșu la față din cauza atenției care mi se acorda. Am râsuflat ușurat când l-am recunoscut, în sfârșit, pe unul dintre colegii mei din școala primară, care stătea

la capătul rândului patru. M-a observat doar când am luat loc lângă el – și a fost la fel de fericit să revadă, la rândul său, o figură cunoscută.

Ușa clasei s-a deschis, și un bărbat înalt, slab, ușor gârbovit, în jur de treizeci de ani, a intrat, cu o carte maro sub braț. Ne-am ridicat cu toții și atunci am avut surpriza să auzim: „Ne vom ruga”, a spus el. A fost prima oară când am auzit rugăciunea creștină „Tatăl Nostru care ești în ceruri” (rostită în română). Toți își țineau mâinile strânse pentru rugăciune, cu excepția noastră, cei doi evrei. Stăteau în picioare, liniștiți, muți, privind aiurea, fără a face nimic până când ceremonialul nu s-a terminat. Profesorul ne-a făcut semn să ne așezăm. Apoi, cu pași mari, s-a plimbat prin toată clasa și, după ce a examinat cu atenție fața fiecăruia dintre noi, s-a îndreptat spre catedră și s-a prezentat. Numele său era Teodor Podaru, era dirigintele clasei noastre și urma să ne predea franceza. Tot ce mai rețin din prezentarea sa este că ne-a cerut să fim disciplinați și ordonați, să ne comportăm frumos în timpul orelor. Deși aștepta cam multe de la noi, preda franceza foarte bine, fapt deloc surprinzător având în vedere că studiasse la Sorbona. Iar eforturile sale nu au fost în van, deoarece mai târziu am aprofundat mai bine franceza încât să ajung s-o vorbesc fluent.

În prima zi de cursuri, am fost prezentați tuturor profesorilor. Ne-am petrecut fiecare oră pentru a ne cunoaște viitorii dascăli, iar aceștia, la rândul lor, să ne cunoască pe noi. Abia așteptam să ajung acasă, la amiază. Mama, care era aproape întotdeauna acasă, deoarece nu avea nici un loc de muncă, era curioasă să afle tot și, după ce mi-am sorbit supa liniștindu-mi foamea, i-am povestit ce se petrecuse în răstimp la școală. I-am relatat despre așteptările profesorilor și, mai ales, despre rugăciunea creștină. De asemenea, despre curiozitatea colegilor, pricinuită de faptul că purtam pălăria tradițională credinței mele. „Bine, atunci!”, exclamă ea bătând din palme, surprinsă. Nu a mai adăugat nimic și a început să strângă masa. Am observat că zâmbea din cine

știe ce motive. Mi-am luat mărul pe care mi-l pregătise, am pupat-o pe obraz și am plecat grăbit pentru a nu întârzia la *heder*.

*

Locul în care se ținea *heder* era o clădire mică, aflată într-o stare destul de proastă, așezată lângă vechea școală *tarbut*. Când am intrat grăbit pe ușă, aproape că m-am lovit de fostul meu profesor, Buxman, care era și directorul școlii. Timp de patru ani, am fost destul de norocos să-l am ca profesor; ceilalți elevi din școală ne invidiau pentru faptul că aveam un dascăl atât de răbdător și drăguț. L-am salutat politicos, iar când m-a recunoscut, aproape că s-a dat înapoi, de parcă ar fi văzut o stafie. Din fericire, și-a dat repede seama că într-adevăr mă întorsesem și, zâmbindu-mi blajin, m-a întrebat unde mă grăbesc. Mi-am cerut scuze și i-am spus că aici urmam lecțiile *heder* și că nu voiam să întârzii. Directorul și-a scos ceasul de buzunar și, deschizându-i capacul, mi-a spus: „Sunt mai mult de douăzeci de minute până la ora două”. Pentru că mă știa bine, a adăugat: „Încă de când ai întârziat prima oară în clasa întâi și te-am certat, ai fost singurul care în următorii patru ani ai venit cu treizeci de minute mai devreme. Bine, du-te, dar înainte, spune-mi, te rog, la ce liceu ești?”

Terminasem prima clasă de liceu cu note excelente, iar acum eram în al doilea an și încă mai aveam cârlionții de păr, semn al educației mele evreiești. Colegii nu-mi mai luau în seamă înfățișarea și mă acceptau așa cum eram. În acele zile, în Cluj, și în zona din apropiere, locuiau mulți evrei, putându-se întâlni multe alte locuri evreiești de cult și studiu. Cei ortodocși, mai ales acei copii care erau *sephardimi*, purtau cârlionți de păr lungi, iar cei mai în vârstă se țineau îmbrăcați în caftane și cu pălării negre, cu boruri de blană numite *shtramlis*. Mergeau pe stradă fără ca nimeni să-i deranjeze, cu excepția huliganilor numiți „oamenii Gărzii de Fier”.

Frecventam, aşadar, clasa a doua de liceu, purtând cârlionţii bine pieptănaţi şi ascunşi după urechi. Într-o zi, profesorul de geografie m-a rugat să vin la harta agăţată de tablă, în faţa clasei. Am răspuns corect la toate întrebările pe care mi le-a pus, dar privirea sa îmi spunea că ceva nu era în regulă. S-a ridicat de pe scaun, s-a apropiat de mine şi mi-a inspectat capul cu atenţie, din toate părţile. Stăteam nemişcat, aşteptând următoarea întrebare. Am îndrăznit să-l privesc şi mi-am dat seama că uitătura sa nu era numai îngrijorătoare, ci de-a dreptul înfricoşătoare. Buzele sale subţiri lăsau să i se citească zâmbetu-i cinic. Era de dreapta, auzisem zvonuri cum că era membru al Gărzii de Fier – nu era nici o îndoială că era un antisemit. În cele din urmă, mi-a pus o întrebare şi eram sigur că era una al cărei răspuns nu-l învăţasem încă. Văzând că nu pot răspunde, a fost destul de încântat şi a exclamat:

„Deci..., deci..., nu cunoaştem răspunsul acesta?”

„Dar încă nu am...”, am căutat eu să mă apăr, dar m-a întrerupt.

„Ce-i asta?! Îndrăzneşti să ripostezi!, a zbierat – şi cu faţa roşie de furie, cu ochii ieşiţi din orbite a continuat: „Ce ai după urechi?”

„Cârlionţii mei”, am îngânat eu cu voce pierită.

„Ce?! Cârlionţi?! De ce ai aşa ceva?”

Era limpede că ştia foarte bine răspunsul. Voia doar să mă umilească în faţa colegilor. „Nu-mi poţi răspunde la întrebare, aşa-i? De ce eşti aici?”, mă chestiona în continuare cu o voce ascuţită, asemeni sâsâitului de şarpe.

„Potrivit religiei noastre, trebuie să purtăm aşa ceva”, am replicat, copleşit de lipsa de respect faţă de drepturile-mi omeneşti cele mai simple.

„De ce trebuie?”, a şuiertat zeflemitor, adăugând: „De ce religie eşti?”

„Izraelit”, am răspuns.

„Izraelit?”, a urlat el, apropiindu-se și mai mult de mine. Și, brusc, mi-a înșfăcat cârlionții și a început să tragă de ei cu putere, în timp ce striga, spumegând: „Nu ești izraelit, ci un jidan spurcat”. A continuat să mă tragă de cârlionți până când am căzut în genunchi.

Ajuns acasă, la prânz, tata, mama și soră-mea erau deja la masă. Mi-au observat ochii roșii și umflați, plini de lacrimi, fața, cred, neobișnuit de palidă. Așa că le-am spus ce s-a întâmplat – și dragul meu tată, care era de obicei calm, având întotdeauna o voce blândă, a dat cu pumnul în masă, cu o expresie de tristețe amestecată cu mânie: „Ticălos mârșav!”

A doua zi, după cum am reconstituit mai târziu, a mers la școală și l-a căutat pe profesor în sala profesorală. Fără a rosti vreun cuvânt, l-a dărâmat cu doi pumni. Profesorul a leșinat, a căzut pe podea, iar tata i-a întors spatele și a plecat ca un soldat care își respectase ordinele, ceilalți profesori rămânând șocați. Incidentul nu a fost raportat la poliție, dar restul anului școlar am suportat atitudinea strictă, crudă și plină de ură a profesorului. Am picat la geografie în acel an și a trebuit să dau examen de re-examinare. Din fericire, nu l-am mai întâlnit pe acel Popescu anul următor, deoarece mi-am continuat studiile în particular. Motivul nu avea nimic de-a face cu incidentul, ci avea cu totul alte rădăcini.

Dar iată ce s-a întâmplat: fusese numit un nou director, care a impus ca toți elevii evrei să ia lecții de caligrafie. Și asta – sâmbăta. Întrucât religia noastră interzice orice activitate de Sabbath (motiv pentru care nu am ezitat să-l rog pe colegul de bancă să îmi ducă cărțile la școală în ziua respectivă), directorul anterior ne lăsa să chiulim de la lecțiile de caligrafie, cu toate că nu avea dreptul. Schimbarea ne-a înrăutățit mai mult situația; din cauza asta, m-am retras de la școala respectivă, trebuind să iau lecții în particular.

„Auf... loss... loss weiter...”

Strigătele gărzilor m-au trezit din dulcea adormire a amintirilor. Am reluat marșul. Eram în cea de a treia zi în care ne târam însetați, înfometați, fără a avea habar de destinația noastră. Cei mai curajoși dintre noi au încercat în van să afle de la gărzi încotro ori înspre ce eram duși, gărzile SS, însă, îi alungau pe îndrăzneți, de parcă ar fi fost niște câini. Mai auzisem de brutalitatea celor din SS și înainte, dar acum eram martorul acesteia. În timpul popasului, papa Grosz, cum era numit de întreaga companie, el fiind cel mai în vârstă dintre noi, a cutezat să se prezinte gărzilor grupate pe marginea drumului. A întrebat când vom primi ceva de mâncare. Eram în apropiere, astfel că am auzit fiecare cuvânt. Grosz, care în viața obișnuită era contabil la o firmă de comerț din Budapesta, vorbea germana perfect. Era concentrat la muncă forțată de trei ani, supraviețuise ororilor din Ucraina și se întorsese acasă pentru a se ascunde la Budapesta, cu acte false. Fusesse prins când Szállasi, liderul Crucii cu Săgeți, a preluat șefia guvernului maghiar, începându-și domnia plină de teroare. Fusesse dus prima dată la Fertőrákos, iar apoi a fost alăturat transportului nostru. De cum a pus întrebarea, un gardian SS a lătrat: „*Was willst du, essen?*” (Ce vrei? Să mănânci?)... Glumești! Dispari, bătrâne, du-te la ceilalți. Grosz a rostit câteva cuvinte politicoase, s-a întors pentru a reveni la locul său, când unul dintre soldații SS i-a pus piedică:

„Ce e, bătrâne, ești orb? Nu vezi?”, a hâhâit ticălosul în tunică neagră către Grosz, în timp ce acesta încerca să se ridice. L-a îmbrâncit cu fața în iarbă. „*Was essen wilt du. Hier habst du, fress...*” (Ai vrut să mănânci, așa că mănâncă asta!)

*

Vremea se îmbunătățise întrucâtva, dar foamea și setea erau din ce în ce mai greu de suportat. Poate că cei mai afectați erau cei care ni se alăturaseră la Deutsch-Schutzen, deoarece trecuse deja o săptămână de când primiseră ultima masă cât de cât de luat în seamă. Abia puteau ține pasul cu marșul rapid și mulți rămâneau în urmă.

După cum am aflat mai târziu, cei care rămâneau în urma coloanei erau puși în căruțe și duși înapoi pe drum, unde erau împușcați în cap. În timpul celor trei zile de marș, nu am întâlnit nici un civil și nu am reperat vreun sat. Astfel că nu aveam nici un motiv să sperăm că vom primi ceva de mâncare: tot ceea ce întâlnisem în drumul nostru fusese doar pădure, urmată de câmp deschis și iarăși pădure.

În jurul prânzului celei de-a treia zi am ajuns la un luminiș, în pădure. Ne-au ordonat să luăm o pauză. Eram așa de extenuat, încât m-am prăbușit și am zăcut acolo, pe pământ, fără să mă mișc, multe minute bune. După ce am recăpătat puțină energie, am băjbăit să mă ridic. Klein scruta peisajul din fața noastră și se putea citi din privire-i că descoperise ceva interesant în zare. Mi-a făcut semn să mă apropii – și ne-am îndepărtat împreună, ca și cum am fi căutat un loc unde să ne ușurăm. Am văzut ceea ce părea a fi o casă, la câteva zeci de metri dinaintea noastră, la poalele dealului.

„Haide!”, i-am zis când am simțit că ezită să riște. „Haide”, i-am repetat, „s-o vedem mai îndeaproape”.

Foamea și setea care ne stăpâneau ne făceau mai curajoși.

Am coborât dealul și, cu cât ne apropiam de casă, cu atât îmi bătea inima mai puternic. Puteam vedea acum clădirea în detaliu; lângă ea, un hambar mare și o curte bine întreținută. Dar nu se șteia nimeni prin preajmă și m-am gândit că poate stăpânii erau înăuntru, în casă, sau pe câmp. Ne-am apropiat cu precauție. Nu am îndrăznit să bat la ușă pentru că ne era interzis

să vorbim cu cineva. Am înconjurat casa și, când ne-am convins că era goală, ne-am îndreptat către hambarul deschis. Înăuntru am dat peste o grămadă de napi gata curățați, puși în jghebul de lemn pentru animale, de parcă fermierul ar fi știut din vreme că venim. Am inspectat încă o dată totul, pentru a fi siguri că nu se afla nimeni prin preajmă. Când am fost siguri că eram în siguranță, am început să ne umplem cămășile cu napi. Au urmat buzunarele. Apoi am început să mâncăm. Nu, adică înfulecam tot ce apucam.

„Mestecă încet”, i-am recomandat prietenului meu, care își înghițea prada bucăți întregi.

„Păcat că nu ne-am adus ranițele”, s-a plâns Klein.

„Acum mai bine ne întoarcem”, am hotărât. „Altfel va trebui să fugim după ceilalți. Și dacă se întâmplă așa ceva, vom avea mari probleme”.

Înainte s-o luăm din loc, am trecut pe la fântână pentru a ne potoli setea. Am băut pe săturate, ne-am umplut și gamelele. Căutam să ne întoarcem pe un alt drum. Deodată, ușa casei s-a deschis și am văzut ieșind un bărbat de vreo șaiszeci de ani, îmbrăcat în costum popular tirolez. Șchiopăta ușor și ținea o pușcă îndreptată spre noi.

„*Hande hoch!*”, ne-a somat. Ne-am ridicat mâinile, deși amândoi țineam câțiva napi din care mâncaserăm. Probabil că a crezut că aveam grenade de mână, deoarece ne-a făcut semn să lăsăm jos napii. Ne-am uitat cu jind la ce păraseam, nedându-ne seama în ce pericol ne aflam. Ne gândeam doar la mâncare.

„*Nu... los...*”, ne-a strigat bătrânul hotărât, făcându-ne semn să ne îndreptăm spre drum. Am început să ne mișcăm, cu picioarele tremurând de frică. Acele minute petrecute cu țeva puștii îndreptată spre spatele nostru sunt de nedescris.

Brusc, doi soldați nemți, înarmați cu puști, au apărut din pădure, la marginea drumului.

„*Aha..., hier sind die schöne Vögel..., die partisanen*” (Aha, aici sunt păsările astea rare..., partizanii...)

Pentru o clipă, am împietrit. Ce? Chiar credeau că suntem partizani? Privirea mi s-a încrucișat cu privirea ucigătoare a ofițerului înalt, cu umeri lați. Trebuie să recunosc: ne aflam la ananghie.

„Aveți grijă, poate mai au arme”, i-a prevenit tirolezul pe cei doi. Cel mai înalt i-a mulțumit bărbatului și apoi s-a răstit la noi:

„*Waffe hier...* ” (Dați-ne armele) – și ne-a făcut semn cu patul armei.

Din fericire, prevăzusem ce se va întâmpla dacă nu făceam ce trebuie. Aveam și puțin noroc că știam o zdroabă de germană, vorbind foarte bine idish, idiom bazat cel mai mult pe germană.

„*Wir haben keine waffe..., wir sind nicht partisanen... Wir sind Juden...* ” (Nu avem arme, nu suntem partizani, suntem evrei), am spus cât de repede și clar am putut.

S-au uitat unul la altul destul de surprinși, iar cel înalt s-a mirat:

„*A... Juden? was suchen hier die Juden?*” (Oh, evrei, hah? Ce caută evreii pe aici?)... „Hai, mișcați!” – și ne-a făcut semn să intrăm în pădure. „Acolo o să vă omorâm, chiar dacă nu am reușit să prindem vreun partizan... Mișcați!”

Am picat în genunchi și i-am rugat să nu ne împuște, pentru că n-am făcut nimic rău și nici nu am rănit pe nimeni; luasem doar niște napi din acea casă, pentru că nu mâncasem de multe zile și eram foarte înfometați...

„Deci, ați furat, eh?”, a întrebat retoric oșteanul. „Știți care e pedeapsa pentru asta pe timp de război? O judecată sumară și pedeapsa – care e moartea!”

Se vedea că nu glumește și am început să plâng cu sughițuri. O ploaie de lacrimi mi se scurgea pe fața osoasă. Klein plângea și el în hohote. Tot ce puteam face era să repet: „Suntem evrei..., suntem evrei..., transportul nostru se odihnește la ceva distanță de aici. Foamea și setea ne-au făcut să pornim în căutare de mâncare... Aveți milă de noi...”

Scundul i-a șoptit ceva în ureche celui înalt, care a dat din cap aprobator și s-a întors către civilul care ținea încă pușca atin-

tită asupra noastră, gata să ne împuște la cea mai mică provocare.

„Urcați”, i-a ordonat civilului, arătând spre scara înaltă din fața hambarului, „și vedeți dacă e adevărat ce zic evreii”.

Bărbatul și-a pus pușca pe umăr și s-a urcat până în vârful scării; cu o mână dusă la ochi, pentru a se feri de soare, a inspectat zona. Inimile ne băteau nebunește în piepturile slabe; nu ne puteam opri din plâns. Între timp, cei doi soldați SS stăteau în fața noastră asemeni călăilor din Evul Mediu, așteptând să ne ia de păr capetele tăiate, să le poarte prin orașe ca niște trofee.

În cele din urmă, civilul vorbea:

„Da, văd ceva în vârful dealului de acolo... Stați puțin! Da, văd oameni care se învârt pe acolo. Mulți”.

Eram încă în genunchi când ofițerul mai înalt s-a apropiat foarte tare de mine, arma frecându-i-se de fața mea.

„*Auf... und verschwinden...*” (Ridicați-vă și ștergeți-o!), a spus el, dar de data asta vocea-i nu mai avea nimic amenințător.

Am început să fugim cât de repede am putut, de parcă am fi fost catapultați. O împușcătură ne-a șuierat pe lângă urechi și vântul a purtat spre noi ecoul hohotelor lor de râs. Imediat ce am intrat pe raza transportului, ne-am oprit pentru a ne trage răsufllarea. Ne purtam de parcă tocmai terminasem de urinat, ne-am făcut că ne încheiem la prohab și apoi ne-am trântit pe pământ, lângă ranițele noastre. Aveam mare noroc că pauza nu se terminase încă și că nimeni nu ne observase lipsa. Mă simțeam ca într-o saună. Corpul îmi dădea în clocot inundat de sânge, pentru că fugisem atât de repede și pentru că trecuserăm prin întâmplări pe cât de neobișnuite, pe atât de înspăimântătoare. Nu mai fusesem niciodată atât de aproape de moarte. Era un miracol dumnezeiesc că nu ne omorâseră, pentru că, în acele vremuri, o viață de om nu valora nici cât o bucată de pâine, mai ales viața evreilor.

Mai târziu, privirea mirată a unora arăta că vroiau să știe de unde făcusem rost de napi; câțiva chiar au avut curajul să ne întrebe. Nu am vrut să dezvăluim secretul de teamă că cine-

va ar fi putut trece prin aceleași de neimaginat situații. Căci nevoia de mâncare era mare. Am împărțit ce ne era de prisos cu ceilalți și era înduioșător să auzim cât de recunoscători puteau fi primind acele bucăți de hrană. Restul l-am păstrat pentru a putea supraviețui în timpul marșului care ne aștepta. Nu m-am gândit vreodată că voi ajunge în postura în care îmi va face plăcere să mănânc napi, de parcă ar fi fost ciocolată sau vreun desert simandicos. Chiar și aceste legume furajere aveau să ni se pară trufandale în comparație cu lucrurile pe care aveam să le mâncăm mai târziu.

Drumul prăfuit ne-a dus din nou în pădure, unde puteam vedea copacii înmuguriți, semn că iarna se apropia de sfârșit. Am făcut un efort pentru a uita pentru moment experiența înspăimântătoare prin care trecusem, căutând cu mintea adăpost în căldura amintirilor din vremuri mai bune, de mult apuse.

*

Aveam nouă ani când părinții m-au dus la gara din Cluj și m-au urcat într-un vagon de clasa a treia. Scriseseră pe o foaie de caiet numele stației unde trebuia să cobor. Era prima oară când călătoream singur și întâia dată când plecam atât de departe de casă. Mergeam în vizită la bunicii mei, iar în gara desemnată, unde am coborât, un bărbat de înălțime medie, cu barbișon negru, mi-a făcut semn. Purta un caftan lung și negru (îmbrăcăminte evreiască tradițională asemănătoare cu *jellabia* albă a arabilor, mai ales a celor din zona Golfului). Nu putea fi decât unchiul Herschl, m-am gândit. M-a îmbrățișat, m-a sărutat pe obraji și m-a dus la o trăsură, care avea un cal cu o traistă de fân atârându-i de grumaz.

„Pune-ți bagajul aici”, m-a îndemnat unchiul, cu o voce prietenoasă, „și stai lângă mine pe locul din spate”.

Am făcut întocmai. Pe traseu, unchiul a fost destul de tăcut, dar se părea că murmură tot timpul ceva. Poate că se ruga, pentru că era un creștin înfocat. Parcursesem câțiva kilometri când

am dat peste un râu destul de lat, după cum se putea observa de la distanță. „Acela e Someșul”, a spus unchiul meu. Oricât de mult m-am străduit, n-am văzut nici un pod peste care să traversăm. Citindu-mi parcă gândurile, unchiul mi-a răspuns la întrebarea nerostită: „Acolo, în stânga malului, e un pod plutitor, cu el vom trece apa”.

Eram foarte emoționat, deoarece nu mai traversasem niciodată un râu cu bacul. După mai multe încurajări, calul a îndrăznit să pășească pe platforma de lemn, ceea ce nu era de mirare, având în vedere că era orb! Când, în final, ne-am îmbarcat, barcagiul a pornit încropeala navigabilă. Odată ajunși la malul celălalt, ne-am continuat drumul până la casa unchiului Herschl, trecând prin câteva sate. Cei cu care ne întâlneam, fie ei bărbați sau femei, ne salutau prietenos. La început, am crezut că unchiul era un om faimos, adică cunoscut de toată lumea. Și din nou mi-a citit gândurile, pentru că mi-a explicat că această manieră prietenoasă de salut era adânc înrădăcinată în tradiția locală. Mai mult, el mi-a indicat numele fiecărui sat prin care treceam, lucru de altfel necesar pentru că nu erau indicatoare, iar casele și locurile de cult erau foarte asemănătoare.

„Am ajuns!”, a exclamat unchiul după o vreme, în timp ce arăta către satul din valea ce se așternea dinaintea noastră. „Satul nostru se numește Csaka”. Când ne-am apropiat, am fost dezamăgit să descopăr că așezarea nu avea nimic special, arăta exact ca celelalte, la fel de murdară și prăfuită. Când am intrat în sat, o ceată de copii desculți a început să fugă după trăsură până la casa bunicului. La auzul scânteitului porții ruginite, în ușa casei a apărut figura scundă, cocoșată a bunicului. L-am îmbrățișat și l-am sărutat pe amândoi obrajii feței sale bărboase, destul de palide.

Era prima oară când îl întâlneam în carne și oase pe bunicul din partea mamei. Nu îl văzusem nici măcar în fotografii, deoarece, fiind foarte credincios, nu se lăsa fotografiat. Chiar și azi, singura imagine pe care i-o port este cea care mi s-a întipărit în suflet.

M-a sărutat pe frunte și, după ce s-a desprins din îmbrățișarea mea, a rostit: „*Gitt..., gitt..., blajder sajn...*” (Bine, bine, stai așa, abține-te, nu mă mai îmbrățișa atât de tare). Mi-a atins ușor fața cu mâinile sale mici și ridate și uitându-se în ochii mei m-a întrebat în idiș, cu o voce plăcută:

„*Kenzte sajn git davenen?*” Adică: Știi să rostești cum trebuie rugăciunile evreiești tradiționale? „*In chimis?*” Ai învățat deja? „*Evade, nist nar chimis, aber rase ah...*” „Normal, nu numai *chimis*, ci și *Rasit* (*Rasit* este comentariul la cele cinci cărți ale lui Moise, *Pentateuhul*)”, i-am răspuns mândru.

A fost încântat de răspunsul meu și mi-a bătut iarăși obrajii cu palma lui aspră și ridată. A mai vrut să spună ceva, dar scârțâitul porții i-a atras atenția. O femeie bătrână a intrat cu o damigeană în mână. „Du-te la joacă acum,” mi-a recomandat întorcându-se către mine. „Vorbim mai târziu. Am ceva de făcut”. Am rămas pe loc, urmărind spatele gârbovit al bunicului în timp ce o însoțea pe femeia în vârstă în casă, pe scările lungi, line. Chiar și acum am în minte imaginea pălăriei sale rotunde și negre (pălăria neagră, de pluș, cu boruri de blană pe care o poartă de obicei evreii), caftanul său negru, ale cărui poale se frecau de genunchi, prea larg pentru trupul său subțire. Purta pantaloni negri cu dungi, uzați, și ghetete cu margini de cauciuc mâncate de vreme.

Oare ce treabă putea să aibă cu această femeie în vârstă?, m-am întrebat, în timp ce mă furișam în spatele lor. Am pândit printre gratiile ferestrei prăfuite. Am văzut o încăpere de vreo patru metri pătrați, o tejghea cu rafturi goale și o mulțime de sertare. Bunicul stătea în spatele unui butoi metalic, cu un pahar gradat din cositor într-o mână, în timp ce cu cealaltă mână turna un fel de lichid din butoiul de metal. După cum am aflat mai târziu, lichidul acela era petrol. Când damigeana s-a umplut, au trecut la tejghea și bătrâna a plătit cu ouăle aflate în șorțul strâns ca o boccea. Majoritatea țăranilor erau săraci, așa că își plăteau în natură târguielile, cu ouă și alte produse din propriile lor gospodării. Îl respectau și îl plăceau mult pe bătrânul băcan,

dat fiind faptul că-l știau bun la suflet și cinstit. Era cunoscut în împrejurimi, iar oamenii îl strigau după numele său evreiesc, adică „unchiule Jankel”.

În primele zile de ședere la Csaka mi-am cunoscut rudele care locuiau cu bunicul. Cele patru fiice ale unchiului Herschl erau timide și evitau să-mi vorbească, iar când le întrebam ceva, abia își dădeau osteneala să-mi răspundă. Cel mai tânăr copil al său, un băiat, rămânea întotdeauna lângă el, în bucătărie, trăgându-l pe unchiul Herschl de pantaloni. Unchiul era cel care gătea pentru familia sa de când soția îi murise și, în timp ce se preocupa de îndeletnicirile sale, obișnuia să spună povești. Odată mi-a povestit cum ajunsese să-și piardă soția. „După ce le-am avut pe cele patru fete una după alta, ne-am dorit foarte mult un băiat. După cum știi”, îmi spunea întorcându-se spre mine, „un fiu este foarte important într-o familie de evrei hasidimi, doar cineva de sex masculin poate spune rugăciunea *kaddish* la moartea părinților săi. Rugăciunile mele au fost ascultate și soția a născut un băiat, dar câteva zile mai târziu a căzut grav bolnavă. Eforturile noastre de a o salva au fost în zadar. Am stat lângă patul ei trei zile și trei nopți și m-am rugat. Febra nu cobora, așa că am trimis după medic, dar pe când a ajuns acesta nu mai era nimic de făcut, decât să ne spună că a murit de septicemie”.

Era într-o vineri după-amiază când unchiul mi-a spus povestea sa tristă. Își terminase treaba în bucătărie, și-a pus caftanul și a scos dintr-unul din buzunarele acestuia o batistuță albă, în care a înfășurat niște pâine și brânză de oaie. A pus bocceluța sub braț și mi-a făcut semn să-l însoțesc. M-a luat de mână și ne-am îndreptat către strada principală a satului. Când am ajuns la capătul uliței, unchiul a scrutat de jur împrejur pentru a observa dacă se afla cineva în preajmă. Apoi a trecut peste șanțul de la marginea drumului și a săpat o groapă mică, în care a așezat batista. A acoperit groapa, și-a luat cartea de rugăciuni, aflată în buzunarul mare a caftanului său lung și a început să se roage. Eu mă uitam uimit, când la el, care se ruga, când la mica movilă

unde îngropase batista. Era pentru prima dată când urmăream un astfel de ritual.

„Știi, mâine este Sabbath”, mi-a explicat unchiul pe drumul de întoarcere, „și noi bărbații vom merge în satul vecin, cea mai apropiată așezare în care se află o mică sinagogă. Toți evreii de pe aici, și nu suntem mulți, merg acolo să se roage de Sabbath și la sărbători. Te întrebi de ce am îngropat batista cu pâine și brânză? Noi numim acest ritual *t'humin*. Dacă distanța până la sinagogă este mai mare decât trebuie, atunci, prin acest ritual, nu ne facem vinovați de încălcarea legii religiei noastre, care ne interzice să parcurgem distanțe mari sau să facem orice alt efort susținut de Sabbath, ziua de odihnă, cea de-a șaptea zi în care Dumnezeu a văzut că munca sa era bună și s-a odihnit”.

A doua zi, ne-am trezit dis-de-dimineată și am pornit spre sinagogă. Mergeam într-un singur șir, bunicul era primul, apoi unchiul, urmam eu și, apoi, micul Jasz, de 6 ani. Bunicul și unchiul Herschl purtau cămăși albe, curate, și caftane negre. Doar pălăriile erau cele obișnuite. Eu duceam o geantă de catifea în care erau *talis* (șalul evreiesc de rugăciune) și cartea de rugăciuni.

Am ajuns în cele din urmă în sat și, deși am încercat să localizez sinagogă, tot ce puteam vedea era turnul bisericii ortodoxe. Bunicul s-a oprit în fața unei case cu acoperiș de paie, al cărei stil nu se deosebea cu nimic de restul caselor din sat, cu excepția faptului că era mult mai înaltă.

„Asta este, am ajuns”, spuse el. Am intrat în sinagogă, care era doar o cameră largă, cu mese și scaune înalte din lemn. Pe peretele estic era o arcă (replică simbolică a arcei din *înțelegerere*), vopsită în alb și acoperită cu o perdea din mătase albastru deschis, brodată cu litere evreiești din argint.

Era aproape de amiază când s-au terminat rugăciunile de Sabbath. Unul dintre localnici a comemorat primul an (sau „Jahrzeit”) de la moartea soției sale și, conform obiceiului, a dat *tikun*, adică ne-a oferit băutură kosher, de fapt șliboviță (țuică de prune,

asemănătoare cu schnapps-ul), și dulciuri, adică prăjituri. După prânz, bunicul s-a retras sub nucul mare din curte, pe un scaun din nuiele, cu o carte mare și uzată în mână. A început să citească; cu toate că avea peste șaptezeci de ani, nu avea nevoie de ochelari pentru citit. M-am apropiat încet de el și l-am întrebat: „Ia zi, bunicule, ai putea citi cu voce tare? Mi-ar plăcea să aud ce citești”. Și-a ridicat fața spre mine și, după ce și-a pus cartea în poală, m-a privit blând, cu ochii săi albaștri și strălucitori. Apoi m-a mângâiat drăgăstos pe ceafă. „Sigur, așează-te aici” – și mi-a arătat scăunelul de lângă el. Apoi m-a întrebat: „Ai auzit vreodată de *Bal Shem Tov*?”

După ce am dat din cap că nu, a început să-mi povestească cine fusese acest învățat, binecunoscut în cercurile *hasidimilor*. Cartea pe care o ținea acum în poală cuprindea istorisirile și experiențele acestui om înțelept. A început să-mi citească cu voce tare cuvintele în idiș, eu ascultându-l cu atenție. O nouă lume își deschidea porțile pentru mine. Bătălia crâncenă dintre bine și rău, lupta între natura iubitoare și cea plină de ură a omului, precum și misterul vieții de apoi, imaginate de om. Cu toate că abia îmi mai amintesc aceste povestiri, expresia senină și fața roșie a bunicului sunt imagini care-mi stăruie în memorie.

Oh, cât eram de fericit să pot retrăi amintirile din copilărie.

Marșul părea puțin mai ușor în acea zi. Stomacul nu-mi era gol, iar noaptea mi-a dat puteri. După-amiaza, am fost lăsați să luăm o pauză lungă, iar noaptea am dormit la poalele unei văi întinse. Ne-am prăbușit extenuați pe pământul rece și umed. De cum am închis ochii, am și adormit, dar somnul nu mi-a fost pe deplin liniștit: visam că sunt urmărit, persecutat, împușcat și strângulat.

Ne-am trezit pe o vreme rece, cu un vânt tăios, biciuitor, ce spinteca valea dintre munți. Cât de bine fusese în grajdul de la

Josvar, unde dormisem pe fân uscat și cald! De fapt, fusese chiar bine? În comparație cu situația pe care abia de-acum începeam s-o trăim de-adevăratelea, tot ce ni se întâmplase înainte ni părea bun, confortabil. Nu-mi imaginasem vreodată că cineva poate să îndure atâta suferință. Ceea ce însemna doar începutul experiențelor mele teribile, erau lucruri pe care cei care veniseră de la Kőszeg și Sopron le trăiau de multă vreme. Cum puteau să reziste? Puteau – pentru că erau nevoiți, pentru că nu aveau altă cale. Ce mai trebuia să înfruntăm? Ce ne rezerva viitorul? Hotărârea-mi era fermă, aceea de a lupta cu răul care se abătuse asupra mea și asupra tuturor celor care, asemeni mie, mășcăluiau către necunoscut. Trebuia să rezist, nu trebuia să-mi pierd speranța, nici chiar în momentele cele mai dificile, pentru că îngerii lui Dumnezeu mă păzeau și mă apărau de cele mai rele lucruri...

Pielea a început să mă piște. Aveam din nou păduchi? Nu ar fi fost deloc exclus, deoarece trecuseră mai mult de șapte zile de când făcusem baie ultima oară. În Deutsch-Schutzen, având căldură la dispoziție, aveam și posibilitatea să ne spălăm din cap până în picioare. Acum, chiar și apa potabilă era puțină, cei mai mulți dintre noi neposedând nici măcar o rezervă cât de mică. Ultima dată când ne infestasem cu păduchi a fost în Fertőrákos, dar găsisem un mod simplu pentru a scăpa de ei. Ne îngropam hainele sub zăpadă, lăsând la vedere doar câteva. Probabil sub zăpada rece păduchii nu puteau respira și căutau scăpare în cele câteva zdrențe rămase afară, adunându-se acolo. Nu ne rămânea decât să facem rost de apă fierbinte de la bucătărie pentru a ne spăla toate hainele, inclusiv lenjeria, distrugând astfel perfi-dele insecte, precum și ouăle. Acum le aveam din nou cu noi. În acele timpuri de restriște, păduchii erau foarte periculoși. Abia puteau fi văzuți cu ochiul liber, puteau să se ascundă în fiecare cotlon al îmbrăcăminții, căutând apoi căldura trupurilor: se lipeau de piele pentru a ne aspira tot sângele. În vremuri obișnuite, nu ar fi însemnat mai mult decât o neplăcere, de care se putea scăpa cu ușurință cu ajutorul unor soluții chimice și cu obicei-

iuri de igienă obișnuite. Acum însă, eram vulnerabili, fără apărare, și mulți dintre noi s-au infectat grav, scărpinându-se până la sânge cu unghiile murdare, provocându-și astfel răni ce se infectau rapid și care nu puteau fi tratate. Acești vampiri aproape invizibili ne slăbeau și mai mult trupurile epuizate. Ce fericire să ne fi putut spăla, am gândit, și din nou mi-am adus aminte de Jolsvar.

Fusesem întotdeauna matinal. În apropiere de Jolsvar, de cum auzeam cântatul cocoșilor mă trezeam și, având grijă să nu calc pe vreunul din tovarășii mei, ieșeam în curte cu trusa de spălat. Era atâta liniște și împăcare, ceea ce se auzea era doar mugetul vacii venind dinspre grajd. Luam apă din fântână și mă cufundam până la brâu în lichidul rece ca gheața ce umplea igheabul din lemn din care peste zi beau caii și vitele. Mă spălam și, după ce mă bărbieream, o luam prin sat. Nu prea era mișcare pe ulița mare. Din când în când se mai deschidea câte o poartă și vitele și găștele erau lăsate afară, pe drumul prăfuit, pentru a ieși la păscut pe imașul din apropierea așezării. Pe când mă întorceam, era deja mișcare în jurul grajdului. Restul, aproape zece, se grăbeau și ei să fie gata, în fața porții principale, la ora șase. Urma să ne alăturăm celorlalți la cazarmă, pentru a ne relua marșul.

Într-o zi, am ajuns la barăci și am văzut un grup de oficiali ai lagărului aliniați. Un ofițer scund, grăsuț, striga la ei tot felul de ordine. Când ne-a zărit apărând, ne-a ordonat să ne alăturăm celor trei companii care se aflau deja acolo. Sergentul însoțitor a dat raportul superiorului său, care s-a dovedit a nu fi altul decât comandantul cazarmii. Se spunea că era un adevărat zbir. „Ce e cu toate urletele pe care le-am auzit sosind aici?”, l-am întrebat pe tovarășul de suferință aflat lângă mine. „Știi, suntem aici de două zile și unii dintre noi au fost prinși de o patrulă plimbându-se prin vecinătate după ce s-a dat stingerea. Și...” Vroia să continue când locotenent-colonelul, comandantul taberei, a început din nou să urle. „Dacă unul din voi e prins că fură din sat îl voi închide în carceră, așa voi face!” Locotenent-colonelul a mai dat câteva ordine sergentului și a plecat ca o furtună. Locul i-a fost luat de un ofițer bine clădit, cu o voce ascutită și o mus-

tață lungă. „Luați aminte că sunteți în cazarmă și că trebuie să fie ordine și disciplină. Acum o să vi se dea lopeți și mături și vreau să văd pământul frumos curățat...” „Ieri a trebuit să facem același lucru”, mi-a șoptit noua mea cunoștință.

Dimineața acelei zile a trecut repede. La amiază, am primit supă de fasole cu bucățele de carne și o chiflă veche. Am mâncat în curte, stând pe pământ sau sprijiniți de pereți. Erau unii care abia mestecau, dar cei care ne aflam acolo de mult mâncam de parcă aveam în gamelă ceva cu adevărat delicios. Tânărul cu care tocmai făcusem cunoștință a rupt o bucată din chifla sa și a spus: „Asta trebuie să fie cu siguranță mult mai bună decât terciul de orez pe care l-am primit ieri. Ți se lipea de cerul gurii ca un aluat lipicios și nici măcar nu avea carne în el”.

După masă am continuat să curățăm curtea, până când a sunat clopotul pentru aliniere. Fiecare companie s-a aliniat în mijlocul curții, potrivit ordinelor. Apoi am ascultat toți cu atenție cum sergentul ne anunța că, de fiecare dată când urma să strige unul din numele noastre din lista pe care o avea, trebuia să strigăm „Prezent, să trăiți!”. Ajunsese la al doilea rând când a strigat numele „Pál Gáti”. La prima strigare, nu s-a auzit nici un răspuns, dar a doua oară, când vocea sergentului a răsunat iritată, o voce blândă, de gentleman, s-a auzit de la nu mai mult de zece metri distanță de ofițer. Toți s-au uitat în direcția din care venise vocea, pentru a vedea un personaj cu înfățișare ciudată apropiindu-se de noi. Bărbatul purta pantofi din piele maro și lucioși, șosete până la genunchi, ultima modă la pantalonii trei-sfert, o jachetă de catifea, avea un baston în mână și o pălărie elegantă pe cap. Așteptam cu toții curioși de ce se va întâmpla. Fața supărată a sergentului s-a făcut roșie ca o tomată și a început să-și muște nervos capetele de la mustață. Într-un fel, scena era de un comic adevărat. Când individul a ajuns în cele din urmă în fața sergentului, a bătut scurt din călcâie și, după ce și-a scos pălăria, a spus politicos: „Îmi cer scuze, domnule sergent pentru întârziere, dar citesc o carte atât de interesantă, încât nu am putut să o las deoparte până când nu am terminat capitolul pe care tocmai îl

începusem”. Și a bătut din nou din călcâie. Dar pe când să se întoarcă și să se alăture companiei sale, sergentul, care-și înghițise limba până atunci de surpriză, a reușit să urle din nou: „Stai puțin, mizerabilule... Unde dracu’ te crezi?” Ei bine, îl insultase pe sergent prin simplul fapt că stătea acolo, perfect calm și cu o expresie angelică și nevinovată. Acum că avusesem destul timp să îi studiez fața, am crezut că aiurez. Pentru că acest tip, Gáti, arăta de parcă ar fi fost fratele geamăn al faimosului actor ungar Pál Jávör. Asemănarea era izbitoare. Sergentul era pe punctul de a-l lovi, dar s-a răzgândit și a urlat din nou: „Întoarce-te la locul tău și ai grijă să nu se mai întâmple așa ceva niciodată”. Gáti a mai bătut încă o dată din călcâie, s-a înclinat politicos și a spus doar: „Mai mult ca sigur, nu se va mai întâmpla”. Și însoțit de chicoteli, s-a întors la locul său într-o manieră destul de comic-teatrală.

„Destul! Liniște!”, a răcnit sergentul. „Dacă nu, vă voi trimite cu forța la barăcile voastre”. Amenințarea și-a făcut efectul, pentru că toți au tăcut. Sergentul a continuat să citească lista cu restul numelor. După ce am fost trimiși în adăposturile noastre separate din sat, am disecat incidentul până târziu în noapte. Erau și alții care observaseră asemănarea dintre Gáti și faimosul actor Jávör.

„Tipul acesta, Gáti, este și actor”, a spus unul sigur pe el, pe nume Gál. „L-am văzut jucând în teatrul în aer liber din Erzsébetváros, Budapesta”.

A doua zi am luat-o de la capăt. De dimineață până noaptea am măturat platoul din cazarmă. Așa au trecut patru zile. În cea de-a cincea, ca de obicei, am stat în fața casei și am așteptat să vină sergentul să ne ia. De această dată însă, a venit cu ordine noi.

„Întoarceți-vă înăuntru în grajd, luați-vă lucrurile și să fiți înapoi în exact zece minute”. Ne-am repezit cu toții să facem ce ni se ordonase. Am aruncat o ultimă privire grajdului în care locuisem, căruței dărăpănate, secerilor și celorlalte unelte din

hambar, atârinate de pereții din lemn. Am ieșit îngândurat. Afară, majoritatea camarazilor așteptau deja la poartă, în fața casei. Spre marea noastră surpriză, nu ni s-a ordonat să ne îndreptăm spre cazarmă, ci să începem să mășăluim în direcție opusă. Celălalte companii de muncitori așteptau deja pe micul teren de fotbal de lângă sat. Cu toate că am întrebat în stânga și-n dreapta, nimeni nu știa unde vom fi duși. Între timp, bucătăria mobilă a sosit cu cazanele ei imense, în căruțe trase de cai. Apoi a mai sosit încă una, din care au descărcat o masă fragilă din lemn și un scaun. Sergentul a scos câteva foi din geanta-i cazonă, s-a așezat și a început să citească nume. După săvârșirea lungii proceduri, doi soldați au așezat o cutie de muniții pe masă, din care au scos banderole pentru brațe. Am fost chemați unul câte unul pentru a primi câte o banderolă galbenă. O companie întreagă a primit banderole albe.

„Aceștia sunt evrei care s-au convertit cândva la creștinism”, mi-a șoptit Schwartz. A spus asta cu dispreț, el provenind dintr-o familie de evrei foarte religioși, din Putnok. „Vezi tu, Ernő, tot nu au reușit să scape de persecuții. Sunt considerați la fel de evrei ca și noi, dar îi blestem”, a continuat el, „pe toți cei care au întors spatele religiei propriului popor și își neagă religia originară”. Am dat din cap, pentru că nu mai aveam nimic de adăugat la cele spuse, fiind într-un totu de acord cu el.

Majoritatea celor din cele patru companii erau născuți în 1924. Erau unii mai în vârstă, dar nu știu cum de ajunseseră la Jolsvar. După ce ni s-au dat banderolele, am aflat că fiecare companie era dusă într-un alt loc. Așa s-a dat startul în marele marș... Dintr-o dată, toți au început să-și caute rudele și prietenii pentru a fi alături de ei pe parcursul lungului drum. Din fericire, listele au fost date celor mai în vârstă și acestora nu le păsa cine alături de cine mergea. Aceștia urmau să devină mai târziu comandanții și subcomandanții companiilor. În cele din urmă, s-au format subgrupele noastre. După masă, companiile au mășăluit împreună, până când, treptat, fiecare companie s-a desprins spre pro-

pria rută ordonată. Nu ne știam destinația exactă, dar ni s-a spus că vom rămâne în regiunea de nord a Ungariei. Majoritatea membrilor companiei noastre erau din Budapesta, iar unii ni se alăturaseră din regiunea în care ne aflam.

Prima oprire a fost într-o comunitate numită Suvete, loc de care nu auzisem niciodată. Am fost instalați în grajdurile de pe lângă casele țăranilor și am constatat că, de data aceasta, „cazarea” era acceptabilă. Localnicii erau amabili și generoși cu noi și, cu toate că ne luam porția obișnuită de mâncare de la bucătăria companiei, țăranii ne invitau destul de des să luăm masa cu ei. Pe când am început să ne obișnuim să trăim în Suvete, am primit ordinul de plecare, deoarece satul era considerat prea mic pentru a ne găsi destul de lucru. Am părăsit satul cu inimile strânse, îndreptându-ne spre un sat numit Füleke, după cum ne-a spus comandantul companiei, bine informat. Cei care veniseră din Losonc erau cei mai fericiți să audă această veste.

Șederea în Füleke s-a dovedit a fi o experiență memorabilă. Când am ajuns la periferia satului, sergentul ne-a ordonat să începem să cântăm. Știam cu toții melodia cântecelor, dar versurile le-am adaptat pe loc, astfel că pentru cei care ne auzeau trebuie să fi fost ceva supraréalist ori amuzant. Priveam casele de la marginea drumului pentru a ne face cât de cât o idee asupra noului amplasament, care putea fi și ultima destinație până la finalul războiului. Am trecut și de ruinele faimosului castel din Füleke. De pe margini, localnicii ne strigau: „Încotro, încotro, cavalerilor?” Deși își dădeau foarte bine seama după banderolele noastre galbene că fusesem recrutați la muncă forțată, ei găseau de cuviință să ne întâmpine cu acest salut „respectuos”. Unii dintre ai noștri au avut îndrăzneala să răspundă: „Doar până aici, în Füleke, aici o să stăm...”

Ne-am oprit în piațeta satului, așteptând noi ordine. Mulți dintre noi au mers până la izvorul din apropiere ca să-și umple borcanele și sticlele cu apa-i mirositoare și plină de sulf. Localnicii începeau acum să se uite la noi cumva ciudat și oarecum surprinși. În cele din urmă, a sosit sergentul, însoțit de un locotenent

și un sublocotenent. Subofițerul ne-a ordonat „Atenție” și a raportat câți eram prezenți. Locotenentul s-a întors către noi și, cu voce joasă care abia se auzea în ultimele rânduri, s-a prezentat: „Sunt locotenentul în rezervă Dezső Meilinger, noul comandant al companiei voastre. Sublocotenentul de lângă mine este Sándor Szabó, adjunctul meu”.

Locotenentul era un bărbat între două vârste, cu fire albe la tâmple, amestecate cu părul castaniu închis. Nu prea avea înfățișarea unui soldat și, după cum am aflat mai târziu, în viața civilă era profesor de artă și un pictor faimos pe plan local. Localnicilor le plăceau mult peisajele sale. Era cunoscut ca un om bine intenționat, așa cum am ajuns să-l consider și eu.

S-a întâmplat ca odată, după ce petrecusem în Fülek câteva luni, compania să fie inspectată de o comisie de la comandamentul regional cu cartierul general la Miskolc. S-au scandalizat când au constatat că primeam aceleași porții și de aceeași calitate ca și cei din cadrul armatei regulate. Încă îmi amintesc ce s-a spus atunci, cuvânt cu cuvânt: „Care vă este intenția, domnule locotenent, să îi îngrășați pe acești evrei, în timp ce soldații noștri rabdă de foame?” Nu am fost atent la răspuns, dar proviziile noastre nu au suferit nici o schimbare.

Micul și slabul sublocotenent era profesor de vioară din Losonc. Era ofițer în rezervă, deloc nerăbdător să se înroleze. Era un personaj cu totul retras și destul de ciudat.

Am fost norocoși și în ceea ce privește oamenii din personalul general. Liderul lor era un tip pe nume Chlebus, un sergent slab, care își lovea tot timpul cizmele de călărie bine-ntreținute, negre și lucioase, cu biciul de călărie. Vocea îi era puternică, precum cea a adevăraților sergenți de instrucție – îi rănea urechea. Erau toți relativ blânzi și buni, chiar dacă trebuiau să simuleze strictețea. S-au dovedit a ne fi de mare ajutor în diverse ocazii. Unii soldați, de pildă, în schimbul câtorva bănuți, ne duceau scrisorile la poștă.

Apoi, fiecare secțiune a companiei a fost condusă la „locuințe”. Secțiunea companiei noastre s-a nimerit să fie plasată împreună cu secțiunea unei alte companii în șura de fân a unuia din-

tre fermierii cei mai înstăriți ai satului. Eram laolaltă în jur de șaptezeci de oameni, dar chiar și așa am reușit să avem destul spațiu sub acoperișul acelei construcții, mai mari decât de obicei. Am avut permisiunea să luăm fân proaspăt dintr-o căpiță care se înălța în mijlocul curții fermei și să îl folosim pentru a ne încropi culcușuri relativ acceptabile. De cum ne-am găsit cu toții loc și ne-am „aranjat”, am căutat să ne cunoaștem unii pe alții. În partea de grajd unde stăteam eu, chiar la dreapta intrării, s-a format un grup foarte prietenos. Erau zece sau unsprezece băieți din Kőbánya, care se cunoscuseră toți între ei, de acasă, cu ani în urmă. Și-au câștigat în curând reputația de cel mai serios, de încredere și de într-ajutorare grup. Liderul grupului era un tip pe nume Gyula Stern. Nu numai pentru că era cel mai înalt dintre ei, dar și pentru că era și cel mai responsabil. Avea, totuși, un dezvoltat simț al umorului, reușind să fie vesel mai tot timpul. Laci Weisz era și el înalt, dar slab, introvertit, prietenos din când în când. Péter Banyas era un tip vesel, al cărui umor era întrecut doar de cel al lui Stern, numit „rățoiul” de prietenii săi. Mi-l amintesc, de asemenea, pe Gyuri Klauber, care mormăia întotdeauna ceva de neînțeles.

Singura persoană pe care o cunoscusem bine încă dinainte a fost Ernő Schideg. Acesta o curtase pe una dintre fiecele unchiului meu, oprindu-se ades la casa lor, unde am locuit și eu pe perioada șederii mele în Budapesta. Am mers împreună, de câteva ori, la slujbele de la sinagogă în acele zile mai bune. Din păcate, nu ne aflam în aceeași secțiune de companie, pentru că atunci când am fost înrolați el ceruse să fie în secțiunea foștilor săi colegi de școală, cunoscută drept secțiunea Kohn. Era singurul fiu al unor părinți foarte bogați și, bineînțeles, primise întotdeauna tot ceea ce și-a dorit. Chiar și așa, avea o inimă de aur și era plin de compasiune. Îl cunoștea pe unchiul meu, care era și el un om înstărit, dar de o zgârcenie inimaginabilă. Cântărea fiecare bănuț de câteva ori înainte de a-l lăsa din mână. Oricum, după ce Ernő a aflat că părinții mei, care erau din Cluj, fuseseră deportați și că nu aveam bani, a pus de multe ori câteva sute de *pengő*

(moneda acelei vremi) într-un plic, pe care mi-l dădea spunând că unchiul meu Pali mi-i trimisese. L-am întrebat mai târziu cum era posibil așa ceva, deoarece unchiul Pali nu îmi dăduse un bănuț când a trebuit să mă înrolez. Am văzut că se înroșește, dar nu a catadicsit să spună nici un cuvânt. Am aflat mai târziu de la prietenul său Lisyauer, un boxer profesionist, că Ernő își folosea proprii bani pentru a mă ajuta pe mine. Nu am avut ocazia să-i mulțumesc pentru ceea ce făcuse, pentru că, într-o dimineață, a evadat de la Füleky și nu ne-am mai întâlnit. S-a aflat că s-a ascuns împreună cu tatăl său, pentru o vreme, dar au fost depistați de cei din Crucea cu Săgeți și executați.

Mai era un prieten de-al meu acolo, pe care îl cunoscusem în Zugló, pe nume Pista Fekete, dar a fost să nu ne nimerim în aceeași secțiune. În schimb, chiar lângă mine dormea un băiat destul de răsfățat din Lipotváros, pe nume István Pajor. Fusesse un bun jucător de tenis, se confruntase cu unii dintre cei mai buni campioni la tenis ai vremii, inclusiv cu faimosul Ashbot. M-am împrietenit curând și cu alți tovarăși de grajd, unii fiind niște personaje chiar interesante. Trebuie menționat Andor Goldberger, pe care, la propria sa cererea, toată lumea îl striga „*krumplis*” (cartoful). Era un băiat puternic, bine clădit, care fredona tot timpul cântece italiene de stânga, ce începeau cu cuvintele „*Avanti Popolo*”. Motivul pentru care era numit „*krumplis*” i se datora faptului că încărcase saci de cartofi în Piața Acoperită din Budapesta înainte de recrutare. Nici Gyuri Leb nu era mai puțin interesant, fiind folosit de către bogatul fermier drept vizitativ; îl îmbrăca elegant pentru ca fermierul să se poată lăuda în fața sătenilor. Apoi mai era un băiat pe nume Brull, „inventatorul”, care ne uimea întotdeauna cu ideile sale fantastice și geniul său creativ.

Liderul secțiunii companiei era tânărul și șmecherul László R. din Losonc. Avea 25 sau 26 de ani și purta și el banderola galbenă ca și restul camarazilor. Cred că, dacă nu ar fi existat restricții privind înrolarea evreilor în armata regulată, László R. ar fi mers pe front. Realmente, era hotărât și luptător. Doar o singură da-

tă l-am surprins într-un moment de slăbiciune: plângea amar-nic când a aflat că părinții săi și logodnica sa fuseseră luați cu forța din ghetou și urcați într-un tren. Se simțea vinovat pentru faptul că nu făcuse eforturi ca să meargă pentru a-i vedea, cu toate că localitatea Losonc nu era chiar așa departe. Bineînțeles, știam cu toții că satul era împânzit de jandarmi, iar dacă ar fi fost prins în încercarea de a evada, ar fi plătit cu viața. Și oricât de mult am încercat să îl facem să înțeleagă că nu avea nici o vină, a trăit multă vreme într-o stare de letargie pernicioasă.

În adăpostul nostru mai era un băiat, pe nume Robi. Cânta la armonică și era favoritul comandantului de secțiune. Noaptea, după ce ne culcam, când toată lumea de afară se liniștea, iar șoaptele dinăuntru se opreau, Robi începea să cânte la armonică, iar Rado îl acompania cu vocea.

O parte din companie mergea să robotească zilnic la fabrica de oale și tigăi emailate din Fülek; cealaltă, cea în care mă afluam și eu, la început a muncit la fermă. Fabrica nu era în realitate utilizată pe atunci la turnarea oalelor și a tigăilor, ci era o fabrică de război, folosită pentru producerea diverselor tipuri de echipament militar.

*

Se împlineau deja patru zile de când băteam drumurile Austriei – și mulțimea de mărșăluitori înainta asemeni valurilor mării pe timp de furtună. Nu puteam scăpa de efectul deprimant pe care întâmplările ultimelor zile – întru totul oribile – l-au avut asupra stării mele; în somn, eram torturat de coșmaruri; ziua, îmi reveneau dinaintea ochilor cei doi Gestapo, în uniformele lor negre și ale căror expresii brutale, rânjete de hienă și grohăit de porc nu erau mai puțin terifiante decât şuieratul aceluia glonț ce mi-a trecut pe deasupra capului în timp ce fugeam în zig-zag pentru a evita tirul ucigaș.

„Cine erau acei oameni numiți partizani pe care îi căutau naziștii?”, mă întrebam. Pe atunci nu știam ce se întâmplă în ime-

diata noastră apropiere – și doar după eliberare, în urma cercetărilor pe care le-am făcut, am descoperit că, în acea zonă, funcționa un Lagăr al Prizonierilor de Război, destinat soldaților britanici, francezi și americani. Cu o noapte înainte de întâlnirea noastră cu bestiile în uniformă neagră, zece francezi evadaseră. Reușiseră să facă rost de arme și în timpul evadării împușcaseră și uciseseră mulți dintre soldații germani care îi urmăreau. Deci, „vânătoarea” era pentru ei; n-am aflat niciodată dacă aceștia reușiseră să supraviețuiască războiului.

Prima oară când am auzit, totuși, de activitatea în general a partizanilor a fost la Füleke. Printre muncitorii recrutați la fabrică erau câțiva iugoslavi, care vorbeau mai mereu despre izbânzile eroice ale partizanilor. În septembrie 1944, acțiunile partizanilor din partea de nord a Ungariei de atunci s-au intensificat mult. Bineînțeles, aveam doar cunoștință de acțiunile lor, fără a fi intrat vreodată în contact direct cu ei. Într-o zi, au aruncat în aer un tren care transporta soldați și muniție. Compania noastră a fost dusă pentru a da o mână de ajutor în operațiunile de salvare și la lucrările de reparație a liniei ferate. Eu fiind ocupat cu treaba la bucătărie, nu am luat parte la aceste operațiuni. Camarazii din companie au fost obligați să muncească fără încetare timp de două zile, zile pline de sânge și sudoare. La întoarcere, mi-au povestit cât de reușită fusese lovitura partizanilor, dar și cum soldații germani, în disperare, își vărsaseră frustrarea și nervii pe ei, pe bieții lucrători. Fuseseră tratați mai rău decât animalele, unii dintre ei fiind bătuți fără nici un motiv.

*

Vremea se mai îmbunătățise, soarele strălucea pe un cer incert. Ne apropiam tot mai mult de munții ce pâruseră, ieri, atât de departe. Acum erau aici, cu piscurile pierdute în norii groși ce păreau a amenința cu furtuna. Încercam din răspuțeri să ignor sentimentele amare care mă bântuiau, căutam refugiu în amintirile zilelor bune. Am „poposit”, astfel, la castelul din Füleke.

Și, dintr-o dată, am reușit să zâmbesc, poate pentru prima dată de când plecasem din Deutsch-Schutzen.

Pe atunci, nu aș fi putut ghici cât de legat aveam să fiu de acest castel. Într-o zi, după ce trecuse aproape o lună de când sosiseram în Fülek, comandantul Meilinger a apărut în timpul unei alinieri de dimineață. Nu îl mai văzusem de la sosirea noastră și nu era singur. Lângă el se afla un domn înalt, bine îmbrăcat, cu mustață, în haine civile. Sergentul Chlebus ne-a ordonat să fim atenți și, apoi, așa cum fac soldații, s-a apropiat de comandantul companiei și a dat raportul. Primul locotenent i-a spus apoi ceva sergentului care, la rândul său, s-a întors spre noi pentru a ne da vestea, urlând din toți bojocii, ca de obicei: „Profesorul Kalmár aici prezent solicită serviciul a doisprezece oameni pentru a-l ajuta la săpăturile sale de la baza castelului. Deci, vreau ca doisprezece dintre voi, care sunt în formă bună, să facă un pas în față, dar doar aceia dintre voi care pot într-adevăr să depună o muncă grea, să sape toată ziua!”

Câteva clipe am încremenit cu toții, pentru că eram destul de mulțumiți de locurile în care munceam și, orice schimbare, însemna ceva ce trebuia gândit cu mare grijă. Dar Gerő, care era mic și slab, a făcut un pas în față. „Tu? Tocmai tu”, a ricanat sergentul nervos. „Tu, fiule, o să ajungi să zbori prin aer dacă vei reuși vreodată să ridici târnăcopul deasupra capului”. Gerő n-a descurajat. Spre surpriza noastră, și-a susținut opțiunea spunând: „Raportez umil sergentului că înainte de a veni aici am muncit ca gropar”. Din nou uimiți, eram cu ochii pe camaradul nostru. Și, precum în povestea *Jack și vrejul de fasole*, sfrijitul omuleț părea a se fi transformat într-un gigant. De această dată, profesorul Kalmár a fost cel care a spart tăcerea. „Foarte bine, vom vedea la ce e bun acest tânăr” – și acestea fiind spuse, unul după altul am făcut pasul în față, inclusiv eu.

În primele zile, am regretat că schimbasem mult mai ușoara treabă de la bucătărie pe o muncă mult mai dificilă și chinuitoare. Săpam toată ziua – și în fiecare zi, cât era ea de lungă. Profesorul Kalmár, de teamă să nu își murdărească haina-i elegantă, în ciuda

atitudinii sale de gentleman, pur și simplu ne privea cum salahoream asemeni sclavilor, în vreme ce manifesta o nerăbdare și o supărare arogantă față de noi. Dacă observa că vreunul încerca să ia o pauză, pocnea din degete și amenința.

Trecuse o săptămână întreagă și nu fusese făcută nici o descoperire arheologică. Astfel că unii au venit cu ideea să găsim un vas de lut, să-l spargem în bucăți, să-l ascundem adânc în pământ și apoi să ne prefacem că am dat peste el în timp ce săpam. Poate că acest lucru avea să-l calmeze pe profesor. Dar nu a mai fost nevoie să-i facem această farsă, pentru că în câteva săptămâni, când ajunsesem deja la stratul cel mai adânc de sedimente, Gerő a scos un strigăt victorios și, în dialectul său Palóc, a urlat:

„Am găsit! Vă rog să veniți aici, profesore Kalmár, să vedeți!” – și Kalmár s-a aruncat pur și simplu în groapă asemeni unei ghiulele de tun și a stat fixat peste adâncitura în care se ascundea micul Gerő. Ne-am oprit din lucru și ne-am apropiat pentru a vedea și noi. Eram curioși să aflăm ce găsisese Gerő încât să-l facă să fie așa de entuziasmat. Adânc, pe fundul săpăturii, abia ieșit la suprafață, era ceea ce părea a fi gâtul unui ulcior mare și, lângă el, marginea de sus a unei tigăi mari.

„Stop!”, a urlat profesorul Kalmár. „E interzis să vă atingeți de el! Voi coborî să văd eu însumi”.

Așa că a coborât sprinten și, cu un târnăcop mic, a săpat precaut în jurul relicvelor. Apoi, cu mare grijă, așa cum cineva ridică un nou născut din leagăn, a săltat cele două obiecte.

Atitudinea i s-a schimbat brusc, în mod dramatic. Nu mai avea fața profesorului pe care o reținusem doar zbierând la noi. Nu eram atât de interesați de descoperirea arheologică în sine, cât eram de modul în care Kalmár își examina comoara, de parcă tocmai ar fi făcut descoperirea secolului, de parcă aceste piese ar fi putut face parte zestrea lui Darius, vechi de mii de ani. Apoi, fără a mai fi atent la faptul că ne oprisem din lucru urmărindu-l curioși, a scos o cârpă ceruită din geanta sa. După ce a despăturit-o pe o piatră plată, a așezat obiectele pe ea și cu o perie mare a început să le curețe de pământul și murdăria adunate peste ani.

Între timp, a început să ne vorbească, aducând amănunte despre însemnătatea descoperirii, de parcă am fi fost niște studenți la un curs universitar și nu muncitorii prizonieri din realitate, rechiziționați la săpături. Ascultam toți cu o atenție nervoasă. Din aceea zi, profesorul a devenit o cu totul altă persoană; era prietenos și politicos cu noi. Am mai dat peste multe alte obiecte antice – și mi-a părut chiar rău când, într-o zi, ne-a spus că avea nevoie doar de șase dintre noi; eu am fost printre cei retrași de la săpături.

*

A fost reconfortant să-mi amintesc de timpul petrecut la Füleek. Zilele de muncă acolo păreau mult mai ușoare decât cele actuale. Rezervele-mi de energie erau epuizate. Odihnindu-mă pe pătură, cu ranița sub cap, lăsam soarele să-mi ardă fața, în speranța de a câștiga puțină putere din amintiri. Așa că, și sunt sigur de asta, din cauză că stomacul îmi era chinuit de o foame de neostoit, am reușit să am dinaintea ochilor, parcă aievea, acea delicioasă măduvă întinsă pe pâinea proaspăt scoasă din cuptor, pe care fetele mi-o dădeau în fiecare zi în bucătăria din Füleek.

Mi-am dat seama că fusesem foarte norocos că am ajuns acolo. Când am terminat munca la castel, m-au trimis pe șantierul forestier din Füleek. Trebuia să car scânduri mari de lemn la atelier cu ajutorul unui alt muncitor. Nu era deloc o treabă ușoară, iar greutatea lemnului îmi rănea umerii. Așteptam cu nerăbdare pauzele de masă. Într-o după-amiază, amețit de oboseală, am dat de necaz. În timp ce slobozeam o scândură foarte mare de pe umeri, am încercat să o susțin, însă mi s-a făcut negru în fața ochilor, astfel că mi-a alunecat din mâini, aterizând pe degetele de la picioare. Aveam senzația că întreg piciorul stâng îmi fusese strivit. Camarazii m-au ridicat și m-au dus la cabinetul medical. Doctorul Dicker, doctorul companiei noastre, mi-a examinat și mi-a tratat rana, în timp ce eu urlam de durere și de spaimă că vătămătura mea putea fi foarte gravă. În timp ce medicul îmi lega atele de picior și încerca să mă calmeze, eu continuam să mă vaiet.

„Vei rămâne aici câteva zile, să vedem cum ți se vindecă leziunea. Cât de curând posibil, o să te ducem la Losonc, pentru a face o radiografie”, m-a îmbărbătat doctorul pe un ton liniștitor. Așa că am rămas acolo. În ziua următoare, a venit și mi-a examinat din nou piciorul. A încercat să-mi miște degetele, dar de fiecare dată mă strâmbam de durere. Mai ales când căuta să-mi miște degetul mijlociu. „Da, se pare că e rupt. Să mai așteptăm câteva zile și apoi vom vedea ce și cum”, mi-a făcut el cu ochiul, semn că încerca să-mi întârzie reîntoarcerea la muncă, pentru a mă putea odihni. Degetul din mijloc, care era vânăt și umflat, stătea în sus, spre deosebire de restul degetelor, aflate la locul lor. Am rămas să mă odihnesc în cabinet în jur de două săptămâni, timp în care am citit foarte mult. Doar după eliberare am aflat că logodnica doctorului era cea care, fără a da atenție regulilor stricte ce interziceau amestecul de rase, mi-a adus cărți de fiecare dată când venea să-și viziteze logodnicul.

Când leziunea mi s-a vindecat, doctorul i-a transmis comandantului companiei, Briger, să mă desemneze, pentru moment, pentru o muncă mai ușoară. Așa am ajuns să lucrez la bucătăria ofițerilor de la fabrică, dat fiind faptul că soldații, ale căror mese erau pregătite la o bucătărie separată, supravegheau producția fabricii. În jur de zece sau douăsprezece femei lucrau la bucătărie. Încă din prima zi, au făcut tot ce le stătea în putință pentru a mă răsfăța cu tot felul de bunătăți, mai ales cu pâine cu măduvă de vită. Treaba mea acolo nu era deloc grea, aveam în grijă doar depozitul de lemne, cu care alimentam focul din cuptorul din cărămidă și soba de fier ale bucătăriei. În fiecare săptămână, un vagon aducea o încărcătură de bușteni, pe care-i descărcam și-i tăiam în bucăți mici cu un topor de pădurar. Îmi plăcea cu adevărat îndeletnicirea aceasta, cunoscând din cărțile pe care le citisem că mulți sportivi, luptătorii ori boxerii, de pildă, foloseau această activitate pentru a-și dezvolta mușchii.

O altă sarcină care-mi revenea era să pompez apă pentru bucătărie. Mai trebuia să dau de mâncare păsărilor din curte, prestând și o serie de alte servicii legate de activitatea bucătăriei.

Eram pus acolo să lucrez poate și datorită faptului că fetele mă plăceau, purtându-se cu mine cât puteau de bine. Cu toate acestea, exista o excepție, soția sergentului. Nu făcea niciodată vreun efort pentru a-și ascunde anti-semitismul. Chiar a încercat de câte-va ori să mă mute de la bucătărie; din fericire, n-a reușit. Bucătăreasa șefă îmi aprecia hărnicia și ținea la mine, pentru că eram dedicat muncii mele. Făceam tot ce-mi stătea în putință pentru a fi de ajutor tuturor celor în mijlocul cărora mă aflam. Într-o zi, însă, mi s-a înfundat. Luasem niște mâncare pentru găini și am fost șocat să descopăr că două dintre ele erau moarte. M-am întors la bucătărie pentru a-i împărtăși Irene-i, șefa bucătăriei, tărașenia. Eram îngrijorat că voi fi învinovățit de moartea lor. Trebuie să recunosc că redusesem rațiile de nutreț, pentru că dădusem o parte din cartofii fierți în ulei camarazilor mei, pe ascuns. Irene a încercat să mă liniștească și l-a chemat imediat, de la telefonul fabricii, pe Hulita, directorul. Când ne-am reîntors noi doi la scena „dezastrului”, acesta se afla deja acolo. Măinile îmi tremurau când am deschis ușa cotețului. Au intrat – și cu profesionalism au examinat păsările moarte. S-au uitat unul la altul și au dat din cap aprobator.

„Holeră de găini”, a anunțat Hulita, cu o voce tristă, „asta le-a ucis!”

„Da”, a aprobat Irene. „Fetele de la bucătărie mi-au spus că a apărut o epidemie de holeră de găini în zonă”. M-am retras și am ascultat cu atenție ce vorbeau, răsufând ușurat când mi-am dat seama că nu voi fi învinovățit. Dintr-o dată, domnul Hulita s-a întors către mine și m-a întrebat:

„Spune-mi, tinere, tu ești cel care are grijă de săracele vietăți?” Am înțepenit ca un soldat ce aștepta să primească ordine de la un superior.

„Da, domnule, eu”.

„Atunci, adună mortăciunile și arde-le. Apoi ia-le și le du, pe cele care încă trăiesc și arată semne de boală, într-o cușcă separată”.

Când am terminat de făcut tot ceea ce-mi ceruse și văzând că eram într-o stare deplorabilă, m-a bătut pe umeri și mi-a spus:

„Să nu-ți fie teamă. Boala nu afectează oamenii”. S-a întors, îndreptându-se repede spre clădirea în care se afla biroul său; eu am rămas să le mulțumesc astrelor mele norocoase.

*

Ochii-mi erau strâns închiși și mă bucuram de mângâierea blândă a soarelui de primăvară. Klein m-a atins pe umăr și mi-a vorbit cu o voce joasă și blândă. Am deschis ochii și i-am privit fața palidă. Atunci s-au auzit ordinele „Auf..., Auf... weiter...”

Am reușit cu greu să ne ajutăm unii pe alții pentru a ne ridica în picioare. Erau mulți asemeni nouă, ale căror picioare erau de-acum umflate, pline de răni de la pantofii și ghetete roase de atâta umblat. În repausuri, ni le oblojeam cu pudră de picioare, pentru a putea rezista marșului. Tot mai mulți oameni rămăneau în urmă, iar cei în vârstă nu mășăluiau, de fapt, ci pur și simplu își târau trupurile. Cei mai tineri dintre noi căutau uneori să le vină în ajutor celor neputincioși, lăsându-i să se sprijine de umerii noștri. Asta era tot ce puteam face. Mai târziu, acești bătrâni ajunseseră să nu mai reușească să se deplaseze nici cu ajutorul nostru, implorându-ne să-i lăsăm să zacă la marginea drumului. Mii de oameni, înfometați și însetați, ne târam unii pe alții, braț la braț. Eram un amestec de diverse companii împărțite în grupe mai mici și ne era imposibil să știm unde se află cutare ori cutare. Nu mai vedeam nici vagoanele în care fuseseră puși cei bolnavi. Am presupus că fuseseră transportați la spital pentru a fi tratați. Mai târziu, am aflat teribilul adevăr. Bolnavii erau adunați și duși pe un câmp sau în luminișul din pădure, unde erau forțați să-și sape propriile lor morminte, fiind apoi împușcați în timp ce își trăgeau răsuflarea în fundul gropilor reci.

Mășăluiam printr-o pădure de pini înalți și falnici. Îmi imaginam că la celălalt capăt al ei vom da peste un sat plin de case,

unde ne vom putea odihni și ne vom putea ostoi foamea cu ceva. La asta mă gândeam, înverșunat. Cât de dezamăgit am fost când, ieșind din pădure, în fața ochilor se așterneau alte întinse câmpuri. Încă o dată, a trebuit să ne petrecem noaptea sub cerul liber. Am încercat să găsec un loc potrivit, unul fără multe pietre, unde să pot dormi, și, când l-am găsit, m-am învelit în pătură, așezându-mi ranița drept pernă. Era o noapte cu lună plină și lumina ei, aproape la fel de puternică ca cea a zilei, strălucea peste întreaga câmpie și peste noi. Idilică și, totuși, oribila priveliște îmi amintea de un cimitir. Trupuri nemișcate, întinse; movile funerare, pietre funerare și totul lipsit de flori. Cred că dacă aș putea picta această scenă, ar fi una din lucrările cele mai șocante și mai impresionante realizate vreodată. Scrutam cerul pentru a evita să îi văd, lipiți de pământ, pe ceilalți: priveliștea terestră fiind deprimantă, priveam luna și stelele, ca să-mi amintesc de ultima noapte *Seder* pe care am petrecut-o acasă cu familia mea.

*

Lumina puternică a lumânărilor de sărbătoare strălumina fața palidă a tatălui meu, care părea și mai deschisă datorită efectului robei (*kittel*) albe pe care o purta, așezat în fotoliul său. Fața mamei, de asemenea, strălucea; ochi ei reflectau flăcările jucăușe ale lumânărilor. Am văzut-o pe soră-mea, cu părul său lung și blond, ascultând acea importantă întrebare tradițională, pe care trebuia să o pun întotdeauna cu această ocazie: „*Ma nistano halajlo haze...*?”

„Cu ce diferă această noapte de celelalte nopți?”

Nu știu. Mi-am amintit de acea perioadă din istoria evreilor, când Dumnezeu ne-a eliberat din gheara Faraonului și ne-a ajutat să fugim din Egipt. Oh! Am suspinat adânc, dacă ar putea El să facă un miracol acum... Dacă ar putea El să ne elibereze din această ultimă sclavie și suferință... Ce crime au înfăptuit

evreii ca să trebuiască să sufere atât de mult, și pe care să le ispășească? Degeaba am căutat un răspuns pe cer.

Dar oare unde se aflau părinții mei în această noapte? Ultima dată când am primit vești de la ei fusese în Füleke. Fiica mai mare a unchiului meu îmi adusese ultima carte poștală pe care tatăl meu mi-o trimisese dintr-un loc numit Waldsee. Îmi scria că ajunseseră cu bine și că el, mama și soră-mea erau bine și că trebuia să-mi port de grijă. Pe atunci, eram destul de naiv pentru a crede că fuseseră trimiși în Germania la muncă, deoarece nu auzisem încă de Auschwitz. Păstram această carte poștală și o poză de grup cu familia în ascunzișurile buzunarului meu ca pe o comoară de mare preț. Acum, când mă gândeam la ei, am strâns-o la piept, așa cum călugării tibetani păstrează imaginea lui Dalai Lama. Unde erau? Aveam să-i mai revăd vreodată? Speram în taină că ne vom întâlni cu toții din nou, undeva în Germania. Speranța revederii lor îmi dădea puterea de a îndura, mă ajuta să-mi păstrez optimismul chiar și în momentele cele mai grele.

Asemeni multor copii din lume, îmi iubeam părinții foarte mult. Le eram recunoscător pentru că mă crescuseră pentru a deveni o persoană onorabilă și cu bune maniere. Aveam o relație specială cu tatăl meu. Nu numai că-l iubeam, așa cum unui fiu i se cuvine să-și iubească tatăl, dar îl și respectam, iar el mă respecta și mă iubea la rândul său. Eram mândru de el, dar mi-era și milă, pentru că-și ratase tinerețea. Talentat fiind, ar fi putut deveni un artist foarte cunoscut și de succes, asta dacă ar fi avut și puțin noroc. Dar norocul părea să-l ocolească, la fel cum fetele drăguțe tind să ocolească băieții mai plinuți.

Mi-am văzut tatăl pentru ultima oară în toamna anului 1943. Cu un an în urmă, locuisem în casa unchiului Pali și lucrasem la fabrica de nasturi a acestuia. Tata și sora mea veniseră în vizită. I-am așteptam în Gara de Est a Budapestei, bucuros să-i revăd. Locomotiva cu aburi s-a oprit, regulamentar, sub acoperișul de sticlă. Am rămas pe loc - și mi s-a părut că au trecut ani până

când l-am văzut pe tata, urmat de soră-mea, coborând dintr-un vagon de clasa a treia. Am fugit spre ei și i-am îmbrățișat de parcă nu ne-am fi văzut de veacuri. Mi-am dat seama că ceva nu era în ordine când buzele mele i-au atins fața nerasă. M-am uitat mai bine la el și am băgat de seamă aspectul neîngrijit al hainei. Atunci, când un bărbat evreu își poartă haina într-un asemenea hal, înseamnă că jelește pe cineva.

„Nu..., nu-ho-ho..., bunica a...”, am îngăimat - și, înainte de putea continua, tata a dat din cap, eu izbucnind în plâns. Călătorii care treceau pe lângă noi ne priveau cu milă. Știam că bunica era bolnavă, dar habar nu aveam că starea ei se aflase într-o situație atât de gravă. Deși era o femeie micuță, fragilă, nu fusese bolnavă în viața ei. Locuise cu noi doar câțiva ani, după ce bunicul murise, și a rămas singură în orașelul Șimleu Silvaniei. Am fost primul care a vizitat-o. Aveam cincisprezece ani și era întâia dată când am văzut-o în carne și oase. Am stat cu ea o săptămână întreagă, dar oricât am încercat, nu am reușit să o conving să le lase pe toate ale ei și să se mute cu noi, la Cluj. Nu vroia să ne încurce și repeta că vrea să moară acolo, dar să fie înmormântată alături de soțul său.

Când am fost întâia dată la Șimleu, am ajuns repede să-mi placă acel loc în care mă născusem. Am și căutat casa de pe strada Izvor, unde mama mă adusese pe lume. Mi-am făcut o grămadă de cunoștințe, iar un bărbat, pe nume Imre Csengeri, chiar m-a invitat la cules de struguri. A fost o experiență de neuitat. În final, m-am întors acasă la Cluj fără a-mi fi îndeplinit misiunea. La puțin timp, tata a fost mai norocos și a convins-o pe bunica. Îmi plăcea cu adevărat bunica și, când am plecat în 1942 pentru a mă muta la Budapesta, a fost o despărțire dureroasă. Era ca și cum știa că nu ne vom mai revedea niciodată.

De aceea, tata venise acum el însuși, pentru că știa că vestea mă va copleși. De-a lungul drumului de la gară până la locuință, am plâns fără încetare. Când mătușa Margit a deschis ușa și m-a văzut, a crezut că plângeam de bucurie că-i revăd pe tata

și pe soră-mea. În curând, a observat și ea haina tatălui meu și fața-i nerasă. În timp ce acesta îi povestea și ei cele întâmplate, m-am prăbușit pe un scaun și am dat frâu liber sentimentelor ce mă încercau. Soră-mea a venit lângă mine și, după ce m-a mângâiat pe față, a încercat să mă îmbărbăteze: „Nu plânge, Salu, bunica a întrebat de tine chiar și pe patul de moarte, a vorbit despre tine și a vrut să te vadă”.

În acele câteva zile pe care tata le-a petrecut la Budapesta, ne-am plimbat mult împreună prin oraș și pe malul Dunării. Când oboseam, ne așezam pe o bancă și admiram frumusețea din jurul nostru. Chiar și pentru cineva care a trăit mult timp în capitala maghiară, Budapesta are o frumusețe specială, care se arată când te aștepți mai puțin. Când i-am povestit tatei despre viața mea la oraș, departe de familie și de casă, am văzut că ceva îl chinuia; privirea i s-a întunecat. „Bucură-te, fiule!”, mi-a spus bătându-mă pe umeri. „Într-o zi, acest război se va încheia și vom fi din nou, cu toții, o familie fericită!”

L-am rugat să-mi povestească despre el, despre tinerețea sa, despre care, la vremea aceea, cunoșteam puține lucruri. Și-a fixat privirea pe un stol de păsări ce zburau deasupra Dunării, dispărând mai apoi în spatele dealurilor din Buda. A început să vorbească.

„Și eu m-am născut la Șimleu Silvaniei”, a început el cu un suspin. „Familia noastră nu era bogată, dar ne descurcam. Tata avea o căruță acoperită și un cal cu care mergea din sat în sat. Toți îl strigau *Der Langer Jaszl* (Lunganul unchi Ion). Vindea cam tot ce se putea fi de folos într-o gospodărie, chiar și hrană uscată și dulciuri. Când ajungeam într-un sat, își etala marfa în piața mare. Nu era nici un târg în regiune la care să nu ia parte. Mama muncea și ea toată ziua, toate treburile gospodărești căzând în seama ei. Și chiar avea multă treabă, pentru că eram în casă zece de toți, adică nouă băieți și o fată, doisprezece, adăugându-i și pe părinți. Știi, așa este fiecare familie credincioasă de evrei. Copii sunt considerați ca o binecuvântare de la Dumnezeu.

Să hrănești, să îmbraci și să supraveghezi atâția copii nu era o îndeletnicire ușoară pentru mama, care era o femeie mică, slabă, dar agilă. Părinților mei, a continuat tata pierdut în amintiri, le-a fost greu, dar au reușit să ne crească destul de bine. Toți am învățat o meserie, cu excepția surorii mele mai mari, Szerena. Abia ne însușisem meseria aleasă, abia începusem să contribuim și noi la bugetul familiei, când a izbucnit războiul, cel dintâi mondial. Cei patru frați mai mari s-au înrolat în armată în 1914 și 1915, iar eu în 1916. Doi dintre ei au fost uciși pe frontul din Galiția, iar ceilalți doi în Siberia. Eu am fost norocos, pentru că rușii m-au luat prizonier și am fost pus la munci agricole pe proprietatea unuia numit *Bojár* (boier). Îmi plăcea cum desenam portrete, așa încât m-a invitat la el în casă. A trebuit să-i portretizez fiecare membru al familiei. Mi-a adus de toate din cele trebuincioase din cel mai apropiat oraș, adică vopsele de ulei, pânză și palete. Începând cu acea zi, tot ce am făcut acolo a fost să pictez. Bineînțeles, nu pictam doar oameni, ci și peisaje. Lucrurile decurgeau foarte bine pentru mine în casa lui. Puteam face ce-mi convenea cel mai mult, adică să pictez cât era ziua de lungă. La rugămintea proprietarului, am încercat chiar în domeniul icoanelor. El le-a ales pe cele care îi plăceau cel mai mult și le-a păstrat, lăsându-mă să le vând pe celălalte în satul învecinat, în schimbul unui profit decent. Motivul pentru care puteam face toate acestea era că boierul vorbise cu comandamentul armatei pentru a-mi da permisiunea să circul liber.

În 1917, la vestea despre izbucnirea Revoluției din Octombrie, proprietarul și familia sa au fugit. Când bolșevicii au preluat pământul, m-au găsit în casa proprietarului fugar. La început, au crezut că eram un membru de familie, dar, din fericire, s-a demonstrat – și servitorii au confirmat – că eram prizonier de război. Pentru un timp, am luptat alături de bolșevici, când s-a întâmplat să fiu ușor rănit, sfârșind pe un pat de spital. Am ajuns din nou la Budapesta, în 1918, în ziua în care a izbucnit Revoluția Crizantemelor. Am reușit cumva să ajung la Șimleu. E de reamin-

tit că, la acea vreme, Transilvania făcea încă parte din Ungaria. Apoi, în 1919, s-a format Armata Sovietică Ungară, iar eu și doi dintre frații mei, care mai trăiau încă, ne-am alăturat eforturilor de a construi o nouă republică. Eram atât de implicați în aceste acțiuni, încât, atunci când Armata Română a ajuns în cele din urmă lângă Șimleu Silvaniei pentru a înăbuși revoluția, am fost forțați să fugim. Am reușit să ajungem iarăși la Budapesta cu un cal pe care ni l-a împrumutat un preot. De aici, cei doi frați, Hermann și Sándor, au emigrat în Franța și, mai târziu, în America. Doi ani mai târziu, l-au luat cu ei pe fratele nostru mai mare și pe sora mea, Szerena, iar în 1924 l-au ajutat și pe fratele mai mic, Lajos, să plece. Dar el a trebuit să emigreze în Mexic și să aștepte acolo zece ani, înainte de a i se permite să intre în Statele Unite. Nu voiam să-mi las părinții singuri, așa că am rămas cu ei, în loc să traversez Oceanul. Între timp, m-am căsătorit cu mama ta și am continuat să pictez. Câteva din lucrările mele au fost prezentate într-o expoziție, la Chicago, cu un astfel de succes, încât mi s-a oferit chiar o bursă de un an. Dar puteam să merg acolo doar de unul singur. Mama ta nu era de acord ca eu să călătoresc atât de departe neînsoțit și m-a convins să refuz oferta. Așa că am rămas acasă. Amănuntele legate de nașterea ta, de ceea ce s-a întâmplat mai târziu, îți sunt cunoscute. Da, a suspinat el, iată cum destinul le aranjează pe toate – și e bine. Abia mai puteam picta, deoarece aș fi avut nevoie de mult mai mulți bani pentru a-mi cumpăra lucrurile necesare acestei îndeletniciri, adică pânză, vopsea, pensule. Și pentru că trebuia să am grijă de o întreagă familie, am fost obligat să muncesc ca ucenic la un grafician...”. Vocea îi era de-acum puțin amară.

„Haide, să mergem”, a rostit încet, „ne așteaptă acasă”. Ne-am plimbat pe Podul Elisabeta, ne-am urcat în tramvaiul 44 și, pe întreg parcursul pe strada Hermina, nu am scos un cuvânt.

În ziua de dinaintea plecării sale, am intrat în Parcul Orașului și am stat pe o bancă. Ne aflam în fața Muzeului de Transporturi. Muzeul există și astăzi, dar colecțiile sale de trăsură cu cai, vagoane

de cale ferată, tramvaie și alte vehicule și tehnologie aferentă a crescut simțitor de atunci. Simțeam că următoarele minute aveau să fie greu de suportat: trebuia să ne luăm rămas bun. Tata a rupt tăcerea:

„Să ai grijă de tine și să ne scrii mai des”. A tăcut. Știam că se lupta cu lacrimile și-mi era greu să-mi controlez sentimentele.

„Promit să am grijă de mine și sigur că vă voi scrie mai des”. Când am rostit aceste cuvinte, nu l-am privit în ochi. Privirea mea era fixată pe verdele frunzelor, podoaba stejarilor vechi de secole. Apoi am pălăvrăgit vrute și nevrute, încât abia am băgat de seamă că se înserase. Era posibil să fi simțit amândoi că era ultima noastră conversație în această viață? Că nu aveam să ne mai vedem vreodată? Era ceva la care nici unul dintre noi nu se putea gândi, mai ales că tatăl meu fusese întotdeauna un optimist incurabil, așa cum aveam să devin și eu. Dacă nu aș fi avut o gândire pozitivă, e puțin probabil că aș fi supraviețuit tuturor încercărilor, chinurilor care aveau să urmeze.

A plecat cu trenul dis-de-dimineață. De la fereastra deschisă a vagonului, a continuat să-mi facă cu mâna până când întreaga garnitură a dispărut. Pe atunci, nu intuiam că ne despărțeam pe vecie.

*

În cea de-a cincea zi, ne-am trezit pe o vreme friguroasă. O ceață deasă învăluia întregul peisaj și, ca de obicei, nimeni nu știa încotro ne îndreptăm. Cum reușeau să ne organizeze marșul astfel încât să nu trecem prin nici un sat? Ne duceau prin păduri și câmpuri, pe drumuri pline de pietriș și praf, de parcă eram o turmă de oi. Trebuia să luăm pauze din ce în ce mai des, trupurile noastre înfometate și epuizate cerându-și acest drept. Au fost unii care au leșinat pe marginea șanțului; dacă cineva încerca să-l ajute pe cel aflat în dificultate, era amenințat cu baioneta de soldații care ne păzeau. Erau tineri, în jurul vârstei mele (de atunci). Nu puteam pricepe cum acești bărbați plini de vigoare

puteau deveni pe nesimțite atât de brutali și inumani, pentru că nici unul dintre ei n-a arătat de-a lungul întregului traseu nici cea mai mică urmă de milă sau compasiune față de semenii din coloană. Erau membrii așa-numitei „elite” SS, antrenati să urască fără limite alte tipuri de oameni și alte rase. Chiar și azi, nu înțeleg de ce noi, care eram câteva mii ca număr, permiteam unei haite de mai puțin de o sută să ne conducă ca pe niște vite la abator! Dar ce s-ar fi întâmplat, dacă ne-am fi răsculat? Am fi fugit în toate direcțiile unui compas marinăresc? Fără îndoială, dând astfel prilejul unei vânători de oameni: cei prinși ar fi fost împușcați pe loc. Poate intuiam că riscul evadării era uriaș, sperând că, dacă ne supunem ordinelor, aveam șanse mult mai mari să supraviețuim. Profitau de teama noastră colectivă și de încrederea noastră în supraviețuire cu orice preț. Deși suntem cu toții muritori, nu putem fi învinovați că nu încercăm să păcălim moartea până în ultimul moment.

Înainte de miezul zilei, am făcut două repausuri. Dar era imposibil de știut ora exactă a acestora, pentru că nimeni nu avea vreun ceas, după ce ne-au fost furate în timpul perchezițiilor, când hainele și obiectele personale ne fuseseră rechiziționate în amănunt. Unii dintre cei mai norocoși reușiseră să își schimbe ceasurile înainte de a pleca din Ungaria pe mâncare. Apoi, am părăsit drumul prăfuit, dând într-unul asfaltat, care ne ducea spre un mic munte golaș. Pini înalți, acoperiți de zăpadă, ne străjuiau pe ambele margini. Pe măsură ce înaintam, se făcea tot mai frig. Zburau fulgi de nea, care se topeau când aterizau pe fețele noastre nerase. Și, deodată, am auzit împușcături în depărtare.

„Ce poate fi?”, a întrebat Klein, întorcându-se către mine. Fiecare pocnitură ne făcea să ne înfiorăm. „Habar n-am”, am mormăit, fără a-mi ascunde îngrijorarea. „Poate cineva vânează ursul din pădure”. Umorul meu era o încercare de a ne liniști, dar nu presimțeam nimic bun. „Hei”, a ricanat prietenul meu, arătându-și dezamăgirea, „acela nu e zgomotul făcut de o pușcă de vânătoare, ci al unei mitraliere”.

Într-adevăr, asta era, iar focurile de armă deveneau din ce în ce mai dese. Nu aveam nici o îndoială că nu era vorba de o vânătoare obișnuită. Cu cât ne apropiam de vârful muntelui, cu atât era mai puternic șuierul rafalelor de mitralieră. Împușcăturile ne făceau să devenim din ce în ce mai agitați. Nu voiam să-mi cred urechilor. Putea fi adevărat? Sau era doar în închipuirea mea? Cu cât înaintam mai mult, auzeam tot mai clar strigătele și urletele oamenilor, amestecate cu lătratul puștilor. Ciudat, dar am început să ne mișcăm mai repede. Toți erau curioși să afle ce se întâmplă de cealaltă parte a muntelui, de unde veneau înfricoșătoarele strigăte. Ar fi trebuit să încetinem. Când am ajuns în vârf, am intrat direct în decorul unor scene atroce, devenind parte la această tragedie, care va rămâne în memoria mea pentru totdeauna.

*

Pe partea stângă a drumului, la intervale de zece până la douăzeci de metri, erau desfășurate trupe SA; armele soldaților trăgeau continuu. Îi împușcau pe cei care fugeau prin fața lor, condamnând tot restul coloanei la moarte. Dinaintea noastră zăceau nenumărate cadavre și câțiva răniți. Gemetele și urletele de durere se amestecau cu rugile „*Șema Israel*”. M-am grăbit să-l depășesc pe primul soldat, reușind. Nici un glonț nu mă atinsese încă, dar am auzit șuieratul lui trecând pe lângă mine, destinat fiind să ucidă pe altcineva. Am avut norocul să trec și de al doilea soldat SA, care trebuia să-și reîncarce arma, și am reușit chiar să-l depășesc și pe cel de-al treilea. Dintr-o dată, ceva mai tare decât hărmălaia din jurul meu s-a auzit, care semăna cu vuietul scos de un *sofar* gigant (cornul tradițional evreiesc, făcut dintr-al unui țap de munte) venit din Ceruri... Erau reverberațiile ordinelor de „*Halt..., halt..., nicht schisen...!*” (Stați..., stați..., nu mai trageți!), ce erau date de la un megafon. Câteva împușcături au mai spart liniștea, care s-a așternut destul de repede. Dărdăiam de frică: nu-mi venea să cred că supraviețuisem acelei oribilități, că scă-

pasem de moarte din nou. În întregul lui, incidentul a fost atât de șocant, încât și astăzi rețin detaliile acelei orori de parcă s-ar fi întâmplat ieri.

Ofițerul de la Gestapo, cel care ne făcuse instructajul înainte de plecarea din Deutsch-Schutzen, a sosit pe o bicicletă cu un megafon în mână. Cu toate că mă aflam la o oarecare distanță de soldații și ofițerul neamț, am putut înregistra ce le spunea:

„Ce faceți, aici, băieți? Pentru ce acest masacru? Eu răspund de acest transport. Vedeți-vă de treabă!” Soldații nu au îndrăznit să scoată o vorbă. Sau întors cu spatele și au coborât spre cazarmelor de sub deal, dispărând în zare. Gărzile noastre au apărut de prin cotloanele în care se ascuseseră și ne-am continuat marșul, lăsând în urmă morți și răniți.

Revăd și acum imaginea acelui bărbat în vârstă, aplecat peste trupul unui tânăr, plângând amarnic. Întorcându-și fața către noi, ne-a rugat să nu-i lăsăm fiul acolo, ci să-l luăm cu noi. Doi dintre camarazi, crezând că băiatul fusese doar rănit, au căutat să dea o mână de ajutor. Când i-au ridicat trupul, și-au dat seama că murise. Au încercat să-l convingă pe bătrân să renunțe, dar acesta nu putea fi mișcat din loc. A rămas acolo, jelindu-și amarnic fiul. Camarazii mi-au dezvăluit că cei doi, tată și fiu, care au muncit în locuri diferite, se regăsiseră la Balf. De atunci, fuseseră mereu împreună, mărșăluind cot la cot, încurajându-se și sprijinindu-se reciproc.

*

Eram din nou pe drum. Cei ușor răniți au fost lăsați să ni se alăture. Cu picioarele tremurând, ne târam mecanic mai departe. Și aveam noroc că drumul era în pantă, pentru că altfel nu am fi avut energia să înaintăm. În timpul fugii la vale de dinainte, cu ocazia atacului, mă despărțisem de prietenul meu Klein. Din ferire, după câțiva metri, ne-am regăsit. Vedeam că era obosit, respirând convulsiv în timp ce pășea alături de mine. Când a

reușit să-și recapete suflul, ne-am salutat cu o grimasă amară. „Să fiu sincer, a îngăimat Klein cu o voce înceată și răgușită, de data asta am fost mai înfricoșat decât atunci când gestapoviștii au vrut să ne execute. Acolo aveam încredere că vei ști vorbi cu ei pe limba lor și că vom scăpa. De data asta, nu exista nici o șansă de felul aceleia”. Apoi, a adăugat, gânditor: „Știi, și eu am cerut ajutor lui Dumnezeu, chiar dacă, după cum cunoști, nu sunt credincios, pentru că părinți mei nu au pus mare preț pe asta. Nu eram atent în tipul orelor Torah la școală, așa că tot ce mi-a venit în minte a fost rugăciunea *Șema Israel*, pe care am repetat-o de mai multe ori acuma. Se pare că Dumnezeu m-a auzit, pentru că sunt încă viu”.

Într-adevăr, și eu mă rugasem, cerând ajutor de la Dumnezeu să mă salveze măcar de data asta, ca să-mi pot revedea familia. EL mi-a auzit ruga și mi-a răspuns, dar de ce nu a ascultat și rugile celorlalți, răniții de moarte sau morți deja, ale celor care tocmai fuseseră împușcați? Ce păcat comiseseră ei ca să sfârșească în acest mod brutal și oribil? Mi-am pus întrebările acestea plin de amărăciune. De ce a fost nevoie să moară astfel atâția oameni nevinovați? Unde vor fi ei înmormântați? În ce groapă comună aveau să își găsească odihna veșnică? Va mai putea fi căutat și găsit locul acesta de către rude, prieteni sau altcineva, pentru a li se putea aduce o floare în amintirea lor? Mă doare încă inima pentru semenii mei, camarazi de suferință, pe care i-am pierdut în ziua aceea nenorocită. M-am uitat la Klein, cercetându-l pe îndelete; abia atunci am observat că un glonț îi găurise ranița. Când l-am prevenit, s-a făcut livid. Și-a pipăit instinctiv spatele și, după ce s-a liniștit, a rostit concesiv: „Bine că mi-a găurit rucsacul și nu trupul!”

*

Trecuse ceva timp din lunga noastră mărșăluire, când o carieră de piatră a apărut pe partea dreaptă a drumului. Pământul

era acoperit de un strat gros de zăpadă, ce ajungea, uneori, până la genunchi. Unii dintre camarazii tropăiau, pentru a se încălzi, alții, abia așteptau ca înghețul să-i rănească. Fiecare cu ale lui. „Gărzile” noastre adăstau mai de o parte, în formație aliniată, cu armele îndreptate spre noi, gata să tragă. Din nou m-a cuprins frica, având în minte evenimentele de la Pusztavám. Pusztavám era o carieră de piatră abandonată, unde o companie de muncitori evrei recrutați la muncă forțată, alcătuită în mare parte din doctori și ingineri (așadar, din persoane cu studii superioare), fusese masacrată de oamenii Crucii cu Săgeți. A fost un adevărat miracol că zece dintre membrii formațiunii reușiseră să scape. Au ajuns, din greșeală, la Füleke, unde au raportat comandantului de companie local despre cele întâmplate. Mulțumită bunăvoinței comandantului, nu au fost predați jandarmilor, pentru că, în conformitate cu legile din acele vremuri, aceștia erau considerați dezertori evrei ilegali. Mai târziu, ne-au povestit peripețiile evadării. În dimineața acelei zile norocoase, merseseră în orașul din apropiere pentru a aduce rațiile de mâncare ale companiei. Când au ajuns, după-amiaza târziu, lângă Pusztavám, cu căruța încărcată cu mâncare, un fermier bătrân i-a oprit. Le-a spus ce se întâmplase: că întregul detașament de prizonieri fusese măcelărit.

„La început, nu am vrut să credem”, ne povestea unul dintre martori, pe nume Weintraub. „Din păcate, totul fusese adevărat – urma relatarea. Așa că ne-am ascuns într-o pădure de lângă satul învecinat, așteptând să vină noaptea. Pentru a ne asigura că ceea ce spusese gospodarul era purul adevăr, m-am oferit voluntar să supraveghez cariera de piatră, ascunzându-mă la mică distanță de aceasta”. Weintraub a continuat: „M-am târât până acolo, ajungând la câțiva metri distanță. Barăcile în care dormisem păreau părăsite. Nu se auzea nimic, de nicăieri. Nu am îndrăznit să mă apropiu mai mult. La întoarcere, am spus tuturor ce văzusem. Găti, sergentul companiei noastre, care, fiind evreu „scutit”, purta o banderolă cu tricolorul Ungariei, în roșu,

alb și verde, a sugerat să fugim după venirea nopții. Ne-am umplut ranițele și buzunarele cu mâncare și am pornit în șir organizat. Pe atunci, habar nu aveam încotro ne îndreptam, dar am evitat drumurile principale. Când era posibil, călătoream întreaga noapte. Aveam multă mâncare cu noi, reușind să ajungem până aici, la Füleke”, a încheiat el.

Acest incident mi-a venit în minte când am ajuns la cariera de piatră și la mina abandonată din creierul Alpilor. Nu am dezvăluit nimănui la ce mă gândisem, dar, pe măsură ce ne apropiam de intrarea în mină, mă simțeam din ce în ce mai rău. Aveam, oare, aceeași „direcție”, aceeași soartă? După ce ne-am apropiat mai mult, am observat că eram îndreptați înspre un adăpost de noapte, în fapt, niște barăci de pe lângă carieră. Conștientizând destinația, am reușit să mă calmez. În cele din urmă, am fost lăsați să intrăm în noile noastre adăposturi; complet goale, a trebuit să ne întindem pe podeaua murdară și umedă. Aceasta a fost prima noapte de când plecasem de la Deutsch-Schutzen, în care dormeam sub un acoperiș. Înăuntru, întuneric beznă, luna ce mai reușea să răzbată, din când în când, printre nori. M-am învelit, din nou, în pătură și, cu ranița drept pernă, am încercat să adorm, fără a reuși. Scena apocaliptică a măcelului mă obseda. Închizând ochii, mă regăseam fugind peste trupuri însângerate, rucsacuri și pături împrăștiate peste tot, în încercarea disperată de a nu fi nimerit eu însumi sub acea ploaie de gloanțe.

Așadar, întunericul deplin stăpânea acum baraca, luna ascunzându-se hotește în spatele norilor. Nu ar fi minunat, mi-a trecut prin minte, să pot prinde astrul nopții, pentru a-l trimite, ca pe o torță uriașă, în căutarea părinților... Iar când îi voi fi găsit, să fug cu ei pe o insulă liniștită, unde nimeni să nu ne dibuiască tot restul vieții... Proiecții datorate epuizării? Dorințe dintru început moarte...? Peste toate, stomacul începea să-și ceară drepturile, făcând zgomot mare. Până acum, datorită evenimentelor șocante, nu mă gândisem la mâncare. Deh, tot ceea ce puteam face era să-mi reamintesc de vremurile bune. Și din nou m-am întors la Füleke:

prin ferestrele deschise ale barăcii, amușinam deja miasmele parcă aievea ale mâncării gătite acolo. Când aveau timp, fetele de la bucătărie veneau la șopronul de lemne ca să mă vadă despicând buștenii pentru foc. De fiecare dată, doseau ceva de-ale gurii în buzunarele de la șorțuri, pentru a mă aproviziona „energetic”. O făceau într-un asemenea fel, încât nici una nu știa de ce întreprindea cealaltă. Când erau ocupate cu curățatul cartofilor în curtea bucătăriei, mă chemau să le ajut. La început, nu m-am descurcat; pe parcurs, am deprins îndeletnicirea, astfel că puteam să mă întrec cu ele. Alteori, trebuia să car găleți pline de alune sau mere din pod, iar apoi îmi umpleau întotdeauna buzunarele. Mă plăceau, pentru că munceam din greu, și mă răsplăteau cu ce aveau la îndemână. Odată, Zsóka, o fată drăguță, de 18 ani, a dat buzna în cămară, cu fața îmbujorată, cu ochii săi verzi, neliniștiți, și, cu o voce grăbită, aproape fără a mai respira, m-a pildit: „Ghici, Ernő, ce s-a întâmplat? Doamna Szabó, știi tu, soția sergentului companiei, i-a spus șefei noastre că nu înțelege de ce trebuie să-l ținem pe *evreul acela* aici, cu noi. Iartă-mă, dar chiar așa a spus... Și a mai adăugat: că n-o să iasă nimic bun dacă evreul ăla tânăr stă printre atâtea femei!” S-a îmbujorat din nou, continuând: „Dar Irene, șefa noastră, i-a tăiat vorba și i-a spus să-și vadă de miera ei. Dacă ai fi văzut mutra doamnei Szabó! Strângea din buze furioasă, neîndrăznind să mai scoată un cuvânt. Nu am crezut niciodată că Irene o să te apere cu atâta hotărâre! Bineînțeles, are autoritatea să vorbească în felul acesta”. Fața drăguței Zsóka era roșie ca o cireasă gata de a fi culeasă. „Pentru că, după cum știi, Irene și comandantul fabricii, căpitanul companiei, sunt..., știi..., nu e mare lucru...”, a adăugat cu un zâmbet ștrengar, așternut pe fața-i angelică. „Să nu te temi de nimic, poți să stai aici pentru totdeauna”. S-a întors repede și a fugit. Câteva minute mai târziu, Kati, cea mai drăguță dintre fetele de la bucătărie, a venit la mine. Și ea mi-a povestit întreaga istorie și, bineînțeles, eu nu am pomenit nimic de faptul că Zsóka îmi spusese deja. Și ea m-a asigurat că șefa ei îmi luase apărarea, ca o apreciere a hărniciei mele.

Acea simpatie mă făcea să mă simt extrem de bine. Altfel vorbind, mi-ar fi plăcut la nebunie să le iau de mijloc și să le sărut nebunește, dacă nu ar fi fost acele legi împotriva amestecării raselor. Trebuia să mă controlez, pentru a nu le pricinui neazuri dintre cele mai mari, poate chiar să le pun în pericol viața acelor fete drăguțe. Chiar dacă nu s-a întâmplat nimic, doamna Szabó era decisă să mă denunțe și să mă acuze de relații intime cu vreuna dintre fete, denunț care, odată făcut, m-ar fi dus în fața Curții marțiale pentru a fi judecat fără ca măcar să fiu întrebat de cele întâmplate. Chiar dacă Kati era cea care îmi spusese de la bun început că simțea compasiune pentru mine. Iar când i-am mărturisit că îmi spălam singur cămășile, cu mâna, s-a oferit să mi le spele ea. Nu m-a lăsat nici măcar să-i mulțumesc – și de fiecare dată când venea în vizită îmi aducea ceva bun de mâncat.

*

Era dis-de-dimineată când m-am trezit, tremurând de frig. Prietenul meu, Klein, se trezise și el cu dinții clănțănind. Nici în timpul gerului din Fertőrákos nu înghețasem într-un asemenea hal.

Compania noastră ajunsese la Fertőrákos la începutul lui decembrie '44. Aici, am fost cazați în adăposturile pentru fân ale gospodariilor. Era un ger cumplit și un strat gros de zăpadă acoperea satul. Străzile erau pustii. Pe un asemenea frig, ce-ți pătrundea până la oase, nu se găsea nimeni care să schimbe căldura unei sobe cu viața lipsită de ospitalitate de afară.

Șura în care fuseserăm repartizați zece dintre noi era înghețată, umedă și întunecoasă. Nu avea cine știe ce mărime, așa că speram să ne încălzim unii de la alții. Am acoperit podeaua cu fân adus din galeria adăpostului și, pentru că nu aveam altceva de făcut, ne-am așezat la somn. Dar frigul era insuportabil. Câțiva dintre noi, mai aproape de pereți, dârdâiau, frigul pătrunzând printre crăpăturile și găurile din pereții de lemn. Până la urmă, cu mare greutate, am reușit să adormim. Pe la miezul nopții,

Klein a început să mă scuture. „Trezește-te”, mi-a șoptit, „pentru că Geiger, care doarme lângă mine, sforăie foarte ciudat. Am încercat să-l trezesc, dar nu răspunde. Ce să facem?”, m-a întrebat disperat. „Să vorbim cu doctorul nostru”, i-am răspuns. În starea mea de semi-trezie, aproape că am uitat că nu mai eram la Füleki și că doctorul fugise la Budapesta, probabil ascunzându-se la prieteni. Mi-am dat seama că nu știam ce să fac. În final, unul dintre camarazi s-a oferit să meargă în sat după un doctor. S-a întors pe la ora unu jumătate, singur. Nimeni nu vroise să-l lase să intre în casă, așa că nu a putut să dea peste un doctor. Respirația lui Geiger se înrăutățea, fruntea îi ardea și părea că își striga mama. Stăteam în jurul lui, triști și nepunctuoși, până când altcineva s-a oferit să încerce din nou să găsească un doctor. Un sfert de oră mai târziu, voluntarul s-a întors, însoțit de un doctor. La lumina blândă a unei lămpi cu petrol, doctorul l-a examinat pe Geiger și a diagnosticat că acesta suferea de bronșită acută severă și că nu se putea face nimic. Geiger agoniza deja.

Nu ne venea să credem că nu se putea face nimic pentru a-l salva. În timp ce încercam să-l convingem pe doctor să găsească ceva, nici nu am observat că Geiger murise. După ce bătrânul doctor a confirmat moartea dragului nostru Geiger, și-a scos pălăria, s-a întors către noi și a spus:

„Din păcate, nimic nu l-ar fi salvat pe prietenul vostru, pentru că starea sa era deja prea gravă. Trebuia cerut ajutor mult mai devreme”. Dar noi nu știusem că Geiger era atât de bolnav. Până de curând, el călătorise cu alții și abia îl cunoșteam. Probabil că avusese febră de mai demult, de când fusese plasat în subgrupa noastră, când ni se distribuieră locurile de dormit.

După evenimentele din acea noapte, ne-am trezit pentru a întâmpina o altă zi tristă. Un bătrân a ieșit din casa învecinată și s-a îndreptat spre grajdul nostru. Când ne-a văzut, ne-a întrebat prietenos ce facem. I-am spus ce se întâmplase în timpul nopții și a dat din cap a milă. L-am întrebat unde să înmormântăm

mortul. Bătrânul a mers la șopronul de lemne și ne-a adus un fel de car cu patru roți. Am pus trupul acoperit cu pătură în car și bătrânul ne-a arătat drumul spre cimitir. Era încă întuneric afară și nu ne-am întâlnit cu nimeni. Trebuie să fi fost o priveliște înfricoșătoare. O femeie în vârstă, cu un batic pe cap, tocmai vroia să plece din casă când ne-a observat și s-a întors repede. Am găsit cu greu sectorul evreiesc al cimitirului. Nu era de mirare, dat fiind faptul că zăpada groasă acoperea pietrele funerare. În final, am găsit un loc lângă gard, sub un castan; am început să săpăm groapa cu lopețile și târnăcopul pe care bătrânul ni le dăduse. Lucram în schimburi, dar era o muncă grea, pământul fiind înghețat bocnă, tare ca piatra. Când am terminat, am pus trupul deja înțepenit de ger al lui Geiger în mormânt. L-am acoperit cu bulgări și am spus în liniște o rugăciune *kaddish*. Era prima oară când compania noastră își înmormânta un camarad. Da, aveam deja un mort pe când am ajuns la Bodajk.

Am marcat mormântul lui Geiger cu o piatră mare și albă. Ne-am târât înapoi la adăpostul plin cu fân, nespuși de triști. La alinierea de dimineață, vestea morții lui Geiger s-a împrăștiat repede în întreaga companie; toți îl jeleau.

Câțiva dintre tovarășii din companie au fost duși să pună mine – și una din ele a explodat în mâinile lui Fried, care până la moarte a zâmbit de parcă lucrurile mergeau spre bine. Fenyés, care muncea lângă el, a supraviețuit, alegându-se cu un șoc sever, însă Fried a fost ciopârțit.

Am fost apoi strămutați și duși de la adăpostul nostru pentru a ne alătura unei alte companii, dintr-un cantonament plin de corturi, situat în vârful unui deal din apropiere. Majoritatea celor din cealaltă companie erau mai în vârstă decât noi și erau intelectuali. Înainte de atacul asupra Budapestei, fuseseră adunați de prin adăposturi. Eram opt sau zece la un cort și am fost puși să curățăm drumurile de zăpadă, astfel că săpam în zăpada groasă și grea, în frig, de dimineață până la căderea nopții. Înainte de a fi scoși la muncă, eram serviți cu așa-zisa „cafea”, un fel de por-

cărie caldă, neagră, semănând cu lăturile, cu o felie de pâine înghețată, cu gust oribil, și câteva uncii de marmeladă ieftină. Aceasta era toată porția de mâncare pentru o zi, dar noaptea, după ce ne întorceam în tabără pe jumătate înghețați de frigul teribil, ni se dădea supă caldă, cu bucăți de carne în ea. Aici i-am cunoscut, printre alții, pe frații Kosa. Erau din cealaltă companie și pe atunci nu aveam habar că Gyuri, cel mai mic și mai slab dintre frați, era un pianist și un compozitor celebru. Știam doar că Imre, fratele cel mare, săpa întotdeauna sectorul lui Gyuri. Când îmi terminam treaba, mergeam și îi ajutam și eu, iar ei mi-erău foarte recunoscători.

Klein avea dreptate, m-am gândit, probabil că suntem toți așa de agitați din cauza evenimentelor șocante de ieri. Dintr-o dată, ușa barăcii se deschisese larg, lăsând să intre un tânăr soldat SS: „Douăzeci de voluntari să iasă afară, gata de muncă”, a strigat el. Văzând că nici unul dintre noi nu se ridică, a ales douăzeci de persoane, mai aproape de el și le-a ordonat să iasă afară. După ce au plecat, am început să ne dăm cu părerea unde erau duși. Cei mai optimiști dintre noi, printre care și eu, am crezut că mergeau să aducă mâncare pentru noi. Am început să-mi imaginez năutul fierbinte și pâinea tare în fața mea. Alții, mai pesimiști, erau siguri că fuseseră duși să sape gropi comune unde aveam să fim toți împușcați și aruncați. Discuția a fost urmată de o liniște tensionată. Timpul trecea extrem de încet; așteptam nerăbdători întoarcerea camarazilor noștri. În cele din urmă, ușa s-a deschis și aceștia au intrat. Klein, care fusese și el printre cei douăzeci, s-a prăbușit lângă mine. Fața îi era albă ca varul, întreg trupul îi tremura. Haina îi era plină de noroi și pete de sânge, la fel și mâinile. Nu am îndrăznit să-l întreb unde fuseseră duși sau ce fuseseră obligați să facă. Singur, a început să-mi povestească cu o voce tremurândă și plină de disperare:

„Când am ieșit, am văzut că aleseseră câte douăzeci din fiecare baracă, ordonându-ni-se să urcăm pe același drum de munte pe care am venit. Îți imaginezi cum m-am simțit când am văzut

că trebuia să mă întorc la locul masacrului de ieri, cu toți camarazii noștri zăcând încă la pământ. Dar când am ajuns acolo, spre surprinderea noastră, nu se vedea nici un corp nicăieri, doar pete de sânge. Unul dintre soldații SS i-a luat pe douăzeci dintre noi, care s-au întors cu lopeți și târnăcoape. După ce ni le-au împărțit, ne-au dus pe cealaltă parte a drumului, lângă gardul de siguranță, atunci”, a continuat Klein înghițind cu greutate, „am crezut că o să leșin. O priveliște teribilă mi-a apărut în fața ochilor. Acolo zăceau, unii peste alții, într-un lung șir, cadavrele tovarășilor noștri de companie. Îi rostogoliseră pur și simplu pe marginea drumului cu o zi înainte, ca să poată trece convoaiele lor”.

Ochii lui Klein înotau în lacrimi, vocea îi era sugrumată, dar a reușit să continue. „Ne-au obligat să săpăm o groapă imensă în mijlocul unui mic luminiș din pădure” – și mi-a arătat drept dovadă mâinile-i osoase, pline de bășici. „Îți poți imagina cât de greu e să sapi în pământul înghețat? Paznicii ne tot grăbeau. A trebuit să cărăm trupurile și să le aruncăm în imensa groapă, dar gărzile SS ne-au lăsat să aducem toate ranițele și păturile. Eu” – și m-a privit cu o expresie tristă –, „nu m-am putut atinge de nimic și nici nu am adus nimic înapoi”.

I-am spus că eram de acord cu decizia sa și, ca să-i arăt compasiunea mea, i-am atins ușor brațul. „Da, a continuat, „au fost unii care le-au luat victimelor chiar și încălțările aflate în stare mai bună sau hainele, mai ales cei care ni s-au alăturat de la Kőszeg. Nu-i pot învinovăți, știind că hainele lor erau deja în stare proastă. Era însă o priveliște oribilă, pe care nu o voi uita cât voi trăi”, a încheiat el.

Oare ne aștepta aceeași soartă? Era teribil chiar numai gândul. Dar nu am avut timp să stăruim la asta, pentru că ușa barăcii s-a deschis din nou și un soldat SS ne-a ordonat să ne aliniem. Ne-am liniștit când am văzut că urma să ne îndreptăm în direcția opusă celei din care veniserăm. Doar după ce ne aflam de multă vreme pe drum, i-am împărtășit lui Klein la ce mă gândisem. El nu fusese cu mine la Fülek, așa că nu știa despre incidentul

de la cariera de piatră din Pusztavám, unde fuseseră masacrați mii de prizonieri evrei. A ascultat povestea șocat și înspăimântat. Între timp, ajunseserăm la Eisenerz. Trecuse ceva timp de când ne opriserăm într-un loc locuit, dar, ciudat, nu vedeam nici un civil, nicăieri. Mulți dintre camarazi au trebuit să doarmă afară, în piața mare a satului, sub cerul liber, pentru că nu era destul spațiu la cariera de piatră. Marșul a continuat spre o destinație necunoscută. Când am părăsit Eisenerz, am răsuflat ușurat și, asemeni personajului biblic Lot, nu am îndrăznit să privesc în urmă, de teamă să nu mă transform în stană de piatră. De fapt, aș fi putut fi ușor transformat într-o statuie de gheață, la cât de rece și terifiantă devenise realitatea.

*

Părăsisem demult satul, soarele era la apogeu și era probabil în jur de ora două după-amiază, trecuseră deja șase zile de marș și ne odihneam pe marginea drumului. Unde ne duceau, oare? Ce aveau de gând să facă cu noi? M-am întrebat din nou și din nou. Devenise aproape sigur că ne duceau în Germania. Dar cât timp puteam supraviețui în condițiile astea, suferind tot timpul de foame și sete? Căci, deși mulți dintre noi își umpluseră gamelele cu zăpadă, chiar înainte de sosirea la Eisenerz, aceasta doar ne astâmpăra setea și ne zgândărea și mai tare foamea. Mi-am dat seama că asta era metoda prin care vroiau să ne ducă spre o moarte prematură. Încet, și în chinuri, de parcă intențiile lor nu aveau nimic de-a face cu toate acestea! Eram îngrozit de posibilitățile lor perverse de a ne extermina. Eram înfometat peste măsură și, ca urmare, atât de slăbiți încât cădem asemeni unor trestii în bătaia furtunii. Nu, nu, încercam eu să mă conving, ocolind asemenea gânduri negre, precis ne duc la muncă, deoarece nu ar fi avut nimic de câștigat dacă am fi murit pe traseu, după eforturile pe care le făceau. Și a trebuit să sper din nou că, în curând, undeva vom primi ceva de mâncare. M-am uitat la fața

prietenului Klein, pierdut în gânduri de parcă încerca să își dea seama de ceva. A observat că mă uit la el:

„Spune-mi, Ernő, cât mai trebuie să îndurăm? Nu știu cum te simți tu, dar eu..., mai ales de când cu Eisenerz... Ei bine, știi tu...” – un alt gând i-a trecut prin minte și a părut puțin mai relaxat – nu sunt sigur cât vom mai face față, când vom ieși și noi din șir...” S-a întors în direcția din care veniserăm. „Poate că e mai bine pentru ei..., cei care au rămas în urmă... Ei nu mai trebuie să sufere. Pentru ei, acest drum, această peregrinare prin iad s-a sfârșit”. Pentru o clipă, m-am gândit că are dreptate, dar am spus imediat:

„Nu fi așa de pesimist, trebuie să avem încredere că vom supraviețui. Poate că azi sau cel mai târziu mâine ne vor da ceva de mâncare. Vezi tu, de îndată ce vom avea ceva în stomac, sentimentele noastre, dispoziția noastră se vor schimba, și nu vom mai fi așa lipsiți de optimism!”

„Poate că ai dreptate”, mi-a dat el replica. „Da, da...”, a repetat, încercând să se înveselească. „Să trăim din nou..., trebuie să supraviețuim acestei orori... Trebuie!”

M-am bucurat că am reușit să înveslesc un prieten. În realitate, nici eu nu eram într-o formă emoțională mai bună decât el. Înainte de masacru, cu o zi în urmă, și el fusese mult mai încrezător. Nu ca mine, dar cel puțin făcuse un efort, se străduise să nu pară atât de abătut.

Era cu un an mai mare decât mine și fusese înrolat mai de vreme. Compania sa ajunsese la Budapesta prin intermediul unor documente de „liberă trecere” suedeze, iar a noastră cu documente elvețiene. Dar în momentul în care Crucea cu Săgeți preluase puterea de la Horthy, ambele tipuri de documente au devenit la fel de lipsite de valoare ca *matzo* (pâinea evreiască nedospită) pentru un supraviețuitor al unei catastrofe aeriene în mijlocul unui deșert fără urmă de apă. Așa am ajuns să-l cunosc pe Klein, în timp ce ne aflam la cazarma Albrecht.

*

La trei săptămâni de la proclamația făcută de Horthy, compania noastră a primit ordin să se îndrepte spre Budapesta. Am plecat pe jos și am ajuns la Nagymaros. Comandantul evreu al companiei, unul Briger, a convenit cu locotenentul companiei să meargă înainte la Budapesta pentru a obține documente de „liberă trecere” pentru întreaga companie. Noi urma să așteptăm în Nagymaros. Am dormit în grajduri pline cu fân și prin poduri. Oamenii erau generoși și împărțeau mâncarea cu noi. Mulți dintre camarazi fugiseră când ne aflam încă la Fülek, atunci când auziseră vestea proclamării ca șef al statului al regentului Horthy, mulți s-au dispersat chiar de aici, de la Nagymaros, mai ales cei din Budapesta. Atunci a plecat și Jancsi Weisz. El era bărbierul nostru „asez” și, în Fülek, reușisem să mă împrietenesc bine cu el, mai ales după ce îmi dăduse voie să îi folosesc lama sa de ras profesională. Mulți stăteau la rând să fie bărbieriți de el, iar eu, obișnuit să mă rad cu lamă Gillette, stăteam pe aproape, urmărind cum le trecea amatorilor briciul ascuțit peste față, cu pricepere și siguranță. Când a terminat, am mers la el și l-am întrebat cu naivitate: „Spune-mi, János, e greu să folosești cuțitul ăsta?” „Acuma nu mă «asez»!”, a spus, răstindu-se la mine. Asta era expresia mea favorită. Însemna, bineînțeles în glumă, să nu fiu lipsit de respect. „Haide, lasă-mă să-ți arăt cum se folosește”, mi-a sugerat. În acel moment, a apărut înaltul Hoffman. Când s-a apropiat de noi, János l-a întrebat dacă vroia să se bărbierească. Hoffman l-a privit ca un nerod și, după ce și-a mângâiat bărbia țepoasă cu degetele sale lungi, a spus: „Ei bine, nu m-ar deranja, cu toate că mă bărbieresc destul de rar”. Weisz l-a așezat pe scaun, i-a aplicat pe obraz spumă de săpun și, întorcându-se către mine, mi-a explicat cum trebuie să țin briciul. Apoi a trecut la treabă și a început să radă o jumătate din fața clientului. Apoi, spre spaima lui Hoffman, mi-a întins mie instrumentul. „Nu-mi spune că tu o să mă bărbierești? Că doar abia ți-a ară-

tat cum să mânuiești ustensila”, a îngăimat el cu voce pierită. „Nu-ți fie frică”, am încercat eu să-l calmez. „Dacă te ustură ori te doare, să nu-ți fie teamă să-mi spui”. Și acestea fiind spuse, am început să lucrez pe cealaltă jumătate a feței sale. Mi-a luat doar o clipă pentru a termina, fără a-i lăsa cea mai mică zgârietură. „Acum, gâtul”, m-a încurajat bărbierul. „Nici vorbă!”, a protestat cu vehemență clientul, dar eu i-am împins capul înapoi și, cu mișcări sigure, i-am îndepărtat firele țepoase. A răsuflat ușurat după ce i-am spălat fața cu buretele ud. Mi-a mulțumit, iar apoi, cu pași mari, a dispărut în spatele grajdului.

„Foarte bine lucrat”, și-a dat Weisz cu părerea. „Ai nevoie doar de puțin exercițiu. Știi ceva? Bărbierește-mă pe mine, dar cu mare grijă, pentru că dacă îmi tai fața o să-ți tai gâtul”, a spus el în glumă. L-am bărbierit fără nici o zgârietură. Acea a fost prima și ultima dată în viața mea în care am ținut în mână o unealtă de ras profesională.

*

Eram la Nagymaros de câteva zile, când Briger a sosit în cele din urmă cu documentele elvețiene de „liberă trecere”. Când le-am primit, bucuria noastră a fost cel puțin la fel de mare ca cea trăită la Fülekk, pe 15 octombrie, când ascultasem anunțul lui Horthy la radio. Crezuserăm atunci cu toții că războiul se încheiase și că, în curând, ne vom întoarce acasă. Cu atât mai adâncă ne-a fost dezamăgirea cu cât, în aceeași noapte, am aflat că fericirea ne fusese prematură și în van. Acum, cu documentele de „liberă trecere” în buzunar, puteam să privim încrezători spre viitor, mai ales după ce Briger a adunat compania pentru a ne spune că urma să ne îndreptăm spre Budapesta, unde aveam să fim plasați într-o „casă de siguranță”. Eram fericiți crezând că, dacă avem documentele de „liberă trecere”, nu ni se va mai putea întâmpla nimic. Nu ne mai găseam lipsiți de apărare, vulnerabili, în fața cruzimii acelor vremuri, năzuind că aveam să fim respec-

tați și considerați egali cu ceilalți cetățeni din Elveția neutră. Îmi părea rău pentru cei care nu așteptaseră sosirea documentelor de „liberă trecere”, pentru că ar fi fost mai în siguranță cu ele în mână.

Astfel că ne-am îndreptat spre Budapesta la bordul unui vas fluvial, într-o dispoziție încrezătoare și pozitivă. Întreg traseul am discutat cu Sándor Nagy, căpitanul adjunct al companiei, cu care mai povestisem multe lucruri și înainte, pe vremea în care mă aflasem la infirmeria din Fülekk. Era un personaj ciudat și rezervat, dar când ne găseam singuri, își deschidea inima. Câteodată făcea lucruri cu adevărat surprinzătoare. Odată, de exemplu, s-a plâns locotenentului Meilinger în legătură cu faptul că-i dăduse niște ordine. Era atât de supărat, încât am crezut că-și va duce până la capăt amenințarea și îl va provoca la duel. Îmi amintesc că abia puteam să-mi păstrez calmul. Locotenentul Meilinger era totuși un om bun și, de multe ori pe timpul șederii noastre împreună, și-a dovedit caracterul onorabil. Nici Sándor Nagy nu era, în mod necesar, un om rău. Era anti-semit doar la modul teoretic, căci în viața lui nu bătuse vreun evreu. Nu era supărat pe toți evreii, ci doar pe cei care erau bogați. În fapt, în Losonc, unde fusese profesor de vioară, dăduse lecții multor copii de evrei bogați. Era iritat de faptul că aceștia locuiau în condiții mai mult decât confortabile, în timp ce el abia putea să-și ducă de pe o zi pe alta traiul din venitul mizerabil de dascăl. Deși călătoria cu vasul nu era cea mai potrivită ocazie pentru discuții, m-am hotărât să-l provoc. Îmi câștigase încrederea de când știam că, în ciuda gradului său, nimeni nu suferise vreo răutate din partea lui. Firea sa taciturnă și liniștită era completată de faptul că stătea toată ziua închis în „locuința” sa. Și prin fereastra camerei sale răzbătea sunetul viorii. Nici nu cânta așa de rău. Ca să vă faceți o idee despre cât de lipsit de răutate era, și-a împrumutat vioara unuia dintre camarazii mei prizonieri, care era un violonist destul de talentat, pentru a exersa! De altfel, în compania noastră erau mulți din lumea muzicii, care considerau muzica drept vocația

lor. Mi-l amintesc pe Peti Mádl, care cânta la pian, și pe Andris Sándor, care ciupea corzile la vioară. Când Andris a locuit cu mine, la baracă, cânta la vioară zilnic, după căderea nopții, așa de minunat încât și acum mai am în auz interpretările sale din compozițiile lui Mendelsohn și Beethoven. Îmi amintesc chiar și de acele spectacole pe care le-am pus în scenă la Füleke. Andris Sándor cânta minunat la vioară, Peti Mádl reușea să dea culoare câtorva bucăți la vechiul pian, uzat și dezacordat, Snubi Kohn, faimosul actor de la Vidám Színpad (Teatrul de Comedie) din Budapesta, ne întreținea cu scenete vesele, mulți alții urcându-se și ei pe scenă. Chiar și eu am recitat balade scrise de François Villon și alte poeme ale altor poeți.

Am ajuns la Budapesta târziu, într-o noapte fără lună, debarcând de pe vas în Piața Pálffy. Inima îmi bătea cu putere de emoția revederii orașului. Locuisem aici odată în pace, înainte de a fi recrutat, iar liniștea grea de-acum ce domnea pe străzi era spartă doar de sarabanda ghetelor noastre, lovind sacadat pavajul. Țipenie de om pe malul Dunării, doar o beznă apăsătoare. Am cotit pe strada Arena, oprindu-ne în fața sinagogii de acolo. În cele din urmă, ajunseserăm, mi-a trecut prin gând, vom putea să ne căutăm adăpost pentru restul nopții. Comandantul companiei, Briger, a bătut la ușa sinagogii destul de mult timp înainte ca o căpățână obosită, cheală, să se ștească la ferăstruica de siguranță a intrării.

„Cine ne deranjează din nou, nu vedeți steagul Elveției în fața clădirii?”, a bombănit bătrânul ușier cu ochelarii pe nas. Trebuie să fi crezut că eram soldați sau chiar din cei de la Crucea cu Săgeți, care făceau o „vizită” de noapte. Briger i-a explicat că eram evrei recrutați la muncă forțată și că aveam documente elvețiene de liberă trecere.

„Degeaba ați venit aici”, i-a răspuns somnoros bătrânul lui Briger. „Haide să vezi cu ochii tăi că nu numai că nu avem loc pentru toată compania ta, dar suntem așa de înghesuiți încât nu mai încap nici măcar o singură persoană”.

Atunci, cineva a sugerat să ne îndreptăm spre cazarma Albrecht, câteva cvartale mai încolo. Așa am și făcut. Supraveghetorul

cazărmii ne-a condus spre o sală mare și ne-a lăsat acolo. Deoarece fusesem tratați destul de decent, am avut oarece păreri de rău când ne-am luat rămas bun de la locotenentul Sándor Nagy și de la soldații săi din escortă. Ne-am promis să ne căutăm după încheierea războiului. În acea noapte, a trebuit să dormim direct pe podeaua tare, pentru că toate paturile fuseseră duse la spital în folosul soldaților răniți. Dimineața, m-am întâlnit cu un grup de lucrători-prizonieri din toată regiunea. Aici l-am reîntâlnit și pe Klein, care m-a confundat la început cu un prieten de-al său din copilărie, pe care nu-l văzuse de ani de zile. Când și-a dat seama că nu eram tovarășul de joacă din Szolnok, unde se născuse Klein și unde fusese mobilizat la muncă forțată, și-a cerut scuze, încercând să-i explice greșeala. Astfel, am ajuns să converșăm îndelung. În final, ne-a trecut prin cap ideea să dăm o raită prin oraș.

Ne-am dus direct pe strada Lehel, către Gara de Vest. La capătul străzii, sub un copac, zăcea un bărbat, nemișcat, învelit cu zia-re. Steaua sa galbenă abia se mai zărea de sub acoperitoarea improvizată. Un om în vârstă din apropiere, observându-ne șocul, ne-a spus că a fost împușcat de cei din Crucea cu Săgeți doar cu câteva clipe înainte. Îi ceruseră actele la control, dar nu avea la el de nici unele. Peste toate, nefericitul uitase să-și smulgă steaua galbenă de pe haină. Purtase pe el și o haină de blană, pe care i-o luaseră cei din Crucea cu Săgeți. Bătrânul a privit cu atenție în jur pentru a fi sigur că nu-l auzea nimeni și a continuat, în șoaptă: „Ăștia nu știu decât să ucidă și să fure”. Fără a mai spune nimic, și-a continuat drumul.

Din fericire, până în acel moment, nu ne întâlnisem cu comandourile celor din Crucea cu Săgeți. Încă nu știam nici cum arată. Ne-am întors pe strada Podmanicky, ajungând în fața unei frizerii. Amândoi ne-am oprit în același timp.

„Haide, să ne tundem și să ne bărbierim,” am exclamat. Klein a aprobat din cap și am intrat. Cred că eram primii clienți pe ziua aceea, pentru că în clipa în care am pășit în încăpere, ambii bărbieri s-au ridicat în picioare și ne-au făcut semn să ne așezăm.

Mirosul de săpun proaspăt s-a amestecat cu cel al spumei de ras. Deși nu erau de aceeași vârstă, cei doi meseriași erau peste vârsta de recrutare în armată. În timp ce ne bărbiereau, ne-au întrebat de unde venim, ce făceam și cum de nu eram în armată.

„Am scăpat din Transilvania”, am răspuns eu. „Am ajuns doar ieri, împreună cu părinții, iar acum ne pregătim să mergem la recrutare. De aceea, ne-am hotărât să ne tundem, pentru că cine știe când vom mai avea ocazia, dacă suntem trimiși pe front”. Au dat din cap aprobator. Am văzut în oglindă fața rasă, palidă și slabă a prietenului meu: buzele îi tremurau. Am fost tunși militărește, freză care era foarte la modă pe atunci, cu marginile rase. Eram amândoi aproape gata, ni se ștergeau firele de păr de pe gât, când ușa s-a deschis larg și doi bărbați bine clădiți au intrat înăuntru. Ambii purtau haine militare negre și cizme nemțești, înalte, din piele lucioasă, cu banderole „*Arpad*”, în dungi roșii, albe, verzi, pe mânecile tunicilor. Aveau armele atârinate de umăr.

„Perseverență!”, au salutat ei, urmând apoi un „*Zieg heil*” în stil nazist. Nu știu de ce, dar le-am răspuns și eu cu un „*Zieg heil*”, spunând, totodată, la rândul meu, tare, „Perseverență!”. Poate că asta ne-a salvat, cine știe? Barbierul mai în vârstă a fost cel care i-a îmbiat:

„O să ne ocupăm de voi imediat, vă rog să vă scoateți haina și să luați loc”. a spus el, arătând spre celălalte două scaune libere. „Mai doriți și altceva?”, ne-a întrebat apoi, întorcându-se spre noi. Am răspuns ca la comandă: „Nu”.

Am plătit repede, ne-am luat hainele și, cu un puternic salut „Perseverență!”, am dispărut. Am avut mare noroc că nu venisem cu o clipă mai devreme. Dacă ne-ar fi verificat documentele, cu siguranță că ne-am fi aflat în pericol de moarte, pentru că nu aveam nici un fel de acte la noi. După ce am ajuns la cel mai apropiat colț de stradă, Klein s-a oprit și m-a prins de umăr. Am crezut că o să leșine pe loc; din fericire, a reușit să își revină în câteva clipe. „Totul e în regulă acum”, m-a asigurat el. „Dar dacă mă gândesc că ticăloșii ăștia ne-ar fi putut prinde, nici nu

mai pot respira. Sunt sigur că am fi sfârșit ca acel amărât de sub ziare”.

Am parcurs încet strada Podmaniczky, spre bulevardul Arena. Abia făcuserăm câțiva pași când am zărit două femei. Veneau în direcția noastră și am recunoscut-o pe una dintre ele ca fiind prietena cea mai bună a nepoatei mele, o fată înaltă, slabă, pe nume Zsuzsa. Am fost fericit să întâlnesc în sfârșit o veche cunoștință, dar fericirea mea nu a durat prea mult, pentru că atunci când m-a recunoscut, mi-a făcut semn cu capul să nu o salut. Am trecut unul pe lângă celălalt ca doi străini, de parcă nu ne-am mai fi văzut niciodată. Klein nu observase nimic din toate acestea și doar mai târziu, după ce ele dispăruseră, i-am spus și lui. A fost destul de surprins.

„Știi”, i-am explicat eu prietenului meu, „singurul motiv pentru care mi-ar fi plăcut să vorbesc cu ea era să aflu ce s-a întâmplat cu rudele mele, unde le-aș putea găsi. Poate că ei ar cunoaște vreun loc unde să ne putem ascunde până la sfârșitul războiului”. Mai târziu, am aflat că Zsuzsa reacționase în acel fel pentru că se ascundea cu ajutorul unor acte false și că prietena ei catolică habar nu avea pe atunci că era evreică.

Am decis cu Klein să nu ne mai întoarcem la cazarmă, ci să mergem pe bulevardul Hermina, unde locuisem înainte de a fi înrolat. Pe bulevardul Arena am văzut mulți oameni, dar am evitat să ne uităm direct la vreunul dintre ei. La pasajul Ajtosi-Durer am văzut trei membri ai Crucii cu Săgeți verificând actele oamenilor, așa că ne-am întors și ne-am îndreptat spre bulevardul Thököly. Era mai multă lume aici, dar la colțul străzii Stefania am dat din nou peste Crucea cu Săgeți. Din fericire, nu ne-au considerat demni de inspecție și au trecut pe lângă noi, fără să ne verifice actele noastre „invizibile”. Am trecut pe lângă sinagoga de pe bulevardul Thököly și inima mi-a bătut cu putere în piept când am văzut un membru al Crucii cu Săgeți care tocmai ieșea din sinagogă. Pe atunci, nu știam că acolo fusese executată mătușa mea Margit de către acele temute comandouri din Crucea cu Să-

geți. În final, am ajuns pe bulevardul Hermina, unde, încetinind pasul, i-am arătat lui Klein fosta mea locuință, pe partea opusă a străzii. În vreme ce priveam clădirea care ascundea atâtea amintiri, mi-a revenit dinaintea ochilor ziua în care am fost obligați, pentru prima oară, să purtăm acea rușinoasă stea galbenă. La ieșirea din casă, fără să mă uit în stânga ori în dreapta, m-am îndreptat spre bulevardul Gizella. Cei care treceau pe lângă mine din direcție opusă nu se holbau decât la steaua galbenă de pe pieptul hainei mele. Ar fi fost frumos să le pot vedea sufletele, să le citesc gândurile, să știu ce simt și ce gândesc cu adevărat despre toate acestea. Mă simțeam umilit și jenat, abia așteptând să ajung odată la atelierul unchiului meu, unde munceam pe atunci. În următoarea zi, am îndrăznit chiar să mă plimb prin oraș. Cu cât mă apropiam mai mult de centrul Budapestei, vedeam pe stradă tot mai mulți oameni cu stea galbenă. Ne priveam unii pe alții cu o anumită tristețe: „noi suntem poporul ales al lui Dumnezeu”, iar acum purtăm semnul celor „aleși”. Dar aleși de către cine? De îndată ce am ajuns pe strada Dob, mi-am căutat prietenii, familia Árvai. Doamna Árvai mi-a deschis ușa și a strigat spre una din camere:

„Ági, a venit cineva să te vadă” – și privirea i-a căzut pe steaua galbenă, ochii pierzându-și pentru o clipă strălucirea. Ági s-a repezit la intrare, m-a privit, apoi s-a uitat la stea și, cu o voce gravă, zâmbind blând, a rostit doar atât: „Of, Doamne, ce ciudat...” Zâmbetul i-a dispărut și s-a retras înapoi în cameră.

„Știi, a spus doamna Árvai, „de când ne-au obligat să purtăm steaua galbenă, Ági nu a mai ieșit din casă. Chiar și eu am mers la cumpărături în Piața Klauzál și m-am simțit stânjenită să port acest însemn, dar m-am obișnuit repede. De fapt, sunt atâtea evrei aici, încât, în curând, cei care poartă steaua vor fi mai mulți decât cei care nu o poartă”.

„Unde se vor fi aflând cu toții acum?”, mă întrebam, în timp ce mă învârteam prin fața casei. O cunoscusem pe Ági ca membru al sinagogii din Zugló. Acolo era un grup de actori care exer-

sau sub îndrumarea unui artist faimos – Jenő Szigeti. (Se știe foarte bine că, în acea perioadă, legile anti-evreiești interziceau ca actorii evrei să urce pe scenă.) Am fost prezentat membrilor grupului de către prietenul meu, Pista Hermann, care făcea deja parte din grup, considerând că mă voi descurca. Deși am urcat pe scenă pentru a recita doar niște poezii, ambiția mea nu era aceasta. „Unchiul” Jenő m-a convins să mă alătur lor în calitate de actor, repurtând un destul de mare succes. Îmi amintesc cu drag de ultima noastră premieră. Am jucat scenete din piesele clasicilor literaturii universale, personaje precum Cyrano de Bergerac, Hamlet, Csongor és Tünde, Pista Hermann interpretându-l pe Cyrano, iar eu pe Hamlet și Csongor, Ági Árvai, Kati Katona și Vali Susiskji preluând rolurile feminine.

Klein, văzându-mă pierdut în hățișul amintirilor, m-a scuturat de umeri. „Stai, încă sunt copleșit”, i-am cerut. Mi-am dat seama că s-ar cuveni să-i fac o vizită lui Mátyás Boros, secretarul aripei tinere a Uniunii Meșteșugarilor. Și eu eram membru al acestei uniuni și speram să ne poată adăposti; dar unde se afla el? M-am uitat în direcția bulevardului Thököly, unde doi indivizi cu însemnele Crucii cu Săgeți îmbrânceau un bărbat. Am mai aruncat o privire casei unde locuisem – părea a fi goală. M-am gândit că ar trebui să ne apropiem, dar nu am avut curajul. Știam că are un adăpost antiaerian, unde ne-am fi putut ascunde o vreme. Înainte, rudele mele și un alt cuplu evreu locuiseră în vilă, iar vecinul era un farmacist catolic, bun la suflet. Riscul nu ar fi fost așa de mare, și totuși nu am îndrăznit; așa că ne-am întors la cazarma militară Albrecht.

Aici, agitație mare. În vreme ce noi ne plimbam prin oraș, mulți fugiseră, mai ales cei din Budapesta. Din acest motiv, Klein a căutat în sala mare resturile companiei noastre, mult diminuate. A doua zi, s-au făcut recrutări pentru muncă. Am răspuns apelului, în speranța că, în timp ce ne aflam la lucru, am fi putut găsi un ascunziș. Ne-au făcut să străbatem pe jos tot bulevardul Váci. Ne-au dus în șantierul naval, unde ne-am petrecut toată ziua încăr-

când lingouri de aluminiu pe o barjă fluvială. Era o muncă cu adevărat grea, dar am primit ceva de mâncare și ni s-a permis să luăm o pauză. În următoarea zi, ne-au recrutat pentru curățatul gunoiului; după ce ne-am gândit puțin, am hotărât să acceptăm. Ne-au dus până la Insula Csepel, cu tramvaiul. Insula Csepel era sediul unui mare centru industrial, unde fabricile deținute de familia Manfred-Weiss și alte companii își desfășurau activitățile productive. Fiind escortați de soldați ai Armatei ungare, ne-ar fi fost ușor să scăpăm, dar întrebarea era: unde? Patrulele Crucii cu Săgeți puteau fi văzute peste tot, verificând actele pietonilor. Nu se punea problema să ne asumăm riscul. Munca nu era deloc grea, iar la amiază ne dădeau supă de pui cu fasole și un colț de pâine. La întoarcere, am încercat din nou să găsim o cale de scăpare, dar nu s-a ivit nici una. Lui Klein i-ar fi plăcut să ajungem cumva la Szolnok, unde era sigur că vecinii săi ne-ar fi ascuns până la sfârșitul războiului. Dar cum să răzbatem până acolo? Fără acte în regulă ar fi fost foarte periculos, iar camarazii ne-au prevenit că documentele noastre de liberă trecere nu ne-ar fi fost de nici un folos, pentru că gărzilor Crucii cu Săgeți nici că le păsa de astfel de acte, aflate în mâinile evreilor. Dacă ne prindeau, în cel mai bun caz ne-ar fi bătut, dar de multe ori cei prinși erau considerați drept fugari și împușcați în cap, pe loc. Ne-am petrecut toată noaptea discutând și încercând să întocmim planuri de evadare, care, în final, păreau, toate, fără nici o șansă. „Iaide să dormim și dimineața vom găsi o soluție”, mi-am slătit prietenul.

În ziua următoare nu am mai fost scoși la muncă, ci ne-am petrecut-o plimbându-ne prin curtea din fața cazarmii, încercând să întocmim un noi planuri de evadare. La un moment dat, am observat doi bărbați în uniforme negre apropiindu-se de noi de pe bulevardul Lehel. S-au oprit nu departe de gardul curții. Am crezut că mă voi transforma într-o stană de piatră. Unul dintre ei s-a dovedit a fi nimeni altul decât camaradul meu din Fülek, Vajda! Când am vrut să mă ridic și să merg să vorbesc cu ei,

au început să se îndepărteze, cu pas vioi. Ar fi fost riscant să îl strig sau să merg la el, pentru că l-aș fi deconspirat. Nu a fost singurul prieten care a ales această cale pentru a se salva pe el însuși și, poate, și pe alții. Bunul meu prieten din Cluj, Jászi Mayer, care acum locuiește în Israel, a purtat uniforma Crucii cu Săgeți și a salvat sute de evrei din mâinile ucigașe ale adevăraților membri ai Crucii cu Săgeți. Inclusiv pe cei ce reușiseră să evadeze și care, până la urmă, au fost prinși și duși pentru a fi împușcați pe malurile înghețate ale Dunării.

I-am spus lui Klein despre întâlnirea mea vizuală cu Vajda. I-a părut rău că nu reușisem să vorbesc cu fostul prieten, pentru că ar fi fost posibil să ne poată ajuta să ajungem la Szolnok.

După prânz, ne-am hotărât să mergem la Gara de Vest, proiectată de celebrul arhitect francez Eiffel, pentru a cerceta zona și, mai ales, pentru a vedea dacă circulau trenuri spre Szolnok. De îndată ce am ajuns pe bulevard, au început să sune sirenele antiaeriene și toată lumea s-a grăbit spre adăposturile publice. Am încercat să ne întoarcem la timp la cazarmă, dar o patrulă în civil ne-a obligat să intrăm într-o clădire. Nu am îndrăznit să coborâm în pivnița unde oamenii ne-ar fi putut deconspira, așa că am fost forțați să așteptăm în casa scărilor. Bombardamentul a ținut multă vreme, una din bombe căzând chiar pe clădirea învecinată, făcând-o pe cea în care ne aflam să se zguduie din temelii. Era întuneric când sirena a anunțat sfârșitul bombardamentului; ne-am grăbit spre cazarmă. La intrare, sergentul de gardă ne-a certat și ne-a îmbrâncit înăuntru. În momentul în care am intrat, în sala cea mare unde locuiam s-a aprins lumina. Am înghețat. Nici unul dintre cei prezenți nu era camarad de-al nostru. Un locotenent înalt, cu umeri lați, stătea în fața noastră cu doi soldați lângă el.

„Acuma v-ați găsit să vă întoarceți?”, a întrebat sarcastic. „Ei bine, o să vă arăt eu plimbare”. Și fără nici un avertisment, ne-a dat amândurora doi pumni atât de tari, încât eu m-am prăbușit pe unul dintre soldați, care, la rândul său, a început să

mă bată. Același lucru s-a întâmplat și cu Klein. Când s-au potolit, ne-au aruncat într-o cămăruță, unde i-am găsit pe camarazii noștri. Le-am relatat ce ni se întâmplase.

„Nu știu dacă ceea ce o să vă povestesc o să vă facă să vă simțiți mai bine”, a spus Berger, alt camarad de la Füle. „Și eu am fost bătut destul de rău de acel individ sadic. Îl cunosc: a fost profesor de educație fizică la liceul unde am învățat. Îi ziceau «Îngerul»”.

„Fire-al naibii, nu ne-a tratat deloc cum ne-ar fi tratat un înger”, a remarcat cineva, „pentru că aproape că i-a omorât pe unii dintre noi”.

Dimineața ni s-a ordonat să ne strângem lucrurile și să ne aliniem. Am luat-o din loc, parcurgând bulevardul Kaiser Wilhelm, peste Podul Franz Ferdinand către gara Kelenföld din Buda. Acolo, am fost înghesuiți în vagoane de transportat carne și am fost duși până la minele de bauxită din Gant. Întrucât linia frontului se apropia tot mai mult, am fost purtați prin Bodaj, Mor, Fertőrákos, iar apoi, de la Szombathely, am fost duși până la Deutsch-Schutzen, unde autoritățile ungare ne-au predat nemților. Așa am ajuns eu în acest loc, în munți, îndreptându-mă spre un viitor incert, nesigur, imposibil de anticipat.

*

După nouă zile de marș aproape neîntrerupt, am ajuns la periferia satului Mathausen, asemeni unor stafii umblătoare, numai piele și os, cu moralul la pământ și complet epuizați. Lumea mea era întoarsă pe dos, pentru că pierdusem de mult legătura cu tovarășii din companie, iar singurul prieten, Klein, se târa și el, lângă mine, lipsit de speranță. Noaptea se așternuse peste case când am ajuns în sat și încă se mai puteau ghici ochii din spatele perdelelor, urmărind masa înfricoșătoare de oameni în care ne transformasem. Era clar că nu era prima oară când vedeau o astfel de priveliște.

*

La câțiva ani după război, când am făcut prima mea călătorie postbelică la Mathausen, am reușit să vorbesc cu unii dintre bătrânii de acolo. Și, cu toate că au recunoscut că trăiseră toată viața în acel sat, au declarat că nu văzuseră niciodată nimic, că nu aveau nici cea mai vagă idee că la doar doi kilometri distanță, în vârful dealului, se aflase un lagăr de concentrare, cu două crematorii, unde sute de oameni erau exterminați și incinerați zilnic. Vă vine să credeți?

*

Cu trei zile în urmă, când ne lăsaseră să facem un popas la Steyer, unii dintre cei mai bine informați camarazi ne-au comunicat că eram duși la Mathausen, dar nu aveam habar ce avea să însemne asta pentru noi. Nu știam că acest loc era un „*Vermichtungslager*”. Când oamenii din preajmă vorbeau despre aceste lagăre, dacă se întâmpla vreodată să vorbească, nu voiam nici măcar să iau în calcul posibilitatea ca aceste locuri să existe cu adevărat. Pe atunci, eram convins că eram duși la Mathausen doar cu scopul de a fi puși la muncă. Steyer a fost primul loc unde, după o săptămână întreagă de marș, ni s-a dat supă caldă, cu bucăți de carne în ea. Ne-a picat foarte bine, având în vedere că ultima dată când băusem ceva cald fusese cafeaua primită în dimineața plecării noastre de la Deutsch-Schutzen. Zece au prînit și niște pâine neagră – și unul dintre camarazi a împărțit-o pe-a lui cu noi. Stăteam în picioare, urmărind fiecare mișcare cu atenție. Decideam în comun cine avea să primească următoarea bucată de pâine. Așa împărțeam totul între noi. Pentru că unchiul Sanyi era cel mai în vârstă, am hotărât ca el să primească toate firimiturile rămase după ce am rupt pâinea, pe lângă felia ce i se cuvenea de drept. Era al treilea său an de muncă forțată și trecuse și prin ororile din Ucraina.

Drumul a traversat mai multe sate mici, dar în momentul în care ne vedeau venind, locuitorii se retrăgeau în case. Probabil că fuseseră sfătuiți sau chiar li se ordonase să facă asta de către gărzile noastre, dar unii dintre ei pândeau curioși la ferestre. Într-unul din sate, o femeie în vârstă, fără a asculta avertismentele, stătea în fața gardului, ștergându-și lacrimile. Au mai fost câțiva curajoși, care ne-au aruncat pâine și alte bucate pe drum, dar gărzile nu ne-au lăsat să le luăm de jos. În acele zile, am fost nevoit să adun melci din șanțurile de la marginea drumului, pe care îi prăjeam și îi mâncam în timpul popasurilor. Dacă nu găseam melci, adunam urzici sălbatice pe care apoi le mâncam cu poftă, deși nu aveam sare sau margarină.

Într-una din acele zile, am trecut printr-un sat foarte mic, ce părea complet nelocuit. Așa că am părăsit coloana, intrând într-o curte, unde am găsit niște resturi de fructe uscate lângă gard. Am rupt o bucată din acel conglomerat și am ascuns-o sub haină. După ce una din gărzi a trecut de mine, m-am alăturat șirului în marș, fără să fiu observat. Am fost destul de norocos să ajung din nou lângă Klein, care era îngrijorat din cauza dispariției mele bruște. I-am arătat ce găsisem, am împărțit captura în două, mestecând fericiți. Nu simțeam nici un gust, dar îngurgitarea ne-a lăsat senzația că mâncasem pe săturate. Mai târziu, am aflat că acel fruct nu era nimic altceva decât pulpă uscată și presată rămasă de la merele sau perele folosite la producerea rachiurilor; era utilizată drept furaj pentru vite. Și noi am rumegat-o asemeni vitelor.

*

A mai trebuit să mărșăluim doi kilometri până la intrarea în lagăr. Până acolo însă, trupe SS aflate la marginea drumului ne-au înghiontit, noi înaintând extrem de încet. Evident, era foarte important pentru ei ca noi să ajungem cât mai repede la locul

execuției. Cerul de deasupra dealului era acoperit de o lumină prevestitoare de rele. Mi-am târât picioarele îngreunate spre acea lumină ciudată, care mă apropia și mai mult de lumea mitică și înspăimântătoare din poveștile lui *Bal Sem Tov*. Semăna cu lumina misterioasă care luminează raiul în albastru deschis, împodobit cu aur. În sala imensă se află o masă imensă, acoperită cu o față de masă din mătase albă ca neaua, iar lângă masă se înșiruie la nesfârșit scaune goale, de aceeași culoare. În fața fiecărui scaun se află un sfeșnic de aur, decorat cu pietre prețioase; lumânările luminează puternic sala, învăluită de o muzică liniștită și minunată. Aceste lumânări nu se sting niciodată, pentru că, așa cum spun poveștile lui *Bal Sem Tov*, sunt flăcările sufletelor oamenilor buni, care vor însufleți din nou trupuri la venirea lui Mesia.

*

Noaptea se instalase. Aripile-i întunecate învăluiau deja întregul peisaj, iar eu continuam să înaintez către sursa de lumină, care devenea din ce mai mare, pe măsură ce mă apropiam. În vârful dealului, se ridica un edificiu asemănător unui castel; din spatele zidurilor acestuia emana acea lumină. De ambele părți ale drumului care ducea la el se aflau barăci vopsite ciudat și clădiri de piatră. În spatele nostru, nu era nimeni. Nu am făcut nici un efort ca să privesc tot înainte, deoarece ochii-mi erau fixați pe edificiul asemănător unui castel. Deasupra porții lui se afla o reproducere gigantică, sculptată în piatră, a zvasticii germane. Pe ziduri erau amplasate gherete pentru santinele, iar în jurul lui se întindea un gard înalt de sârmă ghimpată. Ce putea fi acest edificiu? Nu am avut timp de ghicitori, pentru că, de cum am ajuns la poartă, am fost îmbrânciți înăuntru. Lumina puternică venea de la reflectoarele imense care luminau curtea interioară, de parcă era zi. Clădiri mici flancau ambele părți ale uliței largi pe care a pășit „armata” nou-venită. Pe partea stângă, se înșirau barăci văruite, iar la dreapta se afla un edificiu asemănă-

tor unei fabrici cu două hornuri înalte, din care ieșea un fum gros, urât mirositor. Aici urma să trăim și să muncim, m-am gândit, intrigat. Dar gărzile ce strigau în germană mi-au întrerupt „reveria”. Ordinele „*Schnell*” și „*Weiter*” erau din când în când însoțite de strigăte de durere, venind din apropiere și de mai de departe. După câțiva metri, am cotit la stânga. Deja eram înghesuți unii în alții, astfel că ne împiedicam și ne loveam unii de alții pe pământul plin de pietre. Țipetele se puteau auzi tot de mai aproape și tot mai tare. Soldații SS ne-au îndrumat, lovindu-ne cu bastoanele și strigând: „*Funf... Funf...*” (ceea ce însemna că trebuia să stăm câte cinci în rând)! Când ne-am apropiat destul de mult, am descoperit motivul acestor comenzi. Tăiaseră o intrare lată de doi metri în gardul de sârmă ghimpată și prin această poartă trebuia să intrăm toți. Chiar și de aici se puteau auzi strigăte. Mă afluam la câțiva metri de gard, când a apărut un soldat SS, lângă intrare, cu un baston care avea cârlig în capăt. Era pregătit să lovească, când, brusc, mi-a venit o idee. Le-am sugerat camarazilor mei că, dacă aveam să intrăm în grupuri de câte cinci, nu va exista o a șasea persoană care să iasă din rând și să fie lovită în cap. Mi-au urmat sflatul și ne-am ținut în grupuri de câte cinci, dar, nu se știe cum, un camarad în vârstă din fața noastră a ieșit din rând. Într-o clipită, ticălosul cerber l-a lovit pe săracul bătrân. Acesta și-a pierdut cunoștința și a căzut la pământ, unde alte câteva trupuri zăceau nemișcate. Pe de altă parte, grupul nostru de cinci a fost norocos, reușind să trecem nevătămați. Când am privit în urmă, am observat că și Klein supraviețuise punctului „de trecere”. Împiedicându-ne de oameni care zăceau peste tot, am ajuns în cele din urmă la corturile de la marginea drumului; toate erau pline până la refuz. Așa că a trebuit să ne așezăm pe jos, sub cerul liber, asemeni altor mii care deja erau acolo. M-am învelit în pătură și m-am întins pe pământul rece, argilos. Peste noapte, au continuat să sosească alți tovarăși de suferință; ordinele strigate ale soldaților SS au continuat să se audă și ele, de asemenea. De fiecare dată când auzeam „*Funf... Funf...*”,

urmate de urlete de durere, corpul începea să-mi tremure. Mă simțeam de parcă eu eram cel bătut. Inutil să mai spun că am reușit cu greu să adorm.

Dimineața, când am deschis ochii, lumina soarelui m-a orbit. Un vânt rece m-a lovit peste față, mi-am ridicat capul pentru a vedea ce se petrece în jur – și aproape că mi-am pierdut răsuflarea când mi-am dat seama. Câteva mii de oameni erau întinși peste tot, acoperiți de păături, înghesuiți unii în alții, ca niște sardine într-o conservă, nemișcați asemeni morților. Un sentiment de frică m-a cuprins, o frică ce se asemăna cu cea pe care a aveam în copilărie când trecem pe lângă cimitirul evreiesc din Cluj. L-am înghiontit pe Klein, care era tăvălit lângă mine. Alarmat și un pic speriat, și-a scos capul de sub pătură și m-a întrebat, somnoros: „Ce-i? Ce s-a întâmplat?”

„Nimic”, am răspuns supărat, „doar uită-te în jur, să vezi unde suntem”. S-a sprijinit într-un cot, s-a uitat împrejur: era șocat. Și alții începeau să se trezească.

M-am ridicat, deși nu mi-era ușor. Acum vedeam și mai bine. Era o zonă imensă, ce fusese probabil odată acoperită de iarbă, dar acum era înecată de tone de noroi argilos. Locul era înconjurat de sârmă ghimpată, atârnată pe stâlpi de lemn, și, la intervale regulate, se înălțau turnuri de pază. Soldați cu mitraliere păzeau împrejmuirea. Se putea observa că lagărul acesta, așezat chiar lângă cel mare, înțesat cu rânduri nesfârșite de barăci din lemn, nu fusese ridicat cu mult timp în urmă. După cum am aflat la sfârșitul războiului, acest așa-numit *Zelltlager* a fost construit exclusiv pentru muncitorii unguri și evrei, luați cu forța din casele lor și puși la muncă silnică.

„Haide”, mi-am îndemnat prietenul încă învelit în pătură, „haide să facem o mică plimbare pe aici ca să ne căutăm camarazii de companie”.

Unii începeau să se miște încet, în timp ce alții abia își șteau capul ca să arunce o privire scurtă. Alții stăteau și priveau în jur, agitați încă. Mulți zăceau întinși pe pământ ca niște butuci.

Nu aveau nici măcar energia de a face cea mai mică mișcare. Din păcate, unii nu au răspuns la nici un efort făcut de vecinii lor pentru a-i trezi. Au rămas „adormiți” pe vecie.

Ne-am adunat lucrurile umede și ne-am îndreptat către corturi. Pe traseu, am scrutat în stânga și în dreapta, în față și în spate, sperând să zărim pe cineva cunoscut. Când am ajuns la ultimul rând de oameni, un miros teribil ne-a surprins nările. În spatele corturilor se aflau câteva rânduri de latrine, unde femei și bărbați se ușurau și, nu departe de acestea, un lung șir de oameni își așteptau rândul să ia apă de la o țeavă ruginită, ce ieșea din deal și din care curgea un fir subțire de lichid. Ne-am așezat la rând și am așteptat să ne umplem gamelele și să bem din lichidul transparent. Până când am ajuns la țeavă, trecuse deja în jur de o oră; eram, totuși, mulțumiți că făcusem rost de apă, încât nu ne păsa deloc că așteptasem. Eram ca acei rătăcitori pierduți în deșert, lipsiți de vlagă, dar care, atunci, când zăresc în depărtare o oază, își recapătă puterile în speranța că setea le va fi în curând astâmpărată. Asta atâta timp cât oaza e reală și nu un miraj.

Mi-am ținut mâinile sub jetul de apă al țevii, încercând să-mi spăl murdăria de pe ele. Dar celor din spatele meu nu le-a convenit deloc: „Doar nu crezi că vom sta să așteptăm până când te dezbraci și faci o baie! Nu ți-a trecut prin cap că restul așteaptă doar ca să bea și ei?” Mi-am luat repede gamela și, după ce am umplut-o, am plecat. Klein, care tocmai scăpase și el, a venit la mine și amândoi am luat o înghițitură mare din gamele. „Măcar acum nu vom muri de sete”, i-am spus cu un zâmbet forțat. Faptul că reușisem să luăm niște apă ne dădea speranțe. Am urmărit rândul lung și șerpuitor al celor care așteptau să se aprovizioneze și m-am întrebat ce s-ar întâmpla dacă apa ar fi oprită.

*

Timpu trecea fără să avem nimic de făcut. Nu puteam nici presupune ce planuri aveau cu noi. Poate că urmau să ne ducă la muncă, chibzuiau eu, ce altceva puteau face cu atâția oameni? Nu mi-a trecut niciodată prin minte că nemții vroiau doar să ne lichideze. Pe atunci, nu mă bătea gândul la așa ceva. Nu aveam nici cea mai mică idee că edificiul ce semăna cu o fabrică, cu cele două coșuri înalte, fumegânde, dar care emanau mirosul acela suspect, n-avea nimic a face cu o activitate industrială: erau, pur și simplu două hornuri de crematorii, care trimiteau spre cer sufletele și cenușa unor făpturi umane.

Dintr-o dată Klein a spus: „Știi, când ne-am apropiat de lagăr azi-noapte și am zărit acea clădire imensă și barăcile dinăuntru, mai speram încă. M-am gândit că după tot marșul și toată foamea, soarta ni se va schimba în bine. Doar după ce ne-au împins aici și am văzut că ucid oameni așa cum măcelarii ucid animalele la abator, mi-am pierdut toată speranța. E oribil chiar să mă gândesc la toate acestea”. „Trebuie să avem încredere și să credem cu tărie că vom reuși să supraviețuim acestor orori. Nu trebuie să renunți, pentru că asta o să te ducă la moarte. Ține-te tare, fii puternic”, am încercat eu să-îmi îmbărbătez prietenul. „Vei vedea, vom supraviețui și lucrurile se vor întoarce în favoarea noastră până la urmă”. Eram surprins chiar și eu de aceste cuvinte de încurajare, pentru că nu aveam nici cel mai mic motiv să ne păstrăm speranța. Poate credeam că optimismul în astfel de momente lipsite de speranță ar fi putut ușura lucrurile pentru ceilalți și pentru mine. De unde am avut această energie, nu știu nici azi.

Conversația cu Klein a avut loc în fața unuia din numeroasele corturi. Eram pe punctul de a pleca în urma discuției cu Klein, când o față cunoscută a apărut din acel cort. Era fața tristă, plină de lacrimi a lui János Vajda, camaradul meu din Fülek. Când m-am apropiat de el, a părut tulburat și m-a privit cu suspiciune, de parcă îi eram complet necunoscut. Confuzia lui nu a durat

mult și, în câteva clipe, ne îmbrățișam de parcă eram prieteni de o viață. Cu toate că era fericit să mă vadă, fața i-a rămas împietrită de durere.

„Ce ți s-a întâmplat? Ce necazuri ai?”, l-am întrebat.

„Nu de mine e vorba..., dar...”. Vocea i s-a înecat. „Oh... Miki e mort. Pare așa de ireal, așa de îngrozitor, așa de oribil!” Și zicând acestea, a izbucnit în lacrimi și și-a prins capul cu mâinile-i osoase. După câteva momente, a continuat: „A murit în brațele mele, azi-noapte. Știi, era cel mai bun prieten al meu. Eram ca niște frați, el și cu mine”.

Eram împietrit de șoc, nu-mi venea să cred ce auzeam. Mi-era imposibil să îmi imaginez că Miki nu mai era printre noi. În grajdul de la Füle, unde întreaga companie era din nou împreună, vecinii mei erau „cuplul” Vajda – Lindenbaum. Le spuneam așa pentru că o asemenea prietenie, care se înfiripase încă din vremea copilăriei, era într-adevăr un lucru rar. Locuiau în aceeași casă din Budapesta, fuseseră la aceeași școală, stătuseră în aceeași bancă, colindaseră împreună orașul și, ca ceilalți copii, bătuseră mingea în Parcul Sfântul Ștefan. Încă îmi amintesc chipul vesel și negricios al lui Miki. El și Vajda puneau întotdeauna la cale pozne, ca să ne înveselească. Chiar și la Füle erau întotdeauna împreună, ca niște siamezi.

Vajda se afla în fața mea, singur, topindu-se pe picioare, numai piele și oase, cu fața nebărbierită, cu ochii plini de lacrimi, tremurând din tot corpul. Acest Vajda nu era cel pe care îl știam, ci o cu totul altă persoană. Zâmbetu-i etern i se ștersese de pe buze și riduri adânci îi înconjurau ochii. Am încercat să-l consolez, dar am observat că și eu plângeam, alături de el. În acea zi, m-am întâlnit cu mulți dintre foștii camarazi de la Füle, toți fiind îndurerați la aflarea veștii morții lui Lindenbaum. Toți îl plăcuseră. După ce i-am adus un omagiu și am plâns pentru tovarășul nostru de suferință, am căutat să dau peste cineva care să știe mai multe despre ceilalți. Atunci am aflat că prietenul meu, Geszti, nu supraviețuise marșului forțat și, după Steyer, rămăs-

ese în urmă. Cât despre soarta lui, nimeni nu știa nimic sigur, dar toți bănuiam.

Geszti era unul dintre dragii mei tovarăși de suferință, pe care am început să-l cunosc mai bine la Fülele. Era destul de neîndemânatic și răsfățat. Povesteam împreună multă literatură, filosofie..., deh, despre viață. Înainte de război, scrisese, parțial ca hobby, parțial ca să câștige niște bani de buzunar, așa-numitele povestiri despre cowboy de „un pengő”, folosind bineînțeles pseudonime englezești, de rezonanță. Mi-a spus de nenumărate ori cum, odată ce toate ororile vor lua sfârșit, avea să se înscrie la cursuri de istorie și filosofie la universitate, că dorea să se apuce de scris romane serioase. Și dacă nu ar fi sfârșit în Holocaust, e foarte probabil că ar fi fost acum un scriitor din Fülele la fel de faimos ca cei doi scriitori din Fülele ai secolului XX: Efraim Kishon și Major Otto.

După ce am sosit la Budapesta din Fülele, ne-am întâlnit de câteva ori în cazarma Allbrecht. Nici atunci nu am înțeles de ce nu se ascunsese, de ce nu rămăsese cu vreo cunoștință apropiată, pentru că avea destui prieteni creștini. Repeta într-una că vroia să treacă prin această experiență, ca și toți ceilalți. În plus, nu vroia să pună în pericol pe nimeni. Era foarte periculos să ascunzi un evreu, fiind pedepsit chiar și cu moartea. Pe de-o parte, trebuia să-i dau dreptate, dar, după cum îi spuneam și lui, dacă aș fi avut cea mai mică șansă și aș fi cunoscut pe cineva care să vrea și să poată să mă ascundă, nu aveam nici cea mai mică îndoială că aș fi rămas în Budapesta. După război, am aflat că au existat destul de multe familii creștine care, riscându-și viața, au ascuns și au salvat evrei. Așa s-a întâmplat cu Weisz, bărbierul companiei noastre. Dar Geszti a venit cu noi prin Gant, Bodaj, Mor, Fertőrákos, Deutsch-Schutzen și mai departe. Dacă ar fi reușit să mai supraviețuiască puțin. Cred că nu mai putuse suporta psihic întregul șir de orori și umilințe. Era clar că în ultima zi devenise foarte deprimat. Era destul de sceptic, în general, considerând optimismul meu și încrederea în viitor surprinzătoare. Dar dau

să cred că nu numai psihicul îl doborâse, ci și faptul că, picioarele, pline de răni, se infectaseră și dăduseră în cangrenă. Nu mai era nici o șansă de-a i le putea salva. Deși îi arătasem de multe ori cum să-și înfășoare obielele, altfel prea subțiri, în jurul lor, nu reușea niciodată să le lege corect. Avusesem ocazia să povestim în timpul unei pauze pe drumul nostru spre Eisenerz. Singura sa nemulțumire de atunci a fost că materialul îi rănisese piciorul, dar nu-mi dezvăluise că rana i se infectase și era plină de puroi. Doar la Mathausen am aflat de dispariția lui – și pierderea m-a afectat nespus de tare, pentru că vorbisem mult despre cum prietenia noastră avea să dăinuiască chiar și după război.

*

„Când am plecat de la Steyer”, și-a continuat Sándor povestea, „Geszt se simțea deja foarte rău. O vreme am făcut tot ce ne-a stat în putință pentru a-l ajuta ca să nu trebuiască să pășească pe piciorul rănit. Când am făcut următoarea haltă, am observat că, atunci când încercase să-și potrivească pansamentul pe rană, acesta i se lipise de vârful piciorului. Degetele i se înnegriseră și era clar că dăduse în cangrenă. După ce am plecat de acolo, a mai venit sprijinit de noi pentru o vreme, dar apoi ne-a rugat să-l lăsăm să se odihnească puțin. Ne-a spus că ne va ajunge din urmă. Am observat prima gardă trecând pe lângă el, fără să spună o vorbă, dar nu am nici cea mai vagă idee ce s-a întâmplat după aceea, pentru că drumul a cotit... De-atunci, nu l-am mai văzut”.

Această veste tristă m-a făcut să mă simt și mai descurajat, plin de amărăciune. Cum poate cineva suporta atâta durere? M-am străduit să îmi ascund starea, pentru a evita să-i supăr și pe ceilalți, mai ales pe prietenul Klein.

*

A mai venit încă o noapte în care am adormit cu greu. Geszti, cu fața sa mare de tătar, cu mustața sa lungă, pe care și-o răsucea cu degetele, mi-a apărut în vis. Stăteam sub un castan mare și povesteam cu înfocare. Încercam să ne adăpostim de căldura verii la umbra copacului. Și, dintr-o dată, au apărut nori mari și negri deasupra noastră; s-a pornit furtuna. Cerul a bubuit și a tunat, iar fulgerele străluceau în jurul nostru. Unul din fulgere a lovit chiar copacul sub care ne aflam noi. Am văzut cum fața albă a lui Geszti s-a făcut neagră ca tăciunele. Am strigat și atunci m-am trezit cu senzația că cineva mă scutura de umeri. Era Klein, care crezuse că mi se întâmplase ceva. I-am spus că avusesem un coșmar. Mi-au venit în minte „frumoasele” zile petrecute la Fülelek. Amintirea camarazilor de-acolo mă bântuia. Pe atunci, eram plini de dorințe și speranțe ascunse. Eram cu toții bărbați tineri, în jur de douăzeci de ani, și, la urma urmei, când să fii atât de optimist dacă nu la acea vârstă?

*

După ce mi-am scos capul de sub pătură, mi-am dat seama că pe deasupra taberei bătea un vânt rece. În acea dimineață, am primit drept mic dejun ceva ciudat, care se presupunea a fi cafea neagră, iar la amiază încă o supă de morcovi; de data acesta, nu s-a mai dat deloc pâine. Mi-am petrecut întreaga zi plimbându-mă prin tabără, căutând cunoștințe vechi. I-am făcut o vizită și lui Jancsi Vajda. Se afla nu departe de intrarea în lagăr, cu ochii ațintiți în depărtare, de parcă și-ar fi căutat prietenul pierdut. Când l-am salutat, m-a privit puțin surprins. A dat doar din cap. M-am așezat pe pământ, lângă el, așa cum se face când ne aflăm în *suvet* (noi, evreii, stăm pe pământ timp de șapte zile când jelim moartea unei rude, a unui membru de familie sau a cuiva drag). Amândoi tăceam, cu privirea ațintită în depărtare.

Nu știam ce să spun ca să-l înveslesc. Cu acel nod de supărare din gât, plin de lacrimile pe care nu le vărsasem, nu-mi puteam găsi nici vocea. Puțin mai târziu, i-am strâns brațul în semn de compasiune, m-am ridicat și am plecat. Nu s-a opus, pentru că era evident că vroia să fie lăsat singur, pentru a comemora în gând amintirea prietenului său, cu a cărui dispariție nu putea să se obișnuiască.

Zilele petrecute în lagăr treceau aproape la fel. Când abia ajunseseam acolo, evenimentele tragice m-au șocat. Odată cu trecerea timpului, într-un fel m-am obișnuit cu ele. Monotonia mă făcea să mă simt indiferent și deprimat – singurul lucru care mă ținea în viață era speranța că îmi voi găsi tatăl și pe cei dragi mie. Credeam cu încăpățănare că speranțele mele vor deveni realitate. Acest sentiment de siguranță mă stăpânea, așa cum credea că Mesia va sosi în curând îi stăpânește pe evreii *hasidimi*. Aceștia cred cu fanatism că Mântuitorul va sosi și că va învia morții și va duce toți evreii și poporul ales a lui Dumnezeu înapoi pe pământurile Israelului. Mă pregăteam în fiecare zi pentru acea zi în care aveam să-mi revăd tatăl. Iată ce mă ținea în viață și mă împiedica să mă cufund într-o apatie totală.

*

În timp ce hoinăream prin tabără, am salutat multă lume, mai ales pe cei bătrâni, sperând să dau peste cineva din Transilvania. În primele zile, nu am întâlnit nici o persoană care să facă parte din lumea mea. Renunșasem la orice speranță când, într-o zi, am observat un tânăr care stătea în fața unui cort și mă privea de parcă mă cunoștea. La apropierea mea, m-a întrebat:

„Spune-mi, nu ești din Cluj?”

Am avut senzația că leșin; mi-am revenit repede, pentru a-i răspunde:

„Ba da, într-adevăr, sunt din Cluj, dar tu cine ești?”

Chiar nu-mi aminteam să îl fi întâlnit vreodată pe acest tânăr din fața mea.

„M-am schimbat mult”, a spus băiatul pe un ton amar. „Eu sunt Majse..., știi, Majse Pick, fiul lui Sameș de la sinagoga *Poale Tedeck*. Nu-ți amintești?” A continuat cu o voce nesigură: „Obişnuiam să jucăm fotbal împreună în curtea din spatele sinagogii. Voi ați venit împreună cu tatăl vostru să vă rugați la sinagoga noastră”.

Mi-am adus aminte de clădirea mare a sinagogii de pe strada Malom. Aveam înaintea ochilor și cel mai mic detaliu. Lângă intrarea principală, erau niște scări, iar la dreapta se ridica o casă cu un nivel, în care locuia rabinul Mandelbaum. Chiriașii locuiau la primul etaj. La stânga intrării principale, în clădirea lungă, locuia Pick, *Sameș*-ul. Curtea din spatele sinagogii, unde ne jucam cu o minge din zdrențe, era acoperită de iarbă. Bineînțeles, eram niște copii la acea vreme. Mai târziu, m-am mutat la Budapesta, astfel că nu ne-am mai întâlnit. După atâta timp, amândoi ne schimbaserăm foarte mult. Deși e posibil, dacă nu ar fi purtat pălărie, să-l fi recunoscut după părul său roșu ca focul.

După ce ne-am îmbrățișat, am început să plângem din cauza durerii și suferinței pe care le acumulasem pe drum încoace. Cei care treceau pe lângă noi, credeau probabil că eram frați, care fuseseră despărțiți multă vreme. De îndată ce am reușit să mă reculeg, am început să-l întreb tot felul de lucruri. Pentru că era cu doi ani mai tânăr decât mine, nu fusese recrutat la muncă forțată. Fusese deportat din Cluj, iar apoi aruncat în vagoane de tren... Înainte să poată continua, l-am întrerupt și, cu o voce agitată, l-am întrebat:

„Spune-mi..., mi-ai văzut cumva părinții, pe tatăl meu?”

„L-am văzut pe tatăl tău în fiecare zi în ghetou și la Auschwitz, de asemenea”.

„La Auschwitz?”, am exclamat surprins. „Am primit o carte poștală scrisă de ei de la Waldsee!”

„Nu, nu”, a încercat el să-mi explice, „acea cartea poștală trebuie că a fost scrisă la Auschwitz. Îi lasă pe toți să le scrie celor dragi, dar folosind doar cuvintele pe care ei le impun. Nu există nici un loc numit Waldsee, dar nu am aflat acest lucru decât mai

târziu. Auschwitz e un lagăr de concentrare, asemănător cu acesta, dar mult mai mare și mai înspăimântător”.

„Chiar l-ai văzut? Cum arăta? Era bine?”, am insistat eu.

„Da, l-am văzut de câteva ori. Pentru că știa să picteze, sarcina lui era să inscripționeze pe cazărmi numere și semne de avertizare. Date fiind condițiile, arăta bine. Cel puțin cât am fost eu acolo”.

Inima îmi bătea cu putere. Am fost cuprins de o bucurie de nedescris, pentru că îmi dorisem de atâta timp să aud că părinții mei erau cât de cât bine și în viață. Îmi venea să strig tare: Ascultați, toți, sunt așa de fericit că tatăl meu e bine și în viață. Oh, Doamne, m-am gândit, mi-ai răspuns la rugi. Să te văd încă o dată, dragă tată, să te revăd, îmi tot repetam privind spre cer. De îndată ce mi-am revenit, l-am rugat să-mi spună tot ce consideră că merita spus. Când ajunseseră în ghetou? Când fuseseră luați din Cluj? Ce se întâmplase după? Știa ceva despre sora mea mai mare și despre mama? Voiam să aflu tot cât mai repede.

Doar după ce a căscat pe săturate, a început să vorbească. În primul rând, mi-a povestit cum fuseseră duși în ghetou și cum se formaseră grupuri din rudele și cunoștințele oamenilor. Credincioșii de la Congregația de la sinagoga *Poale Tedeck* erau atât de uniți, încât aproape că formau o colonie.

„În ghetou, am reușit să ne descurcăm cumva, dar ziua în care au început să ne urce în vagoane este o zi pe care nu o voi uita niciodată. La aproximativ un kilometru distanță de gară, dat fiind că fusese distrusă în întregime de raidurile aeriene, așteptau mai multe vagoane pentru vite. Jandarmi cu pălării cu pene de cocoș ne împingeau cu baionetele, obligându-ne să urcăm. Nu avea nici un rost să protestăm la brutalitățile lor, pentru că vagoanele erau deja supraîncărcate, dar ei continuau să ne îndese ca pe niște sardine într-o conservă. Nu le păsa deloc și am avut noroc să nimeresc în același vagon cu părinții tăi. Călătoria a durat trei zile, timp în care toată mâncarea și apa s-au terminat. Vagoanele erau pline de oameni bolnavi și de morți. Nimeni nu a venit să ne ajute când ajungeam în vreo stație și strigam după ajutor. Au fost opriri unde

doar am stat și am așteptat ore întregi. Nu am văzut pe nimeni în afară de soldații care ne păzeau. Și chiar dacă am fi văzut pe cineva, soldații nu i-ar fi lăsat să se apropie de noi”. Puteam să-i simt suferința din voce, în timp ce povestea. „Nu aveam habar unde ne duceau, dar unii au început să speculeze cum că eram duși în Germania la muncă. Abia așteptam să ajungem la destinație, la cât de oribile deveniseră condițiile în care ne găseam. Nu știam de câte zile călătoream, când, într-o zi, la una din gări, am observat că era multă forfotă împrejur. Am auzit o voce puternică, ca un lătrat de câine, ținând un discurs în germană. În cele din urmă, ușa vagonului s-a deschis și cineva a strigat: „*Raus..., alle raus los..., los..., schnell*”. Afară, afară, repede! Eram cu toții slăbiți, mai ales cei în vârstă, astfel că nu ne era ușor să coborâm din vagon. Așa cum se face cu câinii, am fost împinși afară și forțați să ne așezăm în rând sub amenințarea baionetelor, cu care mulți dintre noi eram loviți. Ni s-a spus să ne lăsăm bagajele și apoi au început să facă o selecție. Prima dată au separat familiile, apoi au separat bătrânii și copiii de cei tineri și de toți ceilalți care puteau munci. Deoarece nimeni nu știa exact ce însemnau toate acestea, s-a instalat panica. În jurul nostru se puteau auzi urlete și rugăminți. „Vă rog, nu-mi luați copilul! N-o să vă las să-mi luați mama de lângă mine! Luați-mă și pe mine!” Rugămințile erau în van. Apoi au început să ne îmbrâncească cu o brutalitate și un sadism nemaîntâlnit până atunci. Cu deosebire, îi loveau și-i băteau pe cei care îndrăzneau să se împotrivescă, pe cei care nu se supuneau ordinelor. După selecție, eu am ajuns în aceeași baracă cu tatăl tău. Era cu inima distrusă, amărât pentru că fusese despărțit de mama și de sora ta”.

*

Mulți ani după sfârșitul războiului, mama mi-a spus că tata își făcuse planuri să fugă din Ungaria în România. Era un ascultător fidel al posturilor de radio din Londra și Moscova, până în ziua când autoritățile au confiscat toate aparatele de radio deținute

de evrei. Nu își făcea iluzii despre ce avea să se întâmple cu poporul nostru, cu toți evreii care erau prinși. Auzise despre lagărele de concentrare. Mama nu fusese însă de acord și, pentru mult timp, s-a simțit vinovată pentru că ea se întorsese de la Auschwitz, dar tatăl meu nu.

Pick a apucat să-mi povestească multe despre ce se întâmplase la Auschwitz. Mi-a relatat despre camerele de gazare și despre crematoriile care funcționau non-stop, noapte și zi. Că toată lumea era rasă în cap. Nici nu-mi puteam imagina așa ceva. Mama și sora mea fără păr? Deși eram mic pe atunci și nu îmi amintesc, știu că mama avea părul tuns foarte scurt și că purta o perucă din motive religioase. Mi-era și mai greu să-mi imaginez sora cheală, fără lungul său păr blond.

Am făcut o înțelegere cu Pick, promițându-i că îl voi vizita din când în când; ne-am despărțit cu mare greutate. I-am rămas veșnic recunoscător pentru că îmi adusese vești despre ai mei. Asta mi-a dat putere să cred că mai aveam o șansă să supraviețuiesc, să depășesc toate acele orori.

*

L-am căutat pe Klein și, zărindu-l, i-am făcut de la distanță semn cu mâna. Și-a dat seama că eram într-o dispoziție bună.

„Ce e? Ce s-a întâmplat? Nu cred că vrei să-mi spui că s-a terminat războiul, așa-i? Vom fi eliberați din acest iad?”

Nu am fost deloc surprins la ce-i trecea prin cap, dat fiind că toată lumea aștepta și spera să se întâmple asta.

„Mă tem că nu îți pot da vești atât de bune, dar am fost cuprins azi de o mare bucurie..” I-am povestit despre întâlnirea mea cu Pick și despre noutățile cu privire la părinți. În timp ce-i împărtășeam toate acestea, mă cuprindea din nou bucuria. Simplul fapt că puteam vorbi despre părinții mei îmi dădeau un sentiment de ușurare, chiar dacă știam că se aflau în lagărul de concentrare de la Auschwitz. Doar că atunci nu știam ce însemna asta, de fapt, pentru ei. Oricum, am încercat să mă consolez cu

gândul că nu dormeau afară sub cerul liber, ci la adăpostul barăcilor. Klein era bucuros să audă veștile bune și fericit că eram eu fericit. M-a ascultat cu atenție. Când am terminat, și-a ridicat ochii și a spus:

„Foarte bine pentru tine!” Și am simțit suferință în vocea lui. Apoi, cu un căscat adânc, a adăugat: „Și eu am mers să-mi caut vechi cunoștințe. Mi-a întâlnit vechiul tovarăș de companie, Many. Mulți dintre ei au fost exterminați”.

Noaptea aceea, când m-am acoperit cu pătura și am închis ochii, am fost cuprins din nou de un sentiment benefic de împăcare. Mi-am închipuit că războiul se terminase, că aveam dinaintea ochilor mulțimi de oameni bucueroși și fericiți. Eram în gara din Cluj, decorată cu flori multicolore, așteptând sosirea trenului care îmi aducea părinții acasă. Erau clipe de emoție și tensiune. Se vedea deja fumul gri al locomotivei, ridicându-se până la cer. În cele din urmă, garnitura a sosit și pasagerii au început să coboare. I-am identificat de la distanță. Primul a coborât tatăl meu, care s-a întors să o ajute pe mama. Soră-mea mai mare, ca o căprioară, a sărit de pe scările vagonului. A fost prima care a ajuns la mine, dintr-un salt, și a început să mă îmbrățișeze atât de tare, încât nu mă puteam mișca. Părinții erau deja lângă mine; i-am îmbrățișat pe amândoi deodată. Nu puteam vorbi, vocile ne erau sugrumate de nodurile din gât și de lacrimile ce ni se rostogoleau din ochi. Dar nu erau lacrimi de durere și suferință, ci de imensa bucurie de a fi din nou împreună. Voiam să îi țin în brațe și să nu-i mai las niciodată să plece. De cum ne-am liniștit, am început să le spun ce aveam de spus. Le vorbeam ca și cum tocmai se întorseseră dintr-o lungă vacanță și nu ca unor oameni întorși din iad, de unde puțini se mai întorc.

Părinții știuseră prea bine că nu mă mutasem la Budapesta, în 1942, de plăcere. A trebuit să plec acolo nu doar pentru că Biki Eger fusese luat din casa unde locuia, dar și pentru că exista pericolul ca Jászi Mayer să fie arestat. S-a dovedit că Biki Eger a fost închis într-un lagăr de concentrare. Eram convins că mai devreme sau mai târziu aveam să împărtășesc aceeași soartă, dat

fiind că nu eram doar vecini și buni prieteni, dar participasem amândoi la acele întâlniri ilegale, așa-numitele „ceaiuri”, organizate de Ajutorul Roșu. Nu că aş fi avut o misiune sau o poziție importantă în cadrul organizației, pentru că tot ce făceam eu era să iau parte la aceste „ceaiuri” și să recit poezii, parte la care mă pricepeam destul de bine, după cum mi s-a spus. Recitam poezii de mari poeți, precum Ady, Attila József și, din când în când, baladele mele preferate de François Villon, traduse de György Falúdy. Mai rar, citeam cu glas tare din propriile mele poezii revoluționare. Cea mai mare „infracțiune” a mea a avut loc atunci când m-am întâlnit pe stradă cu prietenul meu Jászi. Abia mă salutase, după ce privise cu atenție în jur pentru a se asigura că nu ne urmărea nimeni, și a scos dinăuntrul hainei un pachet plat, împachetat în ziar, și mi l-a vârat repede sub haină. Vorbea așa de precipitat, încât tot ce am înțeles a fost să merg acasă și să ard totul. Apoi a șters-o, iar eu am luat-o în direcția opusă, îndreptându-mă liniștit spre casă. De cum am ajuns, am desfăcut pachetul, ca să-mi dau seama că era un morman de fluturași. Am citit unul și, cu toate că nu-mi amintesc întreg textul, știu că se cerea sfârșitul războiului și incita oamenii care munceau în industria militară la sabotaj. Se încheia cu sloganul „Pace, muncă și pâine”.

Când s-a împrăștiat vestea că fuseseră arestați, că multe din cunoștințele mele fuseseră reținute și că poliția din Someșeni torturase câțiva până îi omorâse, m-am decis să plec la Budapesta. Unul dintre unchiile mei locuia la Budapesta, așa că i-am scris o scrisoare. Răspunsul a venit repede, prin care mă informa nu numai că ar fi bucuros să mă vadă, dar că putea să-mi asigure și un loc de muncă. Iată cum am ajuns să lucrez la fabrica de nasturi a unchiului meu din Budapesta. Era de treabă, dar puțin zgârcit. În schimbul muncii mele, îmi dădea mâncare, adăpost și câțiva bani de buzunar.

În 1943, când tatăl și sora mea mi-au făcut o vizită, tata mi-a spus că, nu mult după plecarea mea, doi detectivi de poliție au

venit să întrebe de mine. „O știi pe mama ta”, a început tata să povestească, „plângea în timp ce le spunea detectivilor cum ai plecat de acasă brusc, fără să-ți iei măcar rămas bun și chiar a dramatizat întreaga istorie. I-a implorat să facă tot ce le stătea în putință pentru a te găsi, pentru că tu erai singurul ei băiat. După plecarea detectivilor, am lăudat-o pentru purtarea ei atât de curajoasă și demnă. Ce mi-a spus atunci a fost că lacrimile-i fuseseră adevărate., ca să înceapă să plângă din nou, așa cum făcea de fiecare dată când se gândea la tine”. Tata zâmbea în timp ce-mi evoca toate acestea.

Le-am trimis părinților scrisori, dar întotdeauna cu adresă și cu nume de retur false, folosind limbaje codate. Așa încât doar ei puteau să-și dea seama ce scria acolo. Mama mi-a scris că, după plecarea mea, tata devenise abătut. Îi era foarte greu să se obișnuiască cu absența singurului său fiu. Era la fel de dureros și pentru mine să fiu de departe de casă și de familie, care pentru mine era sacră. Nu mai departe, serile de vineri erau fantastice. Tata și cu mine ne întorceam de la sinagogă, pentru masa de cină, acoperită deja cu o față de masă strălucitor de albă, pe care se aflau sfeșnice cu câte patru lumânări, toate aprinse pentru Sabbath. Lumina liniștitoare a lumânărilor scălda odaia mică, dar întotdeauna încărcată de o atmosferă fericită, de familie. Tata ne binecuvânta, pe mine și pe sora mea, cu mâinile așezate pe capetele noastre. După care ridica cupa de argint umplută cu vin kosher și, cu vocea sa caldă, de bariton, spunea o rugăciune *kaddish* pe vin. Toți murmuram rugăciunea, o dată cu el. Și, după ce spuneam tare rugăciunea *brochet*, toată lumea putea să bea o gură de vin. După aceea, ne spălam cu toții pe mâini, iar tata rostea rugăciunea sa *brochet* pentru *barches*, care este o pâine *chalah*, semidulce, specială, pe care mama o pregătea pentru sărbători. După ani și ani de repetiții, toate aceste seri de vineri, Sabbath și alte zile de sărbătoare, mi-au rămas adânc în memorie. Când tata tăia prima felie din pâinea specială și lua prima îmbucătură, își exprima satisfacția prin două exclamații de în-

cântare și dădea din cap aprobator. Pe tot parcursului ritualului, nimeni nu avea voie să scoată o vorbă. Apoi, după ce toată lumea înghițise prima sa îmbucătură de pâine dulce-sărată, tata remarcă: „S-a copt foarte bine. E bună și pufoasă”. Pe mama, care auzise aceleași cuvinte de laudă de multe ori de-a lungul anilor, aprecierile tatei o făceau să se simtă bine. Răspundea cu modestie: „Nu te cred, întotdeauna spui asta”. Dar când vedea că, atât bunica, cât și cei doi copii ai săi erau încântați, ochii ei se umpleau de bucurie. Urma apoi piftia de pește alb, care nu lipsea niciodată. Mai târziu, în primii ani de război, când nu se mai găsea pește adevărat, mâncam o imitație de piftie de pește. Chiar și imitația era atât de bine preparată de mama, încât îmi lăsa gura apă; îmi amintesc chiar și acum gustul ei special. În fiecare sâmbătă, aveam drept aperitiv faimosul „*ajer mit zweibel*” (ceapă cu ouă), după cum se numește în idiș. La prânz nu lipsea nici *solet*, care este o mâncare de fasole cu untură de găscă și picioare de găscă. Acasă, îi spuneam *csulont*. Prepararea acestor bucate se făcea în după-masa de vineri, când le duceam la brutăria lui Hellman, pentru a se coace bine în cuptorul de cărămidă și pentru a fi proaspete și cu o aromă apetisantă pe când ajungeau la noi în farfurie. Acea veche zicală, „Deși săraci asemeni șoarecilor de biserică, mâncau asemeni pisicilor de palat”, ni se potrivea de minune. Deși nu trăiam deloc în confort, tata făcea întotdeauna tot ce era în stare pentru a ne asigura cele necesare. Fără îndoială, pentru asta muncea din greu. Familia noastră obișnuia să invite studenți de la țară, care studiau la seminarul evreiesc, *jeshiva bocheret*, din Cluj, la prânz în timpul săptămânii, la cina de vineri seara sau la masa de Sabbath. Unul din citatele favorite ale tatălui meu era următorul: „Unde e destul de mâncat pentru cinci, e întotdeauna loc pentru al șaselea”.

*

Ce minunat va fi! Îmi puneam dorințe, în timp ce stăteam sub pătură, pentru vremea când vom fi toți împreună, în jurul masei

festive. Chiar și așa, biata bunică din Șimleu Silvaniei ne va lipsi mult. Pe cât de mult am iubit-o, pe atât mă iubise și ea. Și prietenii, care veneau la mine în vizită, o considerau o doamnă foarte de treabă. În timp ce noi discutăm, ea stătea în fotoliul său și ne privea prietenos. Avea întotdeauna ceva înțelept de spus, iar plăcerea noastră era să o ascultăm cu atenție. Ne dădea tuturor nume inventate de ea. De exemplu, îi spunea, prietenului meu Jászi, „Nyúrgó”. Pe un alt prieten, care studia filosofia, îl numea „Zofus”, apelativ care derivă din cuvântul german *zaifen*, însemnând a înfuleca. Așa mi-a poreclit toți prietenii.

*

Întâlnirea cu Pick mă emoționase într-atât, încât m-am chinuit să închid ochii, fără a reuși nicidecum să adorm. Amintirile din trecut continuau să mi se deruleze în minte ca niște filme pe ecranul alb. Când eram copil, îmi plăcea la nebunie să merg la cinema și eram fericit când filmul avea un final fericit. De s-ar fi sfârșit și viața mea așa!

*

Nu prea eram dezamăgit de existența mea de până atunci. Pe lângă toate dificultățile, viața mea fusese plină de culoare, chiar schimbătoare și câteodată foarte agitată. Trăisem multe momente interesante, pe care le și notasem chiar într-un jurnal. Din păcate, tot ce am avut vreodată, inclusiv jurnalul, s-a pierdut în timpul războiului. Ceea ce a rămas au fost experiențele mele și toate acele amintiri reținute în cotloanele minții, pe care le-am salvat până în acea zi când aveau să devină proprietatea tuturor. Astfel încât generațiile viitoare de evrei să știe că am supraviețuit. Bineînțeles, sunt multe lecții de învățat despre acele vremuri – și acestea trebuie studiate de istorici.

Primul (1938), al doilea (1939) și al treilea (1941) set de legi care restricționau drepturile legale umane și internaționale ale

evreilor din Ungaria ne-au forțat, în special pe noi, cei mai tineri evrei din Ungaria, să alegem una din cele două variante după sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial.

Prima posibilitate a fost să ne alăturăm organizațiilor sioniste, dat fiind că în Ungaria și, în special, în Transilvania de dinainte de război, până în 1949, existau destul de multe astfel de organizații. Mai ales în timpul războiului, aripa stângă *Hasomer-Hacair* a mișcării sioniste a jucat un rol important. Membrii săi, deghizați în uniforme militare germane și ale Crucii cu Săgeți din Ungaria, au salvat, riscându-și propria viață, viețile evreilor din ghearele adevăratei Cruci cu Săgeți. În ultimii patruzeci de ani (data redactării acestor memorii – 1991), rolul lor principal a fost mușamalizat. După cum probabil se cunoaște, principalul obiectiv al acestor organizații sioniste era să îi ducă pe evrei înapoi în ținuturile natale din Israel-Palestina. Israel-Palestina se afla pe atunci sub guvernare britanică și deși, pe baza Declarației lui Balfour, evreilor li s-a promis dreptul la o patrie, promisiunea a început să pară o iluzie, un vis imposibil, un fel de utopie ne-realistă. Chiar și așa, au existat oameni care au ales această cale pentru că erau convinși că singura modalitate de a rezolva „problemele” evreilor era înființarea unui stat evreu.

Cea de-a doua alternativă pentru noi, evreii din Europa Centrală și de Est, era să urmăm calea socialismului internaționalist. Chiar înainte de izbucnirea ultimului război mondial, mulți dintre noi aleseseră calea idealurilor socialiste, deoarece aceste idealuri îndrăzneau să se opună tuturor formelor de opresiune, fie ea religioasă, etnică sau rasială. Din acest motiv, nu numai muncitorii, ci și mulți tineri din clasa de mijloc, cu studii înalte, erau atrași de mișcările de tineret socialiste internaționaliste.

*

Meditam, pe jumătate visând, în timp ce stăteam întins pe pământul rece, argilos, din lagărul de concentrare de la Mathausen, când, dintr-o dată, am auzit un bubuit venind din depărtare, adus

de vântul de primăvară. Undeva departe se dezlănțuia o furtună, m-am gândit și, curios, mi-am scos capul de sub pătură. Era întuneric beznă și puteam vedea norii groși deasupra. Bubuitul s-a întetit și m-am gândit ce norocos fuseserăm că nu plouase deloc de la începutul „lungului nostru marș”. Știam că ar fi fost o adevărată tragedie, pentru că dacă am fi fost prinși de ploaie, mulți dintre noi ar fi făcut pneumonie și ar fi murit. Deodată, am auzit zgomotul unui avion apropiindu-se. Instinctiv, mi-am acoperit capul cu pătura. Trebuie că sunt avioane la antrenament de noapte sau în misiune, m-am gândit, în timp ce aparatele zburau chiar pe deasupra noastră. Cu toate astea, de cum trecuseră de noi, am auzit șuieratul bombelor aruncate, urmat de explozii puternice care făceau să se cutremure pământul. Toate acestea s-au întâmplat atât de repede, încât, pe când am început să ne ridicăm în picioare și să fugim cuprinși de panică, avioanele erau deja departe. Tot ce am auzit pe urmă au fost strigătele și țipetele de durere ce veneau dinspre corturi. Să fi fost Forțele Aliate cele care ne bombardaseră?, m-am întrebat. Nu era posibil, pentru că știau sigur că aici se afla un lagăr de concentrare plin de oameni nevinovați, ținți prizonieri. Gemetele și strigătele pline de durere au continuat destul de mult timp.

Eram împietrit de frică la gândul că avioanele se puteau întoarce oricând să bombardeze întreaga tabără, până se va alege de ea praful și pulberea. Tot ce puteam face era să mă strâng ca o minge sub pătură, știind foarte bine, mai ales după raidul cu bombe și rafale de mitraliere căruia abia îi supraviețuiserăm la gara din Bodaj, ce ne aștepta dacă era să trecem din nou printr-o astfel de experiență terifiantă. Acel atac nu ne fusese destinat nouă, ci vagoanelor de tren care transportau soldați germani. Dacă ar fi știut atacatorii că acele vagoane duceau doar niște nenorociți de muncitori evrei recrutați la muncă forțată, înghesuiți mai rău ca vitele, puțin probabil că le-ar mai fi atacat.

Dimineața când m-am trezit și am mers să arunc o privire, locul unde se aflaseră corturile arăta ca un câmp de bătălie. M-am grăbit și eu într-acolo, pentru a afla ce se întâmplase de fapt.

Se adunase o mulțime prizonieri și nu a fost ușor să-mi dau seama cum stăteau lucrurile. Am răsuflat ușurat când am văzut că cortul lui Pick și a lui Vajda era intact. În cele din urmă, m-am întâlnit cu Pick, care se apropia de mine dinspre zona bombardată.

„Ce s-a întâmplat?”, l-am întrebat.

„Azi-noapte o bombă a lovit unul din corturi. Mulți au murit pe loc și încă și mai mulți au fost grav răniți. Am ajutat până acum răniții,” a spus el cu mare tristețe. După care s-a uitat atent în jur să vadă dacă era cineva prin apropiere și mi-a șoptit în ureche: „Unul dintre băieții din cortul nostru era afară la latrină și a putut desluși însemnele avioanelor. Jură că erau avioane germane!”

„Avioane germane?”, m-am arătat eu uluit. „De ce ne-au bombardat? E posibil să fi greșit?”

„Nici vorbă, nu a fost deloc din greșeală. Băiatul care a văzut însemnele a spus altora și mulți dintre aceștia au ajuns la concluzia că bombardamentul a fost deliberat, cu intenția de a uide cât mai mulți dintre noi”. A făcut o mică pauză, după care a continuat: „Noaptea trecută a sunat de parcă se pregătea o furtună, dar unul din cei mai vârstă din cortul nostru, care a fost soldat, ne-a spus că erau «howitzer», tunuri care pot să arunce bombe la mari distanțe!”

Toate acestea însemnau că linia frontului se apropia tot mai mult. Așadar, eliberarea noastră nu era nici ea departe.

În următoarea dimineață, trupe SS au sosit în lagăr și au înconjurat zona taberei unde locuiam împreună cu prietenul Klein. Ne-au aliniat și ne-au scos din tabără prin poarta deschisă în șârma ghimpată. Am fost duși printre barăcile identice ale secțiunii mai mari a lagărului. Am putut observa „casele” date cu var. În fața fiecăreia, așezaseră flori și pământul era proaspăt greblat. Totul era curat și ordonat. Chiar și aici, unde ne aflam noi, la doar câțiva metri de crematoriile prin ale căror coșuri tone de fum plin de cenușă înălțau spre eter ceea ce mai rămăsese din miile de oameni asemeni nouă. Un zid format din soldați SS înar-

mați se ridica în fața barăcilor. Prin ferestrele sclipind de curățenie puteam vedea oameni ciudați, îmbrăcați în haine dungate, exact așa cu îmi povestise Pick despre Auschwitz, privindu-ne la rândul lor. Am ieșit din lagăr prin aceeași poartă prin care intrasem prima oară, de data aceasta larg deschisă. În spatele ei, se întindea un drum îngust, de-a lungul dealului. Și aici erau barăci, dar acestea erau ridicate din cărămidă și piatră, în jurul lor mișunând soldați SS. Apoi am trecut prin oraș, unde, în spatele gardurilor care înconjurau curțile caselor, zăream femei în vârstă urmărind curioase trista priveliște a șirului nostru în zdrențe. În curând, am părăsit și localitatea. Pentru o vreme, am mărșăluit, mai bine-zis ne-am târât de-a lungul malurilor Dunării. Fluviul era la o distanță de un braț și ne amintea multora dintre noi de casă. Puțin mai târziu, ne-am abătut de la șoseaua principală și am început să coborâm pe un drumeag prăfuit. Pe ambele lui margini se vedeau câmpuri acoperite de o vegetație bogată. Puțin mai târziu, am identificat niște plante galbene, înflorite, pe care nu le mai văzusem până atunci. Pe atunci, nu știam că acestea aveau să devină o sursă binevenită de hrană pe parcursul lungului nostru marș și că aveam să-mi risc chiar și viața pentru ele.

*

Gândurile-mi erau în cu totul altă parte. Nu știu de ce, poate pentru că eram foarte înfometat, dintr-o dată m-am trezit că-mi imaginez ce minunat ar fi să pot mânca un borcan de smântână cu o felie de pâine. Poate, dar nu, sigur, pentru că aceste două feluri erau ceea ce primeam la micul dejun în Fülele. Mai auzeam vocea lui Irene, șefa de la bucătărie: „Ernő, du-te cu Kati și aduceți-mi un butoi de smântână”.

Era bine să mai ies din când în când din incinta bucătăriei. „Frigiderul” satului era la doar câteva sute de metri distanță. Se-măna cu o pivniță de vinuri. Irene ne avertiza întotdeauna, necăjindu-ne parcă: „Și aveți grijă să nu vă pierdeți prin pivniță,

c-o să răciți!” Kati se înroșea, stânjenită, dar își păstra expresia feței serioasă. Știam că mă plăcea, dar din cauza legii care interzicea amestecarea raselor, de care am mai vorbit, nu voiam să-i arăt nici un fel de interes. Când am coborât pentru întâia oară acolo, am observat că era stânjenită de situație. Când am ajuns în fundul pivniței, și-a dat seama că lăsase lacătul afară și putea să-l ia oricine. A urcat scările repede, ca o vulpe, iar eu i-am privit coapsele plinuțe, de obicei acoperite de rochia groasă. Stăteam și o priveam. La întoarcere, a fost la fel de rapidă, dar a uitat de ultimele trei trepte. Din fericire pentru ea, am reușit s-o prind în cădere. Pentru câteva clipe, am ținut-o strâns în brațe. I-am simțit pieptul tare și respirația grăbită. Totul n-a durat decât câteva secunde. Am lăsat-o cu părere de rău din brațe, dar ea a încercat să rămână acolo, agățându-se de umărul meu. Nu am scos nici o vorbă, dar era clar că aveam același gând. Și ea știa prea bine ce s-ar fi întâmplat dacă am fi avut o relație serioasă. Astfel că am apucat unul din butoaiele cu smântână și ne-am întors pe scările lunecoase. M-am asigurat că am închis pivnița. Kati a observat și ea că mâinile îmi tremurau. Când am privit-o direct, s-a înroșit și a râs oarecum rușinată. „Începeam să cred că v-ați pierdut!”, ne-a tachinat Irene, necăjindu-ne, dar cu cele mai bune intenții. Și ca de obicei, mi-am primit recompensa pentru ajutor, adică un polonic de smântână și o bucată mare de pâine proaspătă.

*

Visarea mea cu ochii deschiși a fost brusc întreruptă de pocnetul unei împușcături. Care a fost urmat de un altul. Șirul în marș s-a oprit pentru o clipă, toți căutând în urmă. Atunci mi-am dat seama că traversam un câmp întins, cultivat cu cartofi. Un număr mare dintre noi ieșiseră din rând și începuseră să sape în căutare de tuberculi. Doi dintre ei erau de-acum întinși la pământ, atinși de gloanțe, alții scormoneau în continuare, în timp ce majoritatea căutătorilor de hrană se grăbea să reintre în șir. S-a mai

auzit o împușcătură, urmată de cunoscutele ordine cu care ne obișnuiserăm: „*Weiter..., los..., los..., nicht austreten*”. Și în acel moment, împușcăturile au devenit din ce în ce mai frecvente, urmate de sunetul înfundat al proiectilelor lovind în carne și oase. Ulterior, s-a răspândit cu repeziciune zvonul că cei care ieșiseră din șir și rămăseseră în urmă au fost împușcați și părăsiți pe marginea drumului. Normal că pe mulți dintre noi ne-a cuprins panica. Eu am fost și de data aceasta destul de norocos, pentru că am reușit să-mi păstrez calmul și că, în goana de întoarcere la coloană, încălțările nu m-au lăsat baltă.

*

Soarele era deja sus pe cer când am fost lăsați să luăm o mică pauză. Mulți culegeau iarba groasă din jurul nostru și se îndopau cu ea. Împreună cu Klein, căutam melci, dar nu am avut parte de un asemenea jinduit festin, așa că ne-am alăturat acțiunii de înfulecare a ierbii. Forțele ne slăbiseră de la mâncarea din lagăr din ultimele zile; eram cu toții niște grămezi de oase acoperite cu un strat subțire de piele. Fără îndoială, arătam ca toți ceilalți. De fiecare dată când priveam fața lui Klein, trăiam un șoc. Un strat foarte subțire de piele îi acoperea fața-i osoasă; fiind nebărbierită, abia se putea distinge. O identitate facială pe cale de a fi pierdută.

În timpul acestei prime pauze, cu toții ne-am dat cu părerea în legătură cu destinația noastră. Acei dintre noi care credeau că întreg lagărul de concentrare de la Mathausen era evacuat pentru că linia frontului se apropia tot mai tare, erau cei mai aproape de adevăr.

„Atunci, de ce ne duc doar pe noi?”, a întrebat unul din tovarășii de suferință. „În realitate, cu toții am văzut că nu era nici un semn ca sectorul mai mare de sus să fi fost evacuat”.

„Poate ne duc undeva la muncă”, a intervenit un altul.

A trebuit să punem capăt discuțiilor, pentru că ni s-a ordonat din nou să ne mișcăm. Un lucru de care eram cu toții siguri

era că ne îndreptam spre vest, pentru că, puțin câte puțin, puteam distinge în depărtare piscurile acoperite de zăpadă ale Alpilor. Iar după canonada tot mai puternică a tunurilor venind din est, puteam deduce că germanii erau atacați cu multă înverșunare. Cât despre situația exactă la vest de noi, nu aveam nici o informație cât de cât plauzibilă, cu excepția faptului că Aliații lansaseră un atac masiv pe două fronturi pentru a ne elibera pe toți de naziști și fasciști. Mărșăluisem doar câțiva metri, când am auzit din nou împușcături. Am știut că alții din șirul nostru fuseseră uciși de ticăloși, de „gărzile” noastre. Când am ajuns în vârful unui deal înalt, am privit în urmă și am văzut că eram o coloană de mii de inși, care mărșăluiau către o țintă necunoscută, nebuloasă.

*

Popasul nostru de după-amiază s-a nimerit să se afle la începutul unei porțiuni de drum ce trecea printr-o mică pădure. Când am dat să căutăm locuri de odihnă pe marginea drumului, am observat că terenul din jurul nostru era acoperit de plante galbene. Deși eram conștient de riscul pe care mi-l asumam, pentru că nu demult fusesem martorul tragediei de pe câmpul cu cartofi, l-am prins pe Klein de mână și am dispărut. Din fericire, garda se afla de cealaltă parte a convoiului și la oarece distanță. Deși acțiunea noastră îndrăzneată a durat doar câteva secunde, mie mi s-au părut câteva minute. Frica distorsionează percepția timpului. Am fugit acolo unde creșteau plantele galbene și am smuls repede cât mai multe tulpini. Apoi ne-am grăbit să ne alăturăm șirului. Cei care ne văzuseră îndrăznind să părăsim coloana erau nerăbdători să ne vadă înapoi vii. Și Klein s-a întors cu bine. Cei din imediata apropiere erau curioși să vadă ce reușiserăm să culegem. Unul dintre ei ne-a spus că ceea ce recoltasem nu era altceva decât rapiță. Ne-a explicat și la ce folosește. Alții, inspirați de curajul nostru, s-au grăbit să culegă și ei. Doar după ce soldații au tras câteva gloanțe pe deasupra capetelor lor, s-au întors spășiți în șir.

Am împărțit rapița, pe care am mestecat-o în timp ce mă-șaluiam. Paznicul cel mai apropiat, observând agitația ciudată din secțiunea noastră, s-a apropiat pentru a-și dea seama de ce punem la cale. Am ascuns repede restul buruienilor în haină și mi-am continuat înaintarea cu capul sus, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Abia pășiserăm câțiva metri, când am văzut cum paznicul din apropiere și-a potrivit arma în poziție de tragere și cum un corp a explodat de la împușcătura ce țâșnise instantaneu, prăbușindu-se la pământ. Ce putea să fie?, m-am întrebat alarmat, încordat ca o pisică. De când plecasem de la Mathausen, ajunsesem să-i cunosc aproape pe toți din imediata mea apropiere. Povestisem cu ei pe îndelete. Acum, fără a risca să privesc înapoi, l-am întrebat pe cel din dreapta mea:

„Spune-mi, ce s-a întâmplat. Cine a fost împușcat?”

„Porcul ăla l-a împușcat pe Tibi. Nu am habar de ce. Poate pentru că era cel mai aproape de marginea drumului”.

Respirația aproape că mi s-a oprit. „Dragul nostru Tibor?”, am exclamat mai mult pentru mine însumi, decât pentru altcineva. În același timp, mă gândeam: nu vom fi oare uciși cu toții la fel? Nu, nu, nu voiam să-mi abat gândurile la o așa posibilitate și, totuși, m-a cuprins frica. Tibi fusese unul dintre aceia care, atunci când văzuse Dunărea, exultase de fericire. Îmi aminteam ce ne spusese atunci: „Imaginați-vă că aveam un debarcader la marginea Dunării, pe malul Roma. Îmi petreceam timpul liber acolo, după orele de muncă, în fiecare zi, de primăvara până toamna, pe apă. Am și dormit acolo. Ar fi minunat dacă aș putea să mă arunc în Dunăre. Nu contează, când ne întoarcem acasă o să am destule ocazii să recuperez timpul pierdut”. Și acum – nu mai era. De necrezut! Tibi era mort și nu mai avea să se întoarcă niciodată la Dunărea lui! Mai apoi, am petrecut mult timp povestind despre el. Gyulai, care era puțin mai în vârstă decât noi și îl știa pe Tibi de când erau la Kőszeg, ne-a spus că Tibi își pierduse fratele mai mare din cauza tifosului, că fusese o experiență dureroasă pentru el, dat fiind că se regăsiseră din întâmplare în lagăr, după luni de despărțire. Moartea fratelui mai mare

îl traumatizase; avusese nevoie de multă vreme pentru a-și recăpăta pofta de viață

„Știți ce iad pe pământ era la Kőszeg?”, a întrebat Gyulai, adăugând: „Probabil chiar mai rău decât iadul. Oamenii cădeau secerați de holeră și tifos, precum muștele”. Apoi a coborât vocea și a continuat: „Știți, și acolo erau crematorii, asemănătoare celui de la Mathausen. În fiecare zi, grămezi de trupuri erau făcute cenușă. Același lucru s-a întâmplat și cu fratele mai mare a lui Tibi, dar Tibi nu a aflat niciodată cum a sfârșit; mie mi-a spus altcineva”. Gyulai ne-a relatat apoi oribilul adevăr al lucrurilor inumane petrecute la Kőszeg, așa cum un bolnav mintal ar fi povestit psihanalistului totul, dezvăluindu-și chiar străfundul cel mai ascuns al sufletului, în speranța de a se elibera de povara acelor amintiri terifiante și a gândurilor teribile care îi mistuiseră sufletul. Până în acel punct, hoinăreala mea prin iad era de neînțeles. Dar părea că, în contrast cu cele îndurate de cei din Kőszeg, propria mea experiență dureroasă nu era așa mare lucru. Dacă eu însumi nu aș fi trăit toate acestea, dacă nu aș fi văzut cu proprii mei ochi oroarea acelor întâmplări altfel de neimaginat, dacă aș fi auzit doar de ele, nu aș fi crezut nimic. Înainte, nu mi-aș fi putut închipui că răul omenesc se dovedea a fi nelimitat, că astfel de fiare puteau lua formă omenească și că, pentru ele, a ucide era o sursă de mare plăcere și satisfacție. Deși citisem numeroase volume despre războaiele din diferite etape ale istoriei, despre Inchiziție și despre alte atrocități și orori, ceea ce s-a întâmplat, ca o rușine de neșters a civilizației umane, la mijlocul secolului XX, când omenirea părea a fi atins niveluri superioare pe o scală a progresului, era departe, era imposibil de a putea fi înțeles ori explicat.

*

Întreaga zi, sunetul împușcăturilor ne-a răscolit mințile. Uneori se auzeau în fața noastră, alteori în spate. Era terifiant să vezi trupurile înțepenite și reci ale camarazilor de suferință zăcând,

împuşcate în ceafă, pe şanţurile drumurilor. Unii dintre ei erau tineri, alţii bătrâni. Oricât de mult am încercat să nu privesc închizând ochii, le vedeam feţele contorsionate de ultimele momente de durere. Abia aşteptam să se lase noaptea pentru a fi lăsaţi să luăm o pauză. Ajunsesem la o păşune întinsă. „În sfârşit o să ne putem odihni”, a spus uşurat Klein, în a cărui ochi se putea citi o frică constantă. Evident, şi el era înfricoşat de acest marş al morţii. „Da”, a continuat el, „e bine că putem să ne odihnim o vreme, pentru că n-o să încerce să ne împuşte pe timpul somnului de noapte. Cel puţin sper că ne vor lăsa în pace până dimineaţa”. Apoi, a adăugat, nedumerit: „Cum a putut poporul german să decadă într-atâta, un popor care a dăruit omenirii spirite mari ca Goethe, Schiller şi Heine? Ce şi faţă de cine am comis noi nelegiuiri atât de uriaşe ca să sfârşim în acest marş al morţii? Ăştia din preajma noastră nu sunt fiinţe umane. Sunt bestii!”

Am încercat să-i ridic moralul, dar mi-am dat seama că e mai bine să-l las să se descurce singur. Nu aveam nici o îndoială că oroarea împuşcării brutale a lui Tibi îl bântuia încă. Klein era cu mult mai afectat de cele întâmplate decât mine; în timpul marşului mersese de multe ori la el pentru a-i asculta povestirile pline de culoare.

Era deja întuneric când liniştea s-a lăsat peste împrejurimi. M-am întins pe pământ, învelit în pătură, şi mestecam restul de rapiţă. Nu mai avea acelaşi gust ca atunci când o culesesem. Dar nu găseam un alt mod de a scăpa de imaginea atrocităţilor petrecute de-a lungul acelei zile. Aşa de mulţi morţi! Fiind cu toţi atât de obosiţi, atât de lipsiţi de energie, cum vom reuşi oare să ajungem la destinaţie? Că nu ne duceau la muncă era un lucru aproape sigur, dat fiind că întregul transport era plin de oameni epuizaţi fizic şi psihic. Ar fi durat luni de zile pentru a ne pune pe picioare. Nenumărate trupuri zăceau pe câmp; capetele lor osoase păreau nişte cranii goale. Am încercat să-mi păcălesc obsesiile, să ignor toate acele scene de coşmar şi să-mi îndrept atenţia spre florile, plantele multicolore şi copacii din grădina botani-

că din Cluj; mi-a fost de-a dreptul imposibil. Cât de mult îmi plăcea să merg acolo și să contemplu, plin de venerație, plantele și florile exotice. Îmi petreceam ore întregi în Casa Palmierului, printre ale cărei plante tropicale așteptam să înflorească Regina Victoria, eveniment ce se întâmpla doar o dată la șapte ani. Eram cuprins de bucurie când observam cel mai neînsemnat boboc sau schimbare de culoare la o floare sau plantă. Chiar țineam la copacii bătrâni de sute de ani și le-am și învățat numele în latină. Îmi plăceau, pentru că umbra lor era cea care mă inspira să scriu poemele mele de dragoste.

A trebuit să ies din această reverie, aici, aproape indecentă. Cineva a strigat. Mi-am scos capul de sub pătură, dar nu am putut desluși ce se întâmplă. Poate că vreunul dintre noi avusese un coșmar. Nu eram deloc surprins, deoarece acea zi ne marcase pe toți, pe vecie. Vântul bătea cu putere peste câmp. Am închis ochii pentru a adormi mai repede, dar continuam să am pe retină imaginea trupului aceluia camarad zăcând într-un șanț, împușcat în ceafă, cu fața transformată într-o mască înfricoșătoare a spaimei. Mă durea inima; o simțeam de parcă diavolul însuși ar fi strâns-o în ghearele sale - și toată durerea acumulată până atunci înăuntrul meu a dat pe dinafară, la început prin lacrimi mici, abia tâșnindu-mi de sub pleoape, apoi adunându-se într-un șuvoi de adâncă amărăciune: plângeam ca un copil. A trebuit să-mi înfund fața în raniță pentru a nu-mi trezi camarazii.

*

Firea extrem de sensibilă o aveam încă de când eram prunc. Nu știu exact de ce, dar nu-mi trebuia prea mult pentru a mă apuca de plâns. Am fost așa de când mă știu și așa sunt și azi. Niciodată nu m-am putut controla, dar nici nu am vrut cu adevărat. Din când în când, când făceam vreo pozna și tata era puțin mai aspru cu mine sau mă privea furios, începeam să plâng. Plângeam de fiecare dată când întâlneam câte un cerșetor șchiop pe stradă sau la vederea vreunui convoi funerar. Plângeam

când citeam o carte romantică, în care eroul murea; oricât ar părea de ciudat, chiar și muzica melodioasă, cu adevărat serioasă și profundă, avea același efect asupra mea. Primul gen de muzică cu care am făcut cunoștință de copil a fost opera. Mergeam cu regularitate la Opera Română din Cluj și, peste ani, am ajuns să cunosc pe de rost întregul repertoriu al instituției, fiecare lucrare de început până la sfârșit, astfel că puteam fredona fiecare arie, fiecare notă muzicală. Și nu a trebuit niciodată să cumpăr bilet! La început, am mers la operă cu prietenul meu Bukta, care-i înmâna casierului un leu, îngăduindu-ni-se astfel să ne strecuram înăuntru pentru a urmări spectacolul. Mai târziu, odată ce toți casierii ajunseseră să mă cunoască, mergeam la operă singur, dar era totuși riscant, pentru că, uneori, un alt ușier îmi cerea biletul pentru a verifica locul și atunci..., ei bine, atunci, adio reprezentație... Bineînțeles, acest lucru nu se întâmpla prea des, pentru că, de obicei, evitam problema, ocupând un loc în secțiunea „de stat în picioare”, ca apoi, când începeau să se stingă luminile candelabrului gigantic și acoperit cu foi de aur, verificam dacă rămăseseră locuri libere, pentru ca în timpul pauzei să-l ocup, pe cel reperat ca neocupat, încet, preocupat, de parcă aș fi fost stăpânul lui de drept.

Îmi amintesc de ziua în care am mers să văd producția revizuită a operei „Don Pasquale”. Ca de obicei, am reușit să mă strecur în sală fără să-mi fi cumpărat bilet. Când am ajuns în sectorul „de stat în picioare”, am observat că majoritatea locurilor scumpe și bune erau goale. Așa că, după uvertură, am făcut ceva ce nu făcusem niciodată. Am coborât la staluri și, după bătaia gongului, am mers și m-am așezat în primul rând, chiar în fața orchestrei, ca și cum aș fi avut toate drepturile din lume să fac asta. Toate scaunele erau ridicate, cu excepția celui ocupat de mine. Mi s-a părut că nu era chiar așa de evident că eram singura persoană care stătea în primul rând. La sfârșitul uverturii, lumea s-a ridicat în picioare și a aplaudat; luminile s-au aprins. Când m-am întors pentru a mă îndrepta tiptil spre ieșire, am realizat că taxatorul și secretarul de la operă mă așteptau, pentru că îmi arun-

cau priviri aspre. Am făcut repede cale întoarsă, încercând să ies amestecat în mulțimea care se îndrepta spre ieșire. M-au observat, oricum, căci veneau acum după mine, urmărindu-mă. De îndată ce am ajuns în hol, am țâșnit spre ieșirea principală a clădirii și am încetinit doar după ce am ajuns în părculețul din spatele operei. Epuizat, m-am aruncat pe una din băncile din parc. Timp de două săptămâni, nu am îndrăznit nici măcar să mă apropiu de operă sau să privesc în acea direcție. Apoi, treptat, am revenit la vechile obiceiuri, însă niciodată nu aveam să mai fiu la fel de obraznic. Mi-era foarte bine la balcon, iar atunci când era aglomerat, eram la fel de mulțumit să stau în secțiunea „de stat în picioare”, unde puteam asculta și îngâna oricare din lucrările pe care le vizionasem și ascultasem de mai mult de o duzină de ori. În acele zile, opera din Cluj îi adăpostea pe unii dintre cei mai celebri și talentați cântăreți ai lumii, fiind, în același timp, nu doar teatru liric, ci și teatru dramatic. Unii dintre cântăreții săi erau invitați frecvent ai operei *La Scala* din Milano, faimoasa operă din nordul Italiei. Se zvonea că opera din orașul de pe Someș era chiar mai bună decât cea din București. Îmi plăcea la nebunie să merg la spectacolele montate aici și, de multe ori, pe drum spre casă, împreună cu prietenul meu, fredonam ariile pe care tocmai le ascultaseram în acea seară. Eram chiar opriți de câte un polițist și avertizați pentru tulburarea liniștii publice.

Aveam o voce de soprană și, cunoscând partitura unor lucrări de operă atât de bine, mă întreceam să cânt și acasă. Astfel că, atunci când faimoasa trupă de teatru idiș, *Siddy Tahal*, a venit în vizită în Cluj, șansa mi-a surâs. Eram în clasa a patra și după prima pauză de zece minute, pe când colegii se așezaseră la locurile lor, Buxbaum, directorul școlii, a intrat în clasă, însoțit de o doamnă elegant îmbrăcată și de un domn la fel de bine îmbrăcat. S-a făcut, brusc, liniște, încât se putea auzi și musca.

„Ei bine, copii”, a rostit directorul nostru, zâmbindu-ne prietenos și ridicându-și ochelarii cu rame de aur. „Ei bine, copii, cei ale căror nume le voi citi vor merge la catedră”. La început, s-a uitat prin clasă și, potrivit și ochelarii, a început să ne citească

numele. Cei nominalizați, ne-am îndreptat spre catedră cu pași nesiguri, iar acolo ni s-a cerut, de către acel domn, care s-a dovedit a fi directorul trupei idiș, să cântăm. Câțiva dintre noi au fost chemați înainte ca eu să-mi aud numele. Am cântat puțin, nu-mi amintesc acum ce. După selecție, oaspeții și directorul au început să discute în jurul mesei și tot nu aveam habar despre ce putea fi vorba. Nu se mai întâmplase nimic asemănător în cei patru ani de școală.

După ce au terminat de deliberat, s-au întors către noi și directorul mi-a rostit numele. Astfel că m-am ridicat nedumerit, puțin nervos, așteptând să pricep ce se întâmplă. Directorul mi-a spus că societarii principali ai trupei de teatru idiș, aflată în orașul nostru pentru o săptămână întreagă, Sidy Tal și Adolf Tefner, mă aleseseră pentru a juca un mic rol în piesa lor, unde urma să fac uz de abilitățile mele muzicale. După ce aveam să primesc permisiunea părinților, trebuia să mă prezint după-masă la teatru. Nu-mi venea să-mi cred urechilor. Eram aproape sigur că nu înțelesesem bine ceea ce directorul spusese. Am fost și mai plăcut surprins să știu că fusesem ales în defavoarea cântărețului favorit din corul școlii, pe nume Ernster.

În următoarea pauză, unii colegi au început să mă necăjească, alții mă priveau cu invidie, dar au fost câțiva care au venit și m-au felicitat sincer. Abia așteptam să merg acasă să le spun părinților marea veste. Erau amândoi acasă, așteptându-mă cu masa, care, conform tradiției, se servea în jurul orei două după-amiază. Mi-am lăsat ghiozdanul și le-am povestit repede ce se întâmplase la școală. În final, când le-am dezvăluit că cel ales nu era altul decât propriul lor fiu, s-au uitat unul la altul cu ochii sclipind de fericire. Mama m-a îmbrățișat și m-a sărutat, iar tata m-a strâns și el în brațe. Mi-am dat seama că erau foarte mândri de mine.

Ei bine, în acea după-masă m-am prezentat la teatru. Când am ajuns la intrare, o femeie în vârstă mi s-a adresat: „Încotro, băiete? Doar nu ești și tu vreun actor?” A spus acestea cu blândețe, dar și puțin ironic, însă de îndată ce i-am dat explicațiile

cuvénite, mi-a arătat politicoasă direcția. Puteam auzi de departe actorii care își repetau cântecele. Inima îmi bătea cu putere. Am urcat pe scenă, am rămas în picioare pe marginea scenei și am privit, fermecat de marele lor talent. Sidy Tal m-a observat și a venit la mine, m-a luat de mână și m-a dus lângă pian. Mi-a făcut cunoștință cu o doamnă în vârstă, prietenoasă, care se afla dinaintea claviaturii. La început, bătrâna doamnă a interpretat o melodie, iar apoi a intonat versurile separat. Pe urmă, mi-a dat notele și m-a rugat s-o acompaniez. Am încercat melodia de câteva ori; apoi m-a rugat să învăț, până a doua zi, cuvintele pe de rost. Repetiția finală avea să aibă loc dimineața și primul spectacol chiar în acea noapte. M-am întors acasă și i-am relatat totul mamei. S-a emoționat și ea puțin, așa că am învățat cântecul împreună. A exclamat, cu o voce plină de satisfacție: „De ce, dragul meu, pentru că știi deja întreg cântecul pe dinafară! Ești foarte inteligent și talentat!” Spunând asta, m-a mângâiat pe față. Am mers apoi în cealaltă cameră și am exersat toată seara până când am fost chemat la cină. Repetiția finală a mers foarte bine. În prima scenă, aveam un rol de câteva cuvinte. În cea de-a doua, trebuia să interpretez cântecul pe care îl învățasem pe de rost și ale cărui versuri erau destul de banale, dar drăguțe. Începea cam așa: „*Ik dank der Gatenyu*” (Îți mulțumesc, Doamne) și se termina cu cuvintele: „*Du in dem Amerikaj inz inzer galden landu...*” (Aici în America e pământul nostru de aur). Am avut un asemenea succes, încât după fiecare spectacol trebuia să repet cântecul și, în curând, am devenit faimos în oraș. Părinții, care au primit bilete de onoare, cu locuri într-una din cabinele private, m-au așteptat după primul spectacol la ieșirea pentru actori, unde m-au îmbrățișat și m-au sufocat cu săruturile lor.

Următoarea apariție publică pe latura artistică nu a fost nici pe departe la fel de fericită și emoționantă ca prima. Eram în al doilea an la liceu și vocea mi-a fost descoperită din nou, în timpul orelor de muzică. Am fost făcut membru al corului școlii, spre marele meu necaz, deși pe atunci nu știam ce avea să se întâmple. La acea vreme, tocmai se construise noua catedrală ortodoxă

și la ceremonia de inaugurare a fost invitat corul nostru. Când am auzit vestea, am fost disperat, pentru că evreii ortodocși nu au voie să intre într-o biserică creștină. În fapt, nu au voie să intre nici măcar în bisericile evreiești neologe. Cea din urmă interdicție nu era prescrisă de religie, ci mai degrabă de unii dintre evreii hasidimi extremiști. Dar nu puteam să nu mă alătur corului, pentru că piesa solo nu putea fi cântată decât de mine. După ce tata a discutat problema cu rabinul nostru, mi s-a dat permisiunea, deși cu ezitări. Nu era altă cale. Chestiunea mai problematică era însă tema cântecului, anume capturarea evreilor de către babilonieni.

*

Undeva, în depărtare, cineva a strigat din nou. Era deja târziu și eu tot nu reușisem să adorm. Știam că trebuie să intru în lumea somnului, pentru a nu mă trezi obosit dimineața, altfel nu aveam să fiu în stare să rezist marșului forțat, care continua. Și, totuși, mi-era teamă să adorm: coșmarurile oribile mă urmăreau. În cele din urmă, gândul că familia mea era în viață m-a liniștit și am reușit să așipesc.

Trebuie că dormeam adânc, deoarece Klein, care era lângă mine, m-a trezit cu greu. A fost nevoie să mă zgâlțâie zdravăn înainte ca să-mi scot capul de sub pătură. Abia îmi împachetasem lucrurile când vocile răgușite și aspre ale gărzilor ne-au ordonat să ne mișcăm din loc. Marșul a început, dar mulți dintre noi au rămas pe câmp. Pentru o clipă, am crezut că ni se vor alătura în curând. După un kilometru de mers, am auzit ecoul focurilor de armă. Am început să tremur din tot trupul. La următoarea oprire, s-a răspândit vestea că cei care nu mai aveau puterea să continue deplasarea aveau să fie uciși, prin împușcare.

Cea de-a treia zi din această „călătorie prin iad” ne-a găsit pe un drum la marginea unei păduri nesfârșite de pini. Am văzut că șirul din față o cotise la stânga și dispăruse în pădure. În curând, am cotit și noi și ne-am înprospătat cu mirosul puternic de pin.

Câteva sute de metri mai departe, am intrat într-o zonă înconjurată de un gard de sârmă ghimpată. La dreapta intrării se afla un turn de control înalt, din lemn, iar la ușa acestuia stătea un ofițer SS cu grad înalt, flancat de doi soldați SS, înarmați. Nu departe de intrare, am putut vedea multe clădiri mici, construite din bușteni din lemn de pin. Unele dintre ele erau noi nou-țe. Mai încolo, am dat peste un luminiș mare, în mijloc cu o baracă lungă de treizeci-patruzeci de metri. Nu departe de ea, câteva sute de captivi adăstau. Ne-am alăturat lor și am așteptat să sosească ceilalți din convoi. Între timp, se îțiseră în preajmă mai mulți soldați SS. Unii dintre ei erau însoțiți de câini ciobănești germani. Priveliștea m-a făcut să simt fiori reci pe șira spinării. Când, în sfârșit, ne-am adunat în număr complet, soldații ne-au pus să stăm în rânduri de câte cinci și au început să ne numere. Din când în când, se auzea câte un strigăt; așa că nimeni nu se mai îndoaia asupra modului brutal în care rândurile erau formate.

Marșul morții, care durase trei zile, ororile prin care am trecut de-a lungul lui ne epuizaseră și, precum stafiile, ne secaseră toate resursele. În cazul meu, eu nu mă simțeam la fel de obosit și dărâmat ca mulți alții. Și asta, cred eu, mulțumită plantelor hrănitoare pe le culeserăm de pe margine drumului împreună cu Klein. Am adunat melci și salvie și am fost extrem de norocoși să găsim rapiță. Așa cum am mai scris, în timpul pauzelor prăjeam aceste „bunătăți” și, cu toate că nu aveam la îndemână sare sau margarină pentru a le îmbunătăți, erau perfect comestibile. Cât privește a cui a fost ideea, nu aveam habar, dar a fost o idee bună a cuiva, pe care toată lumea a urmat-o. Meniul se putea chema „Escargot à la viață grea”.

Într-una din pauze, nu departe de un sat, m-am așezat pe iarbă și am simțit ceva sub mine. La început, am crezut că era o piatră și eram cât pe ce s-o arunc, când am observat frunzele mici și verzi care creșteau dintr-o rădăcină albă; mi-am dat seama că era hrean. Imediat, toți cei din jurul meu au început să scormonească după prețioasa legumă. Hreanul era puțin amar și tare și, deși

ne ardea limba și ne irita stomacul, am îngurgitat firele de rădăcină cu poftă. Eram cu toții foarte obosiți și, totuși, toată lumea privea atent în jur pentru a găsi ceva de mâncare. Cu toate că în jurul nostru creștea o vegetație bogată, devenise din ce mai periculos să ieșim din rând, pentru că gărzile începeau să tragă fără avertisment. Odată am trecut și eu printr-o mare spaimă, când un glonț mi-a şuierat pe la ureche. Am decis să nu mai risc. Incidentul s-a petrecut în cea de-a doua zi de marș, când treceam pe lângă un câmp plin de rapiță. Klein, care abia dacă mai avea putere, a strigat la mine alarmat, în momentul în care s-a auzit trosnitura puștii. S-a albit la față la gândul că aş fi putut fi ucis pe loc. Dar, din fericire, m-am întors neatins și am împărțit „prada”, pe care am mâncat-o pofticioși. A durat ceva timp până când Klein și-a recăpătat calmul.

În cea de-a treia zi, după pauza de amiază, am observat că armele nu se mai făcuseră auzite de ceva vreme. „Hei, e ciudat, dar nu mai aud împușcături”, am constatat față de prietenul meu. Klein m-a privit de parcă nu ar fi înțeles despre ce naiba vorbesc. Doar după ce am repetat cele spuse, a înțeles ce se întâmplă. Și mi s-a părut că parte din îngrijorarea care îl stăpânise până atunci s-a mai atenuat. „Cred că asta înseamnă c-o să-ți mai fiu prin preajmă o vreme”, a spus el, pe jumătate glumind, pe jumătate serios, „pentru că trebuie să recunosc că sunt extrem de obosit și abia dacă mai pot merge”. „Nu te prosti așa”, i-am spus, încercând să-l încurajez. „În curând te vei putea odihni... Nu trebuie să renunțăm”, am continuat, făcând pe încrezătorul. „Pentru că dacă renunți, totul s-a terminat”. Am fost mulțumit să văd că încurajările mele aveau un efect pozitiv asupra lui. „Ai dreptate,” a replicat, „nu trebuie să renunț”. Cu aceste cuvinte în minte, am reușit să continuăm calvarul deplasării, până am ajuns la pădurea de pini. În acel moment, habar nu aveam că atinsesem destinația finală.

Când am ajuns la lagărul construit în adâncul pădurii, m-am mai calmat. Ideea că vom fi adăpostiți de vreme mi-a dat un motiv să sper. Pe de altă parte, brutalitatea soldaților SS mă înspăimânta. După ce am fost aliniați și numărați, am intrat în barăci.

Noile noastre „locuințe” erau lungi și destul de întunecate. Doar puțină lumină intra prin fereștrăușurile scobite la doi metri deasupra noastră. Pentru că nu aveau sticlă, vântul bătea în voie. Ne-am întins pe podeaua de pământ tare, cu Klein lângă mine, lângă zidul din stânga intrării. Doar mai târziu am aflat cât de norocoși am fost să ne alegem acel loc. Cei care au ajuns cu transporturile ulterioare, au găsit culcuș doar în mijlocul barăcii, unde singura poziție pe care o puteau adopta era întins, cu genunchii îndoiți. Nefericiții erau forțați să și doarmă în aceeași poziție incomodă. Cu toate că și noi eram destul de înghesuiți unii în alții, cel puțin puteam să ne întindem picioarele. Odată ce toți ne-am găsit locul, au venit în inspecție. Ne-am ridicat în picioare, drepiți, și un bărbat cu umeri lați, cu aspect sănătos, ne-a informat că el era comandantul nostru. Ne-a ordonat, în interesul nostru, să-i ascultăm ordinele și să fim disciplinați. Ne-a numărat și apoi a ales patru dintre noi ca să-l însoțim la bucătărie să luăm mâncarea. Am așteptat în liniște. Unii zgâriau trunchiul buștenilor de pin din care era construită baraca. L-am întrebat pe cel de lângă mine de ce făcea asta. Mi-a răspuns că răsucea țigări din rumeguș. Fiind și eu fumător, am încercat să fumez una și mi s-a părut îngrozitoare. Fumul era prea gros, mi s-a lipit de nări și limbă, m-a sufocat.

Era o dimineață rece și întunecată. O rază subțire de lumină pătrundea prin ferăștrăușici. Abia mă puteam mișca, la cât de înghesuiți eram. De o parte a mea era întins Klein, de cealaltă Hirsch, care îmi spusese cu o noapte înainte trista poveste a ceea ce se întâmplase cu săracul Fischer. Hirsch era din apropierea orașului Győr, la jumătatea distanței dintre Budapesta și Viena.

Bărbatul între două vârste, odinioară un măcelar bogat, era recrutat în detașamentele de muncă forțată de patru ani.

M-am întins pe spate și am privit prin fereastră. Vântul gonea norii întunecați. Ce binecuvântare, am gândit râvnind la ploaie, dacă am avea parte de puțină prospețime. Mai ales acum când aceste acoperișuri ne protejau, iar dacă ar ploua am putea strânge câteva picături de apă de băut. Setea mă ucidea puțin câte puțin. Promisiunea ploii îmi aducea în minte momentul când cantorul sinagogii, la sosirea vremii pentru *shomini at seres* (ceremonia de încheiere a celei de a opta zile), cânta atât de frumos rugăciunea *geshem* pentru ploaie, iar apoi includeam în rugăciunea noastră zilnică din cele optsprezece zile de mulțumire până la sosirea sărbătorii de *Pesach*, cuvintele: „Este El cel care aduce vânturile și zăpada”. La fel se proceda și pentru ploaie, apa fiind elementul esențial al vieții, nu numai pentru oameni, ci și pentru flora și fauna din toată lumea. M-am uitat în liniște la nori și am spus rugăciunea în gând. Când mă rugasem ultima dată? Ah, da..., a fost în Fülele, când în fiecare zi ținusem *minyem* (grupuri de rugăciune formate exclusiv din bărbați). În momentul în care întreg detașamentul era înăuntrul magaziei de lemne, rabinul Krammer spunea Marile Rugăciuni. Chiar și eu m-am alăturat ritualului rostirii rugăciunilor și, destul de ciudat, gărzile nu ne-au oprit. De altfel, în ziua de dinainte de *Yom Kippur*, cea mai importantă dintre sărbători, sergentul șef i-a spus caporalului:

„Spune-i bucătăresei să gătească porții duble, ca să mănânce băieții pe săturate, oricum nu vor avea voie să ia masa pentru că trebuie să postească”.

Acum, aici, în mijlocul pădurii de pini, în spatele pereților barăcii, cei doi vecini ai mei au început să se miște, așa că m-am ridicat în picioare. Am ieșit afară pentru a arunca o privire în jur. Și alții se treziseră deja. Înainte de a porni la drum, am memorat numărul clădirii unde fusesem repartizat. Pentru că toate arătau la fel, ar fi fost ușor să uit care era a mea. În următoarea

baracă, cea cu numărul șase, erau femei. Mai departe, am putut vedea oameni aliniați. Așteptau să poată folosi latrinele, care funcționau asemeni încropelilor primitive de la casele de la țară. Unii nu s-au mai putut abține și s-au ușurat pe pământ. M-am grăbit să mă întorc la camarazii de baracă pentru a le povesti ce tocmai văzusem.

La intrare, am auzit vocea lui Langer.

„Luați-vă morții și duceți-i unde v-am spus eu să-i duceți”.

„Despre ce morți vorbește?”, l-am întrebat pe cel de lângă mine.

„Zece dintre noi au murit azi noapte. Erau deja foarte bolnavi încă de pe drum, dar camarazii lor i-au susținut și, ascunzându-i în șir, au reușit să-i aducă în baracă cu noi”.

Priveliștea acestor foști camarazi, morți de-acum, mi-a provocat greață. Era de parcă nu erau ființe umane, ci pur și simplu schelete dintr-un film de groază. Obrajii le erau de-abia acoperiți de un strat subțire și gri de piele. Unora le lipsea un pantof sau chiar haina. A trebuit să-mi închid ochii. L-am găsit pe Klein așezat pe podeaua barăcii. Era cuprins de o mare amărăciune.

„Când te-ai trezit și ai plecat, mulți dintre noi au început să se trezească. Prima dată am auzit pe cineva strigând din mijlocul barăcii. Bărbatul urla: «Ce s-a întâmplat, Sanyi, de ce nu-mi răspunzi?» Așa că am mers să văd ce se întâmplă. Un băiat cam de vârsta noastră era aplecat peste trupul unui bărbat mai în vârstă; a început să-l scuture, dar acesta nu mișca. Atunci, cineva de lângă mine a spus: «Las-o baltă, băiete, e mort!» După câteva clipe, altcineva a început să strige: «Veniți, ajutați-mă, nu se mișcă...» Îmi venea să-mi înfund urechile cu ceară ca să nu mai aud strigătele”.

M-am așezat lângă prietenul meu și i-am spus ce văzusem afară, sperând să îl fac să uite oroarea la care tocmai asistase. După ce i-am relatat despre latrine, am început să-i vorbesc despre cu totul altceva, pentru a-i distra atenția. Strădania mea s-a dovedit neputincioasă. Discuția ne-a fost întreruptă de răpăitul picăturilor de ploaie pe acoperiș. Ploaia s-a înțepit, transformân-

du-se în adevărate rafale. „În sfârșit plouă!”, am strigat. „Repede, scoate gamelele, să le umplem cu apă!” Și alții ne-au urmat exemplul, scoțându-și, la rândul lor, gamelele în ploaie. Am băut apă cu nesaț. Vremea nu era chiar atât de caldă, dar, brusc, mi-a venit o idee. M-am întors în baracă și, după ce mi-am aruncat hainele, am fugit afară gol pușcă. N-a trecut mult până să se formeze un mic grup de bărbați goi, stând sub dușul dumnezeiesc. Trăiam un sentiment puternic de binecuvântare să simt ploaia șiroind pe trupu-mi numai piele și os, dar când i-am privit pe ceilalți din jurul meu m-am întrebat îngrozit dacă și eu arătam la fel. Deci, așa arătam și eu? M-am retras în baracă ud, am scos din raniță prosopul și m-am uscat. Mă simțeam minunat după un asemenea duș providențial. Mă simțeam ca nou născut. Cuvintele lui Klein au vorbit și pentru mine: „Ploaia asta ne lipsea cu adevărat, și am avut noroc că nu a venit în timp ce mășăluiam”.

Era pe la amiază când cerul s-a înseninat. Și în următoarele zile a mai plouat de câteva ori – și de fiecare dată am profitat de ocazie pentru a mă spăla.

La prânz, Langer, comandantul lagărului, ne-a ordonat adunarea, a dat ordine ca cineva să-i numere pe cei care nu puteau munci. Erau douăzeci și cinci. Cu Langer în frunte, patru dintre ei s-au îndreptat către bucătărie. De data acesta, nu a trebuit să așteptăm la fel de mult ca în ziua precedentă. S-au întors în curând cu găleți de mâncare, fără a aduce, nici de data asta, pâine. Ne-au împărțit o zeamă de morcovi. Ne uitam la gamelele celorlalți, ca să vedem cine a primit mai mulți morcovi. Îi invidiam pe cei care aveau în plus una sau mai multe bucăți. N-aș fi crezut vreodată că oamenii pot să decadă într-atâta. Nu fusem niciodată invidios. Când mama gătea ceva, nu mă uitam să văd cine primea felia sau bucata mai mare. Nu luam în seamă astfel de lucruri nici la școală, unde împărțeam tot ce se putea cu cei din familii sărace.

Stăteam cu spatele sprijinit de peretele exterior al barăcii și îmi sorbeam supă, lingură cu lingură. Pentru a savura lichidul, nu mă grăbeam. Simțeam soarele calduț mângâindu-mi fața și

uscându-mi hainele. Tot mai mulți dintre noi se îmbolnăveau și mureau. Nici unul dintre doctorii aflați în convoi, fără medicamente și fără ustensilele potrivite, nu putea face nimic pentru a-i ajuta. Majoritatea celor care se îmbolnăveau, mureau de tifos, dar, după cum am aflat de la doctori, au fost și cazuri ca unii să cadă pradă scorbutului.

Într-o după-masă, cel de-al doilea transport a sosit într-o stare deplorabilă. Era clar că marșul îi epuizase nemilos. După ce au fost aliniați, au fost duși la barăcile noastre, unde înghesuia-lă ajunsese până în tavan. În jur de o sută de oameni au fost aruncați în mijlocul nostru. Klein și cu mine am făcut tot ce-am putut pentru a ocupa și mai puțin spațiu, într-un efort de a le face loc noilor veniți. Îi priveam cu milă, deși, la rândul meu, eram demn de milă. Chiar lângă noi, erau patru băieți din Budapesta. Am așteptat să-și tragă răsuflarea și să se odihnească puțin, înainte de a-i asalta cu întrebări. Voiam să știu ce se întâmplase cu noii vecini de calvar, când ajunseseră, dacă marșul lor fusese asemănător cu al nostru, adică un „marș al morții”. Cel mai mare dintre ei, pe nume Szántó, care terminase facultatea de drept, ne-a spus că atunci când grupul nostru fusese aliniat și mutat de acolo, se zvonise că eram duși în tabăra mai mare și gazați, ca apoi să fim arși în crematoriu. A încheiat spunând că, după ce fusese luați din tabără, crematoriile funcționaseră zi și noapte, fără întrerupere. Mai era o versiune potrivit căreia, dat fiind faptul că linia frontului se apropia din ce mai mult, tabăra mare fusese golită în întregime. Dar nu avusese loc nici o evacuare. Drumul lor până aici fusese terifiant. Cei care nu puteau ține pasul erau împușcați în cap, aceași soartă așteptându-i și pe cei care ieșeau din rând. Mulți dintre ei fuseseră doborâți de tifos. Ei încă nu fuseseră atinși de tifos, dar Robi Deutsch, și a arătat către unul dintre băieții așezat lângă el, nu se simțea bine. Lungul drum fusese presărat, de ambele părți, cu cadavre. „Sper să nu fie nimic grav cu Deutsch”, a spus Szántó cu îngrijorare. Când și-a auzit numele rostit, acesta, cu ochii strălucind de febră, a dat din

cap spre Szántó, care a continuat: „Am fost prinși de ploaie, dar, din fericire, niciodată noaptea, așa că hainele ni s-au uscat pe noi în timpul opririlor, ziua fiind altfel însoțită. Mulți au rămas la Mathausen, probabil câteva mii”.

Oare ce se întâmplase cu Vajda și cu Pick? Ajunseseră oare și ei cu acest transport? Ar fi nesperat de bine să-i reîntâlnesc, să-mi revăd camarazii din același regiment de muncă. Speranțe... Ce soartă or fi având?

A fost apoi rândul lui Szántó să ne pună întrebări. Era curios să afle despre condițiile de aici, despre călătoria noastră, despre cum fusesem tratați. I-am povestit despre tot ce pătimiserăm, împărtășindu-i și ce-mi fusese povestit de alții. I-am spus despre moartea lui Fischer. Nu i-am ascuns nici cum o duzină dintre noi mureau în fiecare zi, majoritatea de tifos.

„Cât timp putem îndura toate astea?” Szántó s-a întrebat mai mult pe sine, mângâindu-și bărbia nerasă cu mâinile-i osoase și fragile. „Nu trebuie să renunțăm!”, a rostit el cu voce hotărâtă, privindu-mă. „Într-adevăr, trebuie să supraviețuim!”, a repetat el, strângând pumnul, până când i se învineți.

A plouat zile întregi. Epidemia de tifos a făcut ravagii și numărul morților a crescut. Comandantul SS a dat ordin ca cei mai slăbiți să ia cadavrelă. Au fost apoi forțați să sape șanțuri adânci și lungi, la o oarecare distanță de lagăr. După ce au aruncat cadavrele în gropi, au fost ei înșiși împușcați de către soldații SS, acolo, pe loc, pentru a nu exista nici un martor.

*

După încheierea războiului, nu a fost deloc ușor să fie localizate gropile comune. Doar câteva fuseseră descoperite, iar cele 1127 de cranii au fost mai întâi înmormântate la monumentul unguresc de la Gunzkirchen, iar, mai târziu, când pădurea a fost cumpărată de un particular, monumentul a fost mutat unde se aflase odată baraca nr. 19 de la Mathausen. Craniile au fost exhumate și plasate

acolo. La intrarea în lagărul de la Gunzkirchen, guvernul austriac a ridicat un monument în 1945, pentru a aminti generațiilor viitoare că în acea pădure romantică, în primăvara lui 1945, mai multe mii de evrei au deveni victimele nazismului.

*

Într-o noapte, ne-am trezit din pricina unui zgomot ciudat. Era de parcă cineva asmuțise niște fiare sălbatice asupra noastră, oameni necunoscuți au început să se foiască prin baracă, călcându-ne în picioare. Numeroși dintre ei se urcau ca niște maimuțe în sus pe stâlpii de lemn care susțineau acoperișul, rămânând acolo, în timp ce peste tot se auzea ceva asemănător urletelor de lupi. Strigăte și țipete nebunești se amestecau cu cele de lupi. Mulți din cei care zăceau bolnavi erau călcați în picioare, trezindu-se cu capetele apăsate de picioare scheletice. Mai târziu, am aflat de la unul din vecinii apropiați, că un al treilea transport sosise în acea noapte de la Mathausen, în șirurile căruia se aflau mulți polonezi, dintre cei care înduraseră mai mult de cinci ani de muncă silnică. Și ei erau evrei și fuseseră duși la Mathausen din alte lagăre. Își pierduseră complet identitatea de ființe umane. Era de parcă se transformaseră în animale după atâția ani de suferințe și umilințe.

Încet, încet, zgomotul s-a atenuant ca, în cele din urmă, să dispară; câteva gemete de durere mai puteau fi auzite ici și colo. Într-un final, a venit liniștea deplină. Am adormit cu mare greutate. Am avut un coșmar înfricoșător. Eram întins pe un câmp imens. Fluturi multicolori zburau peste iarba ce mă înconjura, iar cerul era de un albastru pur. Deodată, am auzit copite de cai. Am vrut să mă feresc, dar caii mă călcau în picioare și mă loveau. Una din copite m-a nimerit în mijlocul capului. Așa m-am trezit. Era deja dimineață. M-am uitat la polonezii îmbrăcați în haine vârgate, stând aproape de acoperiș. Erau apoi în jurul meu unii care dormeau pe burtă, lipsiți parcă de viață. Ce teribili tre-

buie să fi fost pentru ei acești ultimi cinci ani, petrecuți în locuri mai imposibile decât infernul însuși. Era un miracol că erau încă în viață.

Apoi, ploaia se oprișe, dar pământul dintre barăci nu putea să absoarbă apa căzută acum cu nemiluita. Mirosul de mucegai și urină umplea aerul. Un miros urât a cuprins toate barăcile, întreaga tabăra. Puterile noastre erau pe sfârșite. Împreună cu Szántó, încercam să ridicăm moralul prietenilor, dar chiar și noi eram pe punctul de a claca. Datorită înghesuiei și a răspândirii tifosului, sute de inși mureau zilnic. Noaptea era aproape imposibil să dormi, date fiind gemetele și mirosul insuportabil care ne umplea nărilor. Întreaga noastră stare era deplorabilă, din pricina situației fără de speranță în care ne aflam.

Și atunci s-a întâmplat un eveniment neașteptat, care ne-a dat din nou motive să sperăm. Într-o dimineață, târziu, a apărut Langer, care a cerut douăzeci de voluntari pentru muncă. Bineînțeles că nimeni nu s-a ridicat, în parte datorită faptului că toată lumea era prea slăbită, apoi, pentru că se știa că cei slăbiți, care erau duși la muncă, erau împușcați în cap. Langer cunoștea aceste motive. Ne-a asigurat că nu aveam de ce fi îngrijorați și că, dacă ne ofeream voluntari și ni se atinge vreun fir de păr, ne lăsa să ne luăm revanșa. Până la urmă, s-a adunat un grup de voluntari, care s-a îndreptat spre bucătărie. Restul am început să facem presupuneri nebunești despre ce avea să li se întâmple. Trăiam cu o asemenea frică, încât ne imaginam că ceva teribil se va abate asupra lor. După un sfert de oră, i-am văzut întorcându-se, conduși de comandanții lagărului și ducând cutii de carton. Îi priveam cu gura căscată de mirare, pentru că îmi imaginasem tot ce se putea mai rău, dar nu asta. Langer a apărut, însoțit de cei douăzeci de voluntari. Cutiile au fost lăsate la intrarea în barăci. Când ni s-a ordonat să ne aliniem, Langer ne-a ținut un scurt discurs, spunându-ne că acele cutii fuseseră trimise de Crucea Roșie Internațională, iar comandantul șef al lagărului fusese de acord să ne fie date nouă. O cutie avea să fie împărțită la douăzeci și

cinci de oameni. Ascultam aceste cuvinte, fără a le da crezare. Din greșeală, cutia noastră a ajuns în mâinile lui Szántó, grupul fiind de acord ca el să se ocupe de distribuirea conținutului. Am întins o pătură, ne-am așezat în jurul ei și am așteptat cu nerăbdare să vedem ce va scoate din cutii. Szántó a rupt capacul cutiei, dezvăluind o grămadă de dulciuri, care ne lăsau gura apă. Mi-a trecut prin minte cât de ușor mi-ar fi să le mănânc de unul singur, pe toate. De mic îmi plăcuseră dulciurile la nebunie, dar de fiecare dată eram avertizat să nu le termin pe toate câte au fost gătite, ele fiind destinate întregii familii.

Erau tot felul de lucruri în cutie. Ciocolată, biscuiți, *püspök kenyér* (un fel de pâine uscată), borcane cu gem, miere și multe alte bunătăți. „Scoateți-vă gamelele și puneți-le pe pături!” Ne-am conformat ordinului și Szántó și-a scos cuțitul, pe care reușise să-l ascundă la percheziție, și a început să împartă dulciurile solide mai întâi. Nu i-a trecut prin minte cât de grea avea să fie această sarcină. Ochii a douăzeci și cinci de oameni înfometați urmăreau fiecare gest, pentru a se asigura că nimeni nu va primi mai mult. Apoi a deschis borcanele și a pus câte o lingură plină de gem în gamela fiecăruia. Pentru că Szántó a fost servit ultimul, toți au căzut de acord să îl lăsăm să lingă el ceea ce mai rămăsese pe pereții borcanului. Cu toate acestea, el și-a privit prietenul bolnav, Deutsch, și i-a cedat lui această „onoare”, înmânându-i borcanul; acesta s-a uitat în jur și, văzând că nu avea nimeni nimic împotriva, a acceptat.

Mai erau apoi cei care, asemeni unor tigri înfometați, s-au aruncat asupra prăzii și, fără a mai aștepta să se întoarcă la locurile lor, s-au îndopat cu de toate. Nu eram deloc surprins, pentru că ar fi fost nevoie de prea mult autocontrol, după atât de lungă perioadă de înfometare. Eu am procedat altfel. Prima dată am mâncat gemul și mierea. Mi-am luat lingura și am adâncit-o în gamela plină de gem și în miere, am scos-o și am lins-o. Scopul era să procedez la îngurgitare cât mai încet. Odată ce am golit gamela, am lins-o de tot, pentru a nu pierde nimic. Doar după aceea

am trecut la restul mâncării. Am păstrat ciocolata pentru final. Întreaga operațiune avea în ea ceva dumnezeiesc, încât nu pot găsi cuvintele potrivite pentru a exprima ce simțeam în acele momente. La fiecare îmbucătură încercam să îmi aduc aminte când mâncasem ultima dată acel lucru. Îmi dădeam silința să fac ca această experiență să dureze cât mai mult. Toată viața apreciasem orice fel de mâncare primeam. Niciodată nu refuzasem să mănânc ceea ce mama îmi puneă în farfurie. Așa a fost întotdeauna înainte de război – și așa e de atunci până azi, chiar dacă acum îmi pot permite să aleg.

După ce am mâncat meticulos tot și mi-am lins gamela, mi-am scos sticla și am luat o înghițitură mare din apa de ploaie. Era amară și mirosea ca naiba, dar după atâtea dulciuri mi se făcuse tare sete.

Abia trecuse o oră de la „servirea mesei”, când am simțit nevoia să merg la latrină. Din fericire, am ajuns la timp. Era teribil să constat cât puteam fi de slăbit și epuizat. Sistemul meu digestiv nu mai era capabil să proceseze nici acea puțină cantitate de mâncare și, chiar dacă putea, aceasta a trecut la fel de repede ca mercurul printr-un tub. Nu trebuie să renunț la lupta pentru supraviețuire, m-am gândit în timp ce stăteam pe latrină. Chiar în fața mea puteam vedea o movilă de cadavre. Priveliștea a șters aproape orice urmă de optimism din mine. Când m-am întors la baracă, am văzut că mulți se războiau cu același neajuns: fugeau înspre și dinspre latrine.

*

La căderea nopții, ne-am adunat în mici grupuri pentru a discuta ultimele evenimente. Ce m-a surprins cel mai mult a fost faptul că comandantul lagărului fusese de acord să ni se distribuie pachetele cu mâncare. Trebuie că lațul se strânge tot mai tare în jurul gâtului germanilor, m-am gândit, dacă putea face asta. Un lucru era sigur: Forțele Aliate nu puteau fi prea departe da-

că evacuai Mathausen-ul, am rumegat eu. Mi-am împărtășit gândurile cu Szántó și Klein; au fost și ei de acord. Am hotărât să facem tot ce putem pentru a supraviețui, pentru că eliberarea nu era departe.

Câteva zile mai târziu, am observat că huruitul avioanelor se apropia din ce în ce mai mult. Am crezut că erau aparate germane, ce se pregăteau de atac. Ne înșelam, erau americane. Nu zburau prea sus, astfel că am putut să le identificăm însemnele. Am văzut că rămânea în urma lor ceva ce semăna cu niște puncte negre. Mi-am acoperit instinctiv capul, crezând că vor exploda în curând. Dar nu se auzea șuieratul care însoțește de obicei bombele în cădere, așa că am privit din nou spre cer; respirația aproape că mi s-a oprit. Ceea ce crezusem a fi bombe erau, de fapt, soldați. Brusc, zeci de parașute s-au deschis, împinzind albastrul cerului. Una din ele a căzut doar la câteva sute de metri distanță. Se auzeau împușcături din când în când. M-am uitat la Szántó și Klein. Mi-am dat seama că gândeau același lucru: ziua eliberării sosise, sub forma unor îngeri în verde, coborâți din ceruri. Acum, singura întrebare era când vor ajunge la noi. Lumea era agitată. Au apărut soldați SS, care ne-au ordonat să intrăm în bărci. Spre marea mea surprindere, nu au mai tras în noi.

Noaptea a fost surprinzător de liniștită. Cu toate acestea, din când în când se auzeau, la distanță, focuri de armă; urma o liniște prelungă.

Dimineața ne-am trezit foarte devreme. Muriseră, din nou, mulți în timpul nopții. La început, nu am îndrăznit să ne părăsim baraca. Până la urmă, unii mai curajoși s-au aventurat afară. După ce au cercetat zona, s-au întors cu vestea că nu se vedea țipenie de soldat SS pe undeva. Au mai ieșit și alții, unii au mers până la bucătărie și chiar mai departe. Au spus că văzuseră câțiva soldați SS. Adunați în grupuri mici, am dezbătut care va fi următoarea mișcare. Langer ne-a sfătuit să stăm liniștiți și să rămânem pe loc, în timp ce el avea să meargă și să ceară informații de la comandant. Și a plecat. A fost ultima dată când l-am mai văzut. Nimeni nu a aflat ce s-a întâmplat cu el.

*

În acea zi nu mai aveam supă de morcovi la masă, ușa bucătăriei fiind închisă cu un lacăt mare. Am rămas împreună în baracă și am așteptat, cuprinși de sentimente amestecate de frică și speranță. După masă, am auzit un huruit venind dinspre poartă, urmat de urale. Am mers toți la ușa barăcii. Soldați americani soseau pe un vehicul blindat. Peste tot în jurul meu, tovarășii de suferință îi salutau, strigau urale, își aruncau șepcile în sus de bucurie. Întreaga suflare îi saluta pe noii sosiți. Eu stăteam și priveam stupefiat. La un moment dat, am surprins gesticulațiile unui soldat american, în alt moment steaua albă, strălucitoare, de pe vehiculul blindat. Încă nu-mi venea să-mi cred ochilor, să concep că ceea ce vedeam este real. Da, m-am gândit, sunt liber. Am fost eliberat și sunt în viață. Mi-am frecat ochii umeziți. Am spus o rugăciune: „Binecuvântat Fii Tu, Dumnezeu Etern al Israelului, Regele Întregii Lumi, care ne-ai ținut în viață, ne-ai susținut, și ne-ai lăsat să trăim aceste momente!”

Am privit din nou întreaga scenă. Acești minunați americani erau eliberatorii noștri! Putea fi un vis? Nu era oare o festă pe care mi-o juca mintea mea toropită de imaginație? Nu! Ceea ce vedeam se întâmpla cu adevărat. Cu prietenii mei Klein și Szántó lângă mine, ne bucuram tustrei, recunoscători că fusesem salvați de la alte suferințe: ne apropiasem prea mult de porțile iadului!

Am gândit: sunt liber din nou, cu adevărat liber și doar cineva care a fost privat de libertate, care a fost înrobitor poate ști cu adevărat ce înseamnă libertatea. Părinții mei trebuie că mă așteaptă acasă, gata să dau buzna din nou în viața lor. De atâtea ori în timpul sclaviei mele, am simțit că tata se gândea la mine de departe și că trăia doar ca să mă vadă din nou. Acest gând m-a ținut în viață, m-a ajutat să țin piept sorții mele teribile, destinului meu aparent fără de ieșire. Poate că sunt deja acasă și mă așteaptă. De câte ori n-am visat să-i mai văd o dată, m-am întrebat. Am simți brusc că pământul mi se mișca sub picioare, fiind

pe punctul de a leșina, așa că m-am întors la baracă. Unii dintre camarazi abia se treziseră, întrebându-mă ce e cu agitația de afară. Când le-am spus că lagărul fusese eliberat, mulți au început să plângă. Au încercat să-și adune puterile pentru a se alătura sărbătorii, dar erau atât de slăbiți încât au căzut înapoi la pământ, epuizați. Erau prea bolnavi pentru a se ține pe picioare.

*

Se înnopta când Szántó și Klein s-au întors în baracă. La vederea mea, m-au întrebat deodată: „Ești bine? Nu ești bolnav, așa-i?” „Nu, sunt bine”, am răspuns, „am amețit doar puțin din cauza bucuriei venite atât de brusc!” Au fost ușurați să știe că sunt bine și mi-au împărtășit ultimele vești. Toți soldații SS fugiseră, doar trei dintre ei, comandantul lagărului și doi dintre ofițerii săi, rămăseseră. Au ieșit la liziera pădurii, cu steaguri albe în mâini și s-au predat americanilor. Mulțumită faptului că s-au predat ne-au găsit americanii, pentru că habar nu aveau că exista un lagăr în apropiere.

La câțiva ani după război, s-a răspândit versiunea că lagărul de la Gunzkirchen fusese minat. Comandantul lagărului primise ordinul ca în cazul în care inamicul se apropia prea mult de lagăr, acesta trebuia distrus, în fapt bombardat și uitat. A refuzat să urmeze ordinele. Își dăduse seama că erau pe cale să piardă războiul și că nu avea cum să poată scăpa pedepsei. Am auzit chiar că fusese făcut primar la Wels pentru o vreme.

Cât despre locul unde se aflau ceilalți soldați SS, nimeni nu știa. Fugiseră cu o zi înainte.

„Unde ați stat atât?”, i-am întrebat. Am văzut că devin serioși; Szántó a început să-mi explice.

„Am auzit zgomote ceva mai departe și am mers să vedem ce se întâmplă. La început, am crezut că americanii descoperiseră niște soldați SS. Dar când ne-am apropiat, ne-am dat seama că tovarășii noștri de lagăr se călcau în picioare după ce dăduseră peste proviziile alimentare. Cei care au reușit să ia ceva din mânca-

rea rămasă se îndopau asemeni animalelor. Alții rupeau pâinea și smulgeau conservele din mâinile celorlalți. Unii chiar au leșinat, pentru că au mâncat prea mult”.

„Era o scenă oribilă”, a adăugat Klein. „Nu e teribil să se întâmple una ca asta chiar în dimineața eliberării? Când vom fi într-adevăr liberi să trăim?”

„Nu ne-am alăturat acțiunii și nici nu am adus nimic”, a continuat Szántó. „Dar el a vrut”, și se uita drept la Klein, „dar nu l-am lăsat”.

„Am vrut doar să vă aduc vouă niște mâncare”, a ripostat Klein, puțin rușinat și, încruntat, a început să plângă.

„Nu vă faceți griji, sunt sigur că vom mânca toți ceva în curând”, am încercat eu să-i consolez.

*

Am hotărât să ne petrecem noaptea tot acolo, pentru că era târziu și ar fi fost prea riscant să ieșim în necunoscut, pe întuneric.

Era liniște acum în baracă. Lumea căzuse pe gânduri. Când mi-am așezat capul pe raniță și m-am acoperit cu pătura, mă gândeam la părinți. Ceea ce visasem părea acum posibil. Îmi imaginam acel moment special când, după atâtea suferințe, voi putea să-i îmbrățișez din nou. Și așa am dormit prima mea noapte de libertate, așteptând venirea dimineții pentru a mă așterne la drum, către casă și familie, către cei dragi.

M-am trezit foarte devreme. Când am deschis ochii, nu eram prea sigur unde mă aflu. Ceilalți își împachetaseră deja păturile și discutau. Atunci mi-am amintit ce se întâmplase și am realizat că nu mai eram sclavi, ci oameni liberi să ne întoarcem la casele noastre. M-am ridicat în picioare revigorat la acest gând.

„Deci, sunteți gata de plecare?”, a întrebat Szántó. Vocea îi era încrezătoare și hotărâtă.

„Da, suntem”, am răspuns aproape în cor, îndreptându-ne către poarta din lemn de pin, aflată chiar în spatele barăcii noastre: ieșirea spre libertate.

Când am intrat în pădure, am fost întâmpinați de mirosul proaspăt de primăvară. Erau alții care mergeau în fața noastră, apucând, ca și noi, pe un drum necunoscut. Nimeni nu știa încotro ne îndreptăm sau unde ar trebui să mergem. Nu ne-am întâlnit cu nimeni care să ne îndrume. Era incredibil! Puteam merge peste tot, unde voiam, nimeni nu mă oprea! Sentimentul libertății îmi dădea noi puteri. Nici acum nu puteam conștientiza pe deplin ce se întâmpla. Părea de necrezut și atât de ireal să mă gândesc că eram liber și că nimeni, niciodată, nu va mai putea să-mi ia această libertate. *Nimeni! Niciodată!*

*

Soarele răsărise deja de după dealurile din depărtare, razele lui înviorând cerul de mai, mângâindu-mi fața osoasă. Ne-am îndreptat către răsăritul de soare, spre est. După mai multe ore de mers, am ajuns la o răspântie de drumuri. Pe partea dreaptă, verdele mirific al unei pajiști ne îmbia; am hotărât să ne odihnim. Ce minunat era să stai întins pe iarbă și să te scufunzi în mirosul ei proaspăt.

Szántó a hotărât să urmeze drumul care o lua la stânga, în timp ce noi ne-am decis să mergem drept înainte. Urma, așadar, să ne despărțim. Deoarece petrecusem aceste ultime trei săptămâni împreună, devenisem destul de apropiați și a durat destul de mult ca să ne luăm bun-rămas. Ne-am promis să ne întâlnim în Budapesta. Ochii ne erau plini de lacrimi. Klein și cu mine l-am urmărit dispărând în depărtare. Am mai adăstat puțin, apoi ne-am continuat drumul ales. De abia parcursesem un kilometru când a apărut, din spate, un vehicul ce rula în direcția noastră. Era un jeep și se apropia de noi în mare viteză. M-am hotărât să-l opresc, pentru a cere ajutor. I-am făcut semn și jeep-ul s-a oprit la vreo zece metri distanță. La volan era un soldat american de culoare, iar lângă el altul blond. Ne priveau cu surprindere și puțină teamă. Era de parcă dăduseră peste niște ființe extrate-

restre și nu peste niște biete ființe umane. Mi-am folosit toate cunoștințele de engleză, întrebându-i:

„Vă rog să-mi spuneți cât de departe e orașul?”

Am văzut că acum erau și mai surprinși decât înainte. Se uitau unul la altul și cel blond a întrebat la rândul său:

„Cine sunteți voi? De unde veniți?”

„Suntem evrei și am fost în mai multe lagăre de concentrare”, i-am răspuns.

S-au uitat din nou unul la altul. Se părea că nu se mai întâliseră cu supraviețuitori din lagărele de concentrare. Soldatul de culoare a cercetat atent pe hartă și apoi ne-a sfătuit să mergem drept înainte, urmând să ajungem la un oraș numit Wels. Apoi i-a șoptit ceva blondului, care s-a întors și a luat o cutie mare de carton. Am vrut să înaintez să o preiau, când a spus:

„Stai..., stai..., nu te apropia mai tare”. A așezat cutia pe pământ, lângă jeep. Soldatul negru a pornit motorul și au plecat în trombă. Tot ce am auzit în timp ce treceau pe lângă noi au fost cuvintele soldatului blond: „Noroc!”. Apoi au dispărut, fără să avem ocazia să le mulțumim.

Am stat acolo, lângă cutia de carton, uitându-ne unul la altul. Atunci am realizat de ce ne priviseră ciudat și de ce păstraseră distanța. Ne obișnuiserăm așa de mult cu aspectul nostru, încât nu ne mai gândeam la asta. Când am cercetat mai atent fața lui Klein, am fost șocat de ce am văzut. Pielea îi era atât de palidă încât absorbea instantaneu razele soarelui. Arăta ca un schelet cu pălărie. Într-adevăr, ne prezentam ca o pereche de schelete umblătoare – așa am înțeles de ce se purtaseră în acel mod americanii cu noi. Puteam la fel de bine să fim leproși. Ce păcat! Mi-ar fi plăcut să mai vorbesc în engleză cu ei.

Atunci mi-am dat seama că nu fusese o pierdere de vreme să încep să învăț engleza în jurul vârstei de cincisprezece sau șaisprezece ani. Am cunoscut o fată roșcată, pe nume Hanna Stroli, pe care am sfârșit prin a o conduce acasă de câteva ori. A fost într-una din acele ocazii când m-a întrebat dacă vreau să învăț

engleza. Cunoștea o profesoară de engleză foarte bună, dar era nevoie de cel puțin patru elevi pentru a se angaja să predea ore în particular. Erau deja trei interesați și eu aș fi fost cel de-al patrulea. Am fost mai mult decât încântat să completez grupa, pentru că asta îmi oferea prilejul să petrec mai mult timp cu Hanna. Profesoara de engleză era, într-adevăr, foarte bună. Am început să citim din Oscar Wilde, „Prințul fericit”, chiar din prima noastră oră. Iar când am ajuns la final, câteva luni mai târziu, știam volumul pe de rost. Două săptămâni mai târziu de la debutul lecțiilor, profesoara ne vorbea doar în engleză. Învățarea unei limbi străine nu era ceva nou sau dificil pentru mine, pentru că învățasem deja româna, idiș și franceza la școală. Pe atunci, nu mi-ar fi trecut nici o clipă prin cap că voi folosi engleza în astfel de circumstanțe.

„Știi engleză?”, m-a chestionat cu uimire Klein. (Notă adresată cititorului: a se reține că personajele principale ale acestei istorii adevărate vorbesc, de obicei, în maghiară.)

„Doar m-ai auzit vorbind”, i-am replicat, adăugând cu umor, „dar nu am apucat s-o exersezi prea mult, pentru că americanii au plecat repede”. Mi-am lăsat capul în jos. „Nu e de mirare, uită-te la noi cum arătăm!”

„Ai perfectă dreptate”, a încuviințat prietenul meu, în timp ce mă studia cu atenție. Între timp, am ridicat cutia, care era cel puțin de două ori mai mare decât cea pe care o promisem în lagăr de la Crucea Roșie.

Ne-am așezat într-un luminiș nu departe de drum. Am deschis cutia și amândoi am fost încântați să descoperim că aceasta conținea multe bunătăți. Și ce era și mai important era faptul că nu trebuia să le împărțim cu alți peste douăzeci de înfometați. Am divizat conținutul între noi doi, pentru a evita astfel să cărăm cutia, și am început să mâncăm. Mi-am sfătuit prietenul să mestece încet, să nu ia îmbucături mari, greu de digerat. Erau tot felul de mâncăruri, biscuiți, ciocolată, zahăr, năut și multe altele, care, în ciuda cunoștințelor mele de engleză, nu le-am putut determi-

na conținutul după ambalaj. O sticlă de plastic conținea apă minerală naturală. Am golit sticlele noastre pline de apă de ploaie și le-am umplut cu apă minerală. Am băut din ea și, după ce ne-am uitat unul la altul o vreme, am izbucnit în râs, ceva ce nu mai făcusem de ani de zile. Nici unul habar nu aveam ce ne făcuse să pufnim în râs. Dar eram cu adevărat fericiți. Sătui și mulțumiți, ne-am reluat lungul drum. Cu toate că greutatea nu era mare, curelele raniței îmi răneau oasele aproape ieșite prin piele. Când am ajuns în vârful dealului, am dibuit în depărtare contururile unui oraș mare. Doar Wels putea să fie, ne-am gândit noi. Drumul pe care ne aflam dădea într-acolo. Obosiți, trebuia să ne oprim des și de fiecare dată îmbucam câte ceva, încet și cu grijă. La un moment dat, am trecut pe lângă un câmp de cartofi și Klein a scos câțiva cartofi cu mâna. Deși nu mai eram în pericol de a fi împușcați în ceafă, Klein spiona în stânga și-n dreapta, pentru a fi sigur că nu ne paște nici un pericol.

„De ce avem nevoie de cartofii ăștia?”, l-am întrebat.

„Vei vedea”, a fost răspunsul. La următorul popas, în curtea unei case abandonate și ruinate, a scos cartofii, a mers la fântână, i-a spălat și i-a pus cu puțină apă în vasul său de aluminiu. A găsit două cărămizi, a așezat între ele câteva bucăți de lemn, pe care le-a aprins cu chibritele din cutia de la americani. Curând, cartofii fierbeau. Amândurora ni s-au părut foarte gustoși, făcându-ne să ne simțim mai tineri. Nici nu am băgat de seamă cum zburase timpul, se făcuse deja târziu și orașul părea încă departe. În cele din urmă, pe traseu, au apărut câteva case. Pentru că soarele asfințise deja, ne-am hotărât să ne căutăm un loc de dormit. Am sunat la prima ușă. Am așteptat puțin, dar nimeni nu a venit să ne deschidă. Nu am fost prea încântați, la cât de obosiți eram. Încercasem deja și la a treia casă când, la cea de-a patra, o femeie în vârstă a întredeschis geamlâcul din ușă, însă la vederea noastră a dat să-l închidă. Am reușit să rostesc câteva cuvinte în germană. I-am spus că am vrea să dormim undeva. Cu toate că s-a scuzat că nu era loc în casă, ne-a îngăduit să folosim ga-

rajul dacă vrem. Acolo, într-un ungher, am găsit niște saltele vechi și genți goale, pe care le-am folosit la încropirea unui culcuș pentru somn. Nu am avut nevoie de nimeni să ne ordone să dormim. Extenuați și obosiți cum eram, am adormit imediat. Dimineața când m-am trezit, a fost nevoie de ceva timp până să-mi dau seama unde mă aflu. După atâtea suferințe, trebuia să fiu sigur că nu visez. Klein s-a trezit și el. După expresia intrigată a feței sale, mi-am dat seama că trecea prin aceeași confuzie. Am mâncat puțin, am așezat totul la loc și, fără a mai deranja gazda, ne-am continuat drumul.

Am ajuns în oraș în jurul amiezii. Se întâmplau multe acolo. Un supraviețuitor între două vârste, care împingea o roabă, ne-a arătat unde să mergem. Ne-a călăuzit la o clădire mare. După cum aveam să aflu mai târziu, era fortul Alpenjager. Destinaseră fortul pentru cazarea celor care fuseseră eliberați din lagăre. În capătul din fund al fortului, ridicaseră barăci din lemn. Nimeni nu le ocupase, așa că ne-am mutat într-una din camerele cu două paturi. Eram prea obosit pentru a întreba ce trebuia să facem, așa că Klein s-a oferit să afle. Am cercetat noua noastră casă pentru a vedea ce puteam găsi. Într-una din camerele goale, am dat peste două pături.

A trecut ceva vreme până la întoarcerea lui Klein, eu fiind mort de îngrijorare să nu i se fi întâmplat ceva rău. Când, în sfârșit, și-a făcut apariția, mi-a mărturisit că se întâlnise cu o rudă de a sa, care-i oferise adăpost. M-a rugat să nu mă supăr că nu vom mai sta împreună. La început, am fost neplăcut surprins de perspectiva acestei schimbări bruște, dar i-am spus că înțeleg. Știusese că într-o zi drumurile noastre vor ajunge la o răspântie și ne vom despărți. Așa că ne-am luat rămas bun. După sfârșitul războiului, m-am interesat de soarta lui, dar nimeni nu știa nimic.

Mi-a părut nespus de rău să-l văd pe Klein plecând; la urma urmei, trecusem împreună prin cele mai grele din zilele noastre de hoinăreală prin iad. Îmi fusese un prieten bun, adevărat, în acele zile dificile. Am adormit cu greu în noaptea aceea și, pen-

tru o vreme, a trebuit să lupt cu insomnia lipsită de vise. Când m-am trezit a două zi, eram learcă de sudoare. Oricât de mult m-am străduit să mă ridic, n-am avut destulă putere să o fac. Am zăcut până la amiază, apoi m-am îmbrăcat și am mers la clădirea principală a fortului. În fața intrării principale, așteptau deja mulți. Mi-au explicat că nu mai era loc în clădire, așa că urma să fie duși altundeva. M-am așezat pe o bancă și am așteptat. În curând, au sosit două camioane și m-am urcat într-unul din ele. S-a oprit în fața unei case înalte, cu porți de fier. La coborârea din mașină, am examinat curios clădirea galbenă, cu două niveluri. Părea a fi un adevărat sanatoriu, cu parc și copaci bogați în preajmă. Când, de fapt, fusese o școală de meserii, doar temporar transformată în spital.

Unii dintre noi au fost escortați în holul de la parter. Un german în uniformă, între două vârste, ne-a spus să ne dezbrăcăm. Prezența lui ne displăcea și ne înfuria peste măsură. Camioanele fuseseră conduse de soldați americani, iar persoana care ne escortase în clădire era un fel de secund de ofițer. N-am știut niciodată să recunosc gradele și culorile purtate de soldați. Nu-mi trecuse prin minte că vom vedea nemți lucrând în spital. Neplăcerea și neîncrederea noastră nu era deloc surprinzătoare, dacă e să ne gândim la toate suferințele și durerile pe care naștii ni le pricinuiseră. Date fiind toate cele întâmplate, nu puteam să cred că era vreunul printre ei care să nu ne fi urât pe noi, evreii, și să nu fi dorit să ne extermină. Când soldatul american s-a întors, i-am împărtășit îngrijorarea noastră. După expresia sa, era clar că nu înțelegea care era problema. Nu putea să simtă ca noi și nici nu putea să se pună în locul nostru măcar pentru o clipă. Ne-a scrutat cu ochii larg deschiși:

„Nu aveți de ce vă teme din cauza germanului. E prizonier de război care ne servește drept medic”. Dar, când a văzut că răspunsul lui nu avea darul să ne satisfacă, s-a întors spre mine și m-a întrebat, neplăcut surprins, judecând după privirea sa:

„De ce? Care-i problema?”

Cu o voce înceată, dar fermă, i-am răspuns:

„Am îndurat destule din partea nemților”. Pe un ton puțin mai ridicat, am continuat: „Uită-te bine la noi. E clar că nu ai văzut niciodată un lagăr de concentrare și nu știi cum înfometau și torturau mii și mii de oameni, tovarășii noștri de suferință. Îi împușcau în cap ca pe câini, iar acum...” Nu am putut termina ce voiam să spun, pentru că am izbucnit în plâns. Soldatul mi-a ascultat spusele șocat și s-a apropiat de mine. Bătându-mă ușor pe umăr, a repetat:

„Nu-ți face griji..., nu-ți face griji... Războiul s-a terminat pentru voi... Războiul s-a terminat!”

Era clar că vorbele mele l-au afectat. S-a întors imediat cu spatele și a plecat. Între timp, tot mai mulți dintre noi se dezbrăcau și își lepădau hainele jechoase, pline de păduchi, pe jos. Deși neamțul nu înțelesese nimic din ceea ce-i spuseseam soldatului american, a devenit brusc politicos și atent. În următoarea cameră, ne-au bărbierit, iar apoi, într-o altă încăpere, am putut face un duș. Era un sentiment atât de minunat să pot să mă spăl din nou. Am stat mult timp sub apa caldă, pentru a absorbi căldura și mirosul săpunului dezinfectant. În următoarea cameră, am primit o pijama nou-nouță de spital și un halat. Am fost apoi duși la etajul doi, într-un dormitor mare, unde erau înșiruite paturi suprapuse de campanie. În mijlocul încăperii era o masă lungă. Am luat patul de sus, cel mai apropiat de intrare.

Totul mi se părea ciudat: pijamalele curate, cearșaful și perna, albe ca zăpada, pătura moale. M-am vârat sub așternut și m-am cufundat imediat într-un somn adânc. M-am trezit în zgomote de oale și linguri. Ne aduseseră prânzul. Nu mai văzusem așa ceva. Tăvi de mâncare cu compartimente mari și mici. Unul plin cu supă, celălalt cu legume și carne, iar cel de-al treilea cu un fel de compot de fructe. M-am dat jos din pat, am mers la masă, m-am așezat și am început să mănânc supa. Era un fel de supă cremoasă, care aluneca pe gâtlee foarte bine. Iar legumele, carnea... Am mâncat tot de pe tavă și am rămas plăcut surprins că nu mi simțeam stomacul încărcat. Adevărat, porțiile nu erau deloc

mari. Fuseseră făcute ținând cont de starea noastră fizică precară.

În timp ce dormeam, cineva ocupase patul de sub mine. Dormea așa de adânc, încât era aproape imposibil să-l trezești. A fost invitat la masă, dar când a încercat să se ridice, era atât de slăbit, încât a căzut înapoi în pat. L-am rugat să facă un efort să stea măcar ridicat. I-am pus o tavă în poală. A luat câteva înghițituri și a adormit la loc. Arăta groaznic. Mai târziu, am făcut cunoștință și am aflat că îl cheamă Székely. Înainte de război, el și familia lui avuseseră un magazin de confecții pe bulevardul Rákoczi din Budapesta.

Starea lui Székely se înrăutățea văzând cu ochii și a trebuit să-l însoțesc de câteva ori la toaletă, pentru că era prea amețit și avea nevoie de sprijin. Doctorii bănuiau că se îmbolnăvisese de tifos. Eu nu contractasem boala, pentru că fusesem deja vaccinat pe când eram la Fertőrákos. Într-o zi, în fața cortului nostru s-a oprit o ambulanță, din care a ieșit un doctor, însoțit de o soră în vârstă. Tuturora, inclusiv celor mai slăbiți dintre noi, ni s-a ordonat să ne aliniem pentru a primi o injecție. Ne era puțin teamă, crezând că așa ne vor omorî pe toți, dar sora ne-a calmat, spunându-ne că eram vaccinați împotriva tifosului și că nu aveam de ce ne teme.

Aici, în noul campament, cu fiecare zi care trecea, mă simțeam tot mai bine, astfel că îi puteam ajuta pe cei nevoiași, inclusiv pe Székely. „Când ne vom întoarce la Budapesta”, îmi spunea, „vei vedea cât de mult îți apreciez bunătatea”. Din păcate, starea i s-a înrăutățit și mai tare câteva zile mai târziu. L-au trimis într-un salon cu un etaj mai jos. Acolo erau tratați cei bolnavi de tifos.

*

În primele zile petrecute la fort, mi-am risipit vremea plimbându-mă prin spital și prin curtea spitalului. Până la urmă, m-am obișnuit cu ideea că întreg personalul era format din nemți. Doar

ofițerul medic șef și asistenta lui erau americani. Cu toate acestea, când am aflat că doctorii erau din SS, aproape că am murit de spaimă. Cum era posibil așa ceva? Nu-mi venea să cred. Următoarea dată când l-am întâlnit pe medicul american pe hol, l-am întrebat dacă zvonurile erau adevărate. M-a privit surprins și m-a întrebat:

„De ce vă faceți griji? După cum sigur știți, fiecare medic, la absolvire, depune jurământul lui Hipocrate, astfel că trebuie să trateze bolnavul cum poate mai bine, indiferent cine este acela”.

„Dar doctorii aceștia sunt din SS!”, am protestat.

„Nu contează! Nu vă îngrijorați! Îmi pare rău”.

Atâta a considerat necesar să-mi spună și a plecat. Mă gândisem la asta destul de insistent, dar oricum aș fi luat-o, nu pricepeam cum era posibil ca cineva să fie în același timp medic de profesie și membru al unei organizații ucigașe, precum SS-ul. Erau adepții cei mai de încredere ai Partidului Național Socialist, cunoscuți drept naziștii de elită. Ce puteam face decât să accept explicația medicului-ofițer, cu toate că aveam destule obiecții.

Petrecusem deja două săptămâni în spital, dar ofițerului-medic șef nu-i păsa că eu voiam să plec acasă. Era de neclintit. Mi-a ținut un lung discurs despre o anumită boală și tot ce am înțeles a fost că era încă posibil să o dezvolt. Din păcate, ofițerul a avut dreptate, pentru că în cea de-a treia săptămână m-am îmbolnăvit. Deși aveam o febră foarte mare, nu mă durea nimic. Așa că, de cum s-a eliberat un pat, am fost dus și eu în salonul de la primul etaj.

*

Nu voi uita niciodată momentul în care ușa de la salon s-a deschis larg și fostul medic SS, înalt, slab și cu ochelari, pe care îl întâlnisem deja și despre care nu aveam nimic de spus, a intrat. „Va fi minunat!”, am gândit sarcastic. Era însoțit de un asistent. El avea să devină „draga mea soră”. După ce medicul m-a exami-

nat, i-a dat indicații asistentului cu privire la tratament. M-a întrebat dacă știam germană. Când i-am spus că da, m-a bombardat cu zeci de întrebări. Fiecare răspuns al meu era notat în carnetelul pe care îl scosese din buzunarul halatului. Făcusem tot istoricul cazului meu.

De cum și-a încheiat vizita și a plecat însoțit de asistent, am examinat salonul. Era dotat cu douăzeci – treizeci de paturi albe de spital. Majoritatea pacienților dădeau semne de însănătoșire. Stăteau pe marginea paturilor, povesteau între ei. Erau și unii chiar în stare gravă; întinși pe spate, gemeau din când în când.

M-am prezentat tuturor, deși câțiva mă cunoscuseră deja.

„Te-ai îmbolnăvit și tu?“, m-a chestionat vechea cunoștință, Székely, care sta pe pat în genunchi. M-am bucurat să-l revăd mult mai bine și că nu mai era în pericol să moară.

„Din păcate, da“, i-am răspuns, „dar cred că am destule motive să sper că o să mă fac bine, văzând că tu ești pe cale de însănătoșire“.

„Chiar că mă simt bine, deși mai am puțină febră“, a spus Székely fericit. „În ritmul ăsta, dacă starea mea continuă să se îmbunătățească, săptămâna viitoare mă voi putea întoarce acasă“.

„Mai ai destul de așteptat“, l-a prevenit un coleg, „toți mai trebuie să așteptăm o vreme pentru asta“.

Eram de cinci zile în salon și, cu toate că luam aspirină, febra nu-mi scădea sub patruzeci de grade. Și, în ciuda febrei constante, primeam aceeași mâncare ca restul bolnavilor. În mod ciudat, am fost surprins să-mi dau seama că aveam poftă de mâncare. Medicul era de părere să mănânc tot ce primeam, fără să-mi fac griji. Mâncarea ajuta la regenerarea sănătății, iar apetitul meu mă făcea să vorbesc noaptea despre mâncare și despre toate lucrurile delicioase care-mi treceau prin minte că le-aș devora. Toți discutau despre prima mâncare pe care aveau să o comande când vor ajunge acasă. Hrana de la spital nu era deloc rea și, în plus, era plină de calorii. Planul meselor era bazat pe dietele germane tradiționale și, în acest sens, mirosurile nu se puteau

compara cu ceea ce primeam acasă. Totul era aseasonat cu mult „sos general”.

Atmosfera din salon nu era întotdeauna fericită. Nu era nicidecum neobișnuit să auzim că unul sau altul dintre camarazii noștri nu se mai trezeau dimineața. În acele zile eram toți prost dispuși. Suflul mi-era plin de tristețe și îi jeleam pe cei plecați de parcă mi-ar fi fost rude. Oricât de indiferent mă făcuseră ororile de la Mathausen, marșul morții și, mai apoi, Gunzkirchen, găseam încă loc în inima mea pentru a-i deplânge pe tovarășii mei de suferință. Era teribil să te gândești că, după ce așteptaseră atât de mult să fie eliberați, după ce au suferit orori de neconceput de o minte omenească, trebuiau să își ia adio de la viața asta atât de curând, acum când primele lor speranțe păreau a fi fost îndeplinite.

Doctorul locuia în aceeași clădire cu noi. Într-un fel, era un prizonier de război a cărui datorie consta în a ne supraveghea zi și noapte. L-am observat: fața îi împietrea după fiecare deces. Își lua ochelarii aburiți și îi ștergea încet cu o cârpă. Și asta se întâmpla la fel, în fiecare zi. Își făcea vizitele cu meticulozitate și îi dădea asistentului său ultimele indicații. Obișnuia să petreacă mai mult timp lângă patul meu. În cea de-a șasea zi, după ce mi-a analizat un timp fișa, s-a aplecat spre asistent și i-a șoptit ceva. De îndată ce asistentul a plecat, s-a așezat pe marginea patului meu, mi-a luat pulsul și, așa cum mai făcuse de multe ori înainte, m-a întrebat cum mă simt. L-am spus că mă simțeam din ce în ce mai slăbit și parcă ceva îmi strângea inima. În timp ce mă asculta, l-am văzut încrețindu-și fruntea.

„Da, da”, a spus îngrijorat. „Știi, boala asta e foarte periculoasă chiar și pentru cei care nu se află într-o stare atât de rea ca voi toți”. Când a văzut că mă fac palid, a adăugat: „Bineînțeles că nu e la fel de periculoasă pentru toată lumea, după cum vezi”, și a arătat către câțiva pacienți care se plimbau prin preajmă. „Rezultatul nu e întotdeauna atât de tragic. Ce mă îngrijorează în cazul tău e febra ridicată. Nici durerile la inimă de care te plân-

gi nu mă fac mai fericit. Bineînțeles”, a continuat el, consultându-se parcă cu sine însuși, „febra e o povară grea pentru inima ta. Așa că trebuie să facem ceva pentru a o scădea”.

Asistentul s-a întors cu o tăviță și două prosoape. M-am uitat când la unul, când la altul, întrebându-mă ce-o să se întâmple.

„Nu te teme”, m-a liniștit doctorul cu blândețe. „O să aplicăm o metodă veche de tratament. Scoateți bluza de pijama”. După ce i-am urmat indicația, „prietenosul asistent” a înmuiat unul din prosoape în apa distilată, a stors prosopul pentru a înlătura excesul de lichid și mi l-a înfășurat, pentru o vreme, în jurul pieptului. Apoi mi-a uscat pieptul cu celălalt prosop. În continuare, la intervale regulate, îmi schimba compresa rece. Două zile mai târziu, febra îmi scăzuse la 39 de grade, iar în următoarea zi la 38. Astfel, starea generală mi s-a îmbunătățit, însă durerea de la inimă nu dispărea. Zece, douăsprezece zile mai târziu, nu mai aveam febră, cu o mică creștere în timpul nopții. Supraviețuisem crizei și aveam motive să cred că voi fi complet vindecat.

*

Doctorul care mă trata petrecea tot mai mult timp la patul meu. Deși nu îl rugasem, mi-a povestit multe despre viața și despre tinerețea lui. Marea mea surpriză a fost să aflu că avea doar treizeci și doi de ani. Părea să fie cu mult mai în vârstă. Nu a fost deloc surprins să audă asta.

„E rezultatul a mai mult de trei ani petrecuți în Rusia”, a spus. Am aflat că crescuse într-o familie bogată. Era membru al Partidului Tineretului Hitlerist și, imediat după izbucnirea războiului, a fost chemat să intre în SS. A lucrat într-un spital militar de pe frontul din Rusia și acolo fusese rănit la picior, în timpul unui raid aerian. Știuse că evreii erau trimiși în lagăre de concentrare, dar până nu i-am povestit despre ororile de acolo nu avusese habar de tratamentul brutal pe care îl îndurasem și la care fusesem martor. Fusesse întotdeauna medic și tot ceea ce-l

interesase pe el era să salveze vieți și să-i vindece pe cei bolnavi, așa cum jurase să facă.

La una din vizitele sale, mi-a dăruit o carte cu coperti roșii.

„Am adus-o pentru tine. Știu că îți plac poeziile. Acum poți citi poeziile unuia dintre cei mai mari poeți germani”.

Am luat cartea. Nu mi-aș fi imaginat vreodată că dintre toți poeții germani, o să știu să-ni dăruiască chiar o colecție de poezii de Heine. Am fost atât de surprins de inscripția aurită de pe copertă, încât nu observasem că plecase din salon. Deși volumul era tipărit în alfabetul gotic și mi-era destul de greu s-o parcurg, era prima dată că citeam poezii de Heine în original.

A doua zi când i-am mulțumit pentru dar, a părut destul de tulburat. Nu l-am întrebat de unde sau de la cine luase acea carte. Știa că eu știam că atunci când ajunsese la putere, Hitler ordonase ca toate operele artiștilor și oamenilor de știință evrei să fie arse. Cum era așadar posibil să fi supraviețuit această carte cu poezii de Heine?

Deși scăpasem de febră, eram foarte slăbit și, potrivit spuselor medicului, aveam nevoie de multă odihnă.

Într-o noapte, am dormit agitat și m-am simțit foarte rău. Nu voiam să-l trezesc pe vreunul din camarazi, așa că am făcut un efort pentru a afla cine era de gardă. Am reușit cu greu să ajung pe hol, deoarece doar câteva becuri slabe lumineau etajul. Am mers în direcția în care credeam că-l voi găsi pe doctor. La capătul holului, erau trei uși una lângă alta, așa că am deschis una la întâmplare, ca să descopăr că înăuntru era întuneric beznă. În clipa următoare, o figură goală a țâșnit pe lângă mine precum o săgeată. Orice ar fi fost, fugea de parcă eu nu m-aș fi aflat acolo. Confuz și surprins, am deschis următoarea ușă. Acolo se afla o asistentă pe jumătate goală, întinsă pe pat. Somnoroasă, m-a întrebat ce doream. I-am spus repede că deschisese din greșeală cealaltă ușă și... Dar înainte să apuc să termin, asistenta s-a ridicat într-o clipită și a fugit pe scări în jos.

Camera de gardă a medicilor am găsit-o jos. Am bătut la ușă și am intrat. Asistentul ofițerului-medic american era de gardă.

„Ce s-a întâmplat?”, m-a întrebat când mi-a văzut fața palidă. I-am explicat că nu mă simt bine și că încercasem să-l găsesc, dar deschisesem din greșeală ușa de la camera întunecată de la primul etaj și... M-a întrerupt imediat și m-a întrebat:

„Și ce s-a întâmplat pe urmă?”

„Asistenta a mers să-l caute”, i-am răspuns. A răsuflat ușurat. De la el am aflat că cel pe care-l văzusem fugind era un tânăr polonez care își pierduse mințile. Petrecuse ani de zile în lagăre de concentrare și putea fi ținut doar într-o cameră întunecată, în rest fiind inofensiv.

La mijlocul lunii iunie au adus o soră arătoasă, din același oraș, pentru a fi de ajutor asistentului. Din două în două zile schimbau turele. Nu mi-a luat mult timp să mă împrietenesc cu Grethen, date fiind cunoștințele mele de germană.

La 27 iunie, Grethen era de gardă. A venit în salonul nostru în acea dimineață, îndreptându-se direct spre patul meu, mi-a întins un pachetel și mi-a urat la mulți ani, îmbujorându-se puțin. Am desfăcut pachetul nerăbdător și am descoperit o perie de dinți și pudră de curățat dinții. M-am îmbujorat la rândul meu de jenă, pentru că habar nu aveam ce zi era și nici nu mă așteptasem să mi se întâmple așa ceva.

„Iartă-mă că ți-am adus un astfel de cadou, dar ar fi păcat să ți se strice dinții ăștia frumoși. Am crezut că o să-ți facă plăcere”.

I-am mulțumit și am fugit să mă spăl pe dinți. Pudra avea gust de mentă, favorita mea. Când intrasem în lagăr, luasem cu mine o periuță de dinți și ceva pastă. După un timp, peria s-a uzat și nu am putut face rost de alta acolo. Am găsit puțină pastă de dinți în timp ce eram la Mathausen, care se prinsese de fundul rucsacului. Pe atunci, îmi foloseam degetul pentru a-mi curăța dinții, dar pasta având un gust atât de bun, ajunseseam să o înghit. Am „consumat” și ultima rămășiță la Gunzkirchen.

Starea mea se îmbunătățea câte un pic în fiecare zi; mă gândeam deja din ce în ce mai mult la întoarcerea acasă. Dorința aceea era tot mai mare. I-am împărtășit-o ofițerului-medic șef american, dar tot ce a putut să facă a fost să-mi spună să am răbdare, pentru că nici un grup de maghiari nu se întorsese încă în patrie. În plus, a spus el, trebuie mai întâi să-mi termin terapia de întărire a inimii. Nu aveam altceva de făcut decât să îi urmez sfatul bine intenționat.

Vremea lunii iulie era minunată, așa că îmi petreceam mult timp fie plimbându-mă prin curtea curată a spitalului, fie stând pe o bancă sub umbra castanilor, înșirați de-a lungul gardului. Urmăream trecătorii de afară și mă gândeam ce bine ar fi fost să mă pot plimba puțin și prin oraș. Deși fusesem eliberat din lagăr, nu mă simțeam deloc liber. În plus, nu aveam haine de civil și nu aveam de gând să mă aventurez prin oraș în pijama și în halatul de spital.

Într-o zi, pe la sfârșitul lunii iulie, doctorul neamț, însoțit de o asistentă, și-a făcut una din vizitele obișnuite. După expresia de pe față, mi-am dat seama că era într-o dispoziție foarte proastă. Când au ajuns în sfârșit la patul meu și m-au salutat, tonul vocilor lor îmi confirmau intuiția. Doctorul s-a uitat drept la mine și, cu ochii plini de tristețe, mi s-a adresat astfel:

„Din păcate, drumurile noastre se despart, astăzi fiind ultima zi în care ne vedem”.

„De ce? Ce s-a întâmplat?”, l-am întrebat năucit.

„Mâine ne duc într-un lagăr de prizonieri”, a spus cu un nod în gât. Și mi-a întins o foaie de hârtie împăturită. „Aceasta e foaie de externare, bineînțeles nu e oficială și te rog să mă ierți că a trebuit s-o scriu de mână. Sper că e destul de citeață. Când ajungi acasă, s-o dai medicului tău. Să ai grijă de tine”, a mai spus strângându-mi degetele încă slăbite. Apoi s-a întors cu spatele și a părăsit salonul, urmat de asistentă.

Câteva zile mai târziu, a venit medicul șef american, însoțit de un sergent, și au notat numele celor care doreau să se întoarcă acasă. În salonul nostru mai erau două persoane care veneau din Transilvania, restul fiind din Budapesta.

În următoarea zi, mai multe camioane militare de transport s-au oprit în fața școlii. În acest mod am pornit spre Linz. A fost o călătorie memorabilă. Nu doar pentru că știam că vom fi în curând acasă, dar și pentru că felul în care conducea șoferul de culoare ne amețea. Tot drumul ne-a fost teamă că vom cădea din camion, că ne vom lovi de stânci. Am răsuflat ușurați când am ajuns în final în curtea unei fortărețe militare gigant. Am fost apoi conduși într-o sală mare, unde a trebuit să ne dezbrăcăm și ni s-au dat un fel de uniforme. Mă simțeam destul de ciudat în aceste haine oarecum cazone, iar când i-am spus asta unui soldat american, a ridicat din umeri. „Din păcate”, a spus el, „nu avem haine civile. Până ajungeți acasă, or să vă fie bune. După aceea, le puteți arunca, dacă vreți”.

În după-masa aceleiași zile, am fost duși la gară. Am fost puși în vagoane de dormit, ale căror paturi erau acoperite cu cearșafuri proaspăt spălate – și astfel trenul a pornit către casele noastre, încheind un periplu de nedorit nimănui.

Epilog

CĂLĂTORIA DE ÎNTOARCERE ne-a purtat prin Austria și Iugoslavia. La frontiera dintre cele două țări, un grup de partizani a ieșit în întâmpinarea trenului cu o lanfară, care a cântat pentru noi, pentru că noi eram cei sărbătoriți. Lumea era prietenoasă, plină de căldură. Unul dintre partizani mi-a scos șapca - era o șapcă de soldat german - și în locul ei mi-a pus șapca lui de partizan. Am fost primiți la fel de călduros la Ljubljana și, mai ales, la Zagreb. Cei care ne-au întâmpinat la Zagreb, ne-au sărbătorit libertatea cu un spectacol improvizat pe loc. Ne-am petrecut toată ziua într-un siloz de fân, plăcut utilat. Un tânăr partizan evreu mi-a arătat orașul, m-a dus la o patiserie și, mai târziu, la un film. Pentru a-i satisface curiozitatea, a trebuit să-i povestesc despre lagărele de muncă forțată, în special despre Mathausen și Gunz-kirchen.

Am trecut frontiera în România la 31 iulie 1945. La Timișoara, am fost, împreună cu câțiva dintre camarazii supraviețuitori, invitații agenției comunității evreiești locale (Joint). Două zile mai târziu, am urcat din nou în tren, cu destinația mea finală - Cluj. Eram cuprins de un puternic sentiment euforic când trenul a ajuns în gara din orașul de pe Someș. Era amiază, și de cum am coborât din tren, m-am îndreptat grăbit spre strada Arpad. Când, în sfârșit, am ajuns în fața casei mele, agitația și nerăbdarea erau așa de intense, încât îmi simțeam inima zbătându-mi-se în piept. Am bătut la poartă și o femeie în vârstă mi-a deschis-o, privindu-mă surprinsă. I-am spus cine sunt; m-a invitat înăuntru și mi-a explicat că familia ei fusese cazată aici după ce casa lor fusese distrusă într-un raid aerian. Profund dezamăgit, am ieșit din casa care fusese odată căminul meu. Pe stradă, am dat peste un vechi prieten de familie, care mi-a spus că cei care s-au întors din deportări erau cazați în vila de pe strada Petru și Pavel. Din nou m-a cuprins emoția în timp ce iuțeam pasul spre vilă. Ajuns acolo, înainte de orice, am întrebat de părinții mei. Nimeni

nu știa nimic despre ei. În acel moment, m-am amărât tare. Inima îmi bătea cuprinsă de o tristețe adâncă. Nu așa îmi imaginasem reîntoarcerea acasă.

M-am decis să plec la Budapesta. Când m-a văzut, unchiul m-a privit de parcă văzuse o fantomă. Judit, fiica sa mai mare, mi-a spus și de ce: din câte știau cu toții, fusesem capturat de cei din Crucea cu Săgeți, în 1944, care m-au împușcat în cap și mi-au aruncat trupul în Dunăre, împreună cu mulți alții. Aceeași poveste fusese spusă mamei și surorii mele. Astfel că am mers din nou la gară și, scăpând de un alt ghinion, m-am întors la Cluj, unde m-am grăbit spre vila de pe strada Petru și Pavel.

Momentul pe care îl așteptasem atâta vreme, care îmi bântuise visele și care devenise dorința mea cea mai aprigă, a sosit în sfârșit, se împlinise: am putut să-mi îmbrățișez mama și sora, pentru o eternitate parcă. Am plâns așa de tare încât a durat ceva timp până ne-am recăpătat râsuflarea și am fost în stare să rostim ceva. Lacrimile de fericire se amestecau cu cele de durere, încă prezentă, cauzate de faptul că tatăl meu lipsea.

Mama mi-a povestit cum unchiul din Budapesta o informase, pe ea și pe soră-mea, de dispariția mea, astfel că plânsese tot drumul spre Cluj. Când aflase, în sfârșit, că eram în viață, a început să se liniștească. Nu aveau idee ce se întâmplase cu tata după ultimele clipe petrecute împreună, înainte ca femeile și bărbații să fie separați la intrarea în lagărul de la Auschwitz.

Nu aveam deloc de gând să renunț prea ușor. Credeam aproape cu fanatism că tatăl meu mai trăia și că se va întoarce acasă, în curând. Într-o zi de octombrie, m-am întâlnit cu un bărbier, pe care îl știam de dinainte de război, pe nume Kertész, a cărui prăvălie era pe strada Universității. Stătea în fața prăvăliei, privind în zare, de parcă ar fi așteptat pe cineva, răbdător. Când l-am salutat prima oară, nu m-a recunoscut. Dar când i-am spus cine sunt, m-a salutat prietenos. Fără să trebuiască să-l întreb, mi-a spus că fusese în aceeași baracă la Auschwitz cu tatăl meu. De acolo, fuseseră duși la Dachau. Pentru o vreme, amândoi au fost

destul de sănătoși, muncind, până când tatăl meu s-a îmbolnăvit și a fost trimis la infirmerie. Atunci a fost ultima dată în care îl văzuse. În timpul evacuării naziste de la Dachau, cei de la infirmerie au fost trimiși la Kaufering. Nu știa nimic despre ce s-a întâmplat mai târziu. Simțeam o tristețe amestecată cu speranță la auzul veștii. De atunci, am mers în fiecare zi la gară și așteptam, sperând că următorul tren avea să-l aducă acasă. Deveneam din ce în ce mai nerăbdător. În cele din urmă, m-am hotărât să merg din nou la Budapesta. Am mers la Joint (Serviciul comunității evreiești) din Budapesta și am încercat să îl găsesc cu ajutorul lor. Mă întorceam în fiecare zi la sediul lor, sperând că vor primi ceva vești. Vedeau cât de descurajat sunt și încercau să-mi dea speranțe, spunându-mi să am răbdare, pentru că mai erau încă mulți prin spitale, care nu fuseseră încă repatriați. Nu aveam altceva de făcut decât să îmi păstrez speranța. Umblam pe străzi ca un somnambul, până când, într-o zi, mi-am dat seama că parcurgeam același traseu pe care îl urmasem cu tata în 1943. Când am ajuns în Parcul Central, m-am așezat pe aceeași bancă pe care avusesem ultima noastră discuție. Am stat acolo ore întregi, imaginându-mi că tata, căruia îi eram atât de recunoscător, îmi stătea alături.

Într-adevăr, îi datorez foarte mult. Cât de fericit aș fi dacă ar fi în viață și i-aș putea povesti toate aceste lucruri petrecute de la despărțire. Mi-l și imaginez cum îmi refuză cu modestie mulțumirile, dar știu că în sinea lui s-ar simți fericit și împlinit.

Anii au trecut și eu încă speram să-l revăd. Nu puteam și nu voiam să accept ideea, posibilitatea dispariției lui, pierderea lui pentru vecie.

În 1974, am vizitat orașul München. Mi-am rugat cunoștințele de acolo să mă ducă la Kaufering, ultimul loc în care se știe că a fost mutat tatăl meu. Motivul pentru care nu fusesem acolo în tot acest lung răstimp a fost că mă temeam că nu voi putea îndura șocul pe care vederea acelui loc mi-l va provoca. Era decembrie, zăpada – mare și îndesată.

Când am ajuns la Kaufering, un trecător mi-a arătat unde se aflase odată lagărul. Nu departe de capătul oraşului, am văzut indicatorul vechi, vopsit, care arăta drumul spre lagăr. Am oprit maşina şi ne-am continuat drumul pe jos. L-am rugat pe cel care mă însoţea să nu vină cu mine, înaintând de unul singur prin zăpada adâncă. Inima îmi bătea când repede, când aproape deloc. Nu departe de drum, o pădurice se ridica deasupra zăpezii, înconjurată de un gard. În mijlocul acestui pâlce de pini, era o piatră memorială – un monolit din marmură neagră. Stăteam nemişcat, cu picioarele înfipte în pământul îngheţat, şocat şi îndurerat. Genunchii au început să-mi tremure, iar inima îmi bătea asemenea unui ciocan greu de metal. Am încercat să mă apropiu puţin, am căutat să descifrez literele aurite gravate în piatră, dar totul în jurul meu s-a întunecat deodată şi mi-am simţit faţa cufundându-se în zăpada proaspătă. Am plâns ca un copil. Trupul îmi tremura şi mi se părea că pinii, înalţi până la cer, plângeau împreună cu mine.

Nu-mi amintesc exact cât timp am zăcut acolo, ci doar faptul că aproape că-mi vedeam tatăl stând în faţa mea. Cu trupul său torturat, numai piele şi os, cu faţa scofâlcită, dar din care ochii săi blânzi reuşeau să-mi zâmbească, plini de iubirea pe care o nutrea pentru mine.

M-am ridicat sprijinindu-mă de unul din pini şi am făcut câţiva paşi până la monument. Cu inima aproape topindu-se în marmura neagră, am închis ochii şi am rostit o *kaddish*. Când i-am deschis, privind cerul acoperit de nori grei, am văzut o mică spărtură printre pinii lângă care mă aflam, luminând monumentul!

Am simţit că tatăl meu era, parcă, acolo, lângă mine, ştergându-mi ochii înlăcrimaţi şi ţinându-mă de mână – mă călăuzea înapoi spre viaţă, spre lumea celor vii!

Pe când scriam această carte, am avut sentimentul viu că parcă tatăl meu era cel care îmi ținea mâna, călăuzindu-mi stiloul și gândurile. Am vrut să păstrez vie amintirea lui și a celor peste șase milioane de evrei și alte nații, care au căzut victimă brutalității mașinii criminale a lui Hitler: lagărele de concentrare și toate ororile pe care a încercat să le ascundă în spatele acestora.

NICIODATĂ

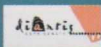
Ernő Lazarovits

Ernő Lazarovits nu se revoltă, nu impută, nu acuză. El povestește. El descrie fapte, întâmplări care au avut loc în fața ochilor săi, întâmplări și fapte care au fost tot atâtea crime greu de imaginat, incredibile, iar el știe că martorii n-au dreptul să tacă. Evocările sale, fiecare pagină din volum, se transformă în conștiința cititorului într-un țipăt de durere, într-un apel și un avertisment.

OLIVER LUSTIG

Ilustrația copertei: Sinagoga din Șimleu Silvaniei
(interior)

Foto:

ISBN: 973-86871-5-2

5 948366 000621